

KONSTANTIN
PRESLAVSKY
UNIVERSITY
SHUMEN

ШУМЕНСКИ УНИВЕРСИТЕТ
“ЕПИСКОП КОНСТАНТИН ПРЕСЛАВСКИ”

ПЕДАГОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА „ПРЕДУЧИЛИЩНА И НАЧАЛНА УЧИЛИЩНА
ПЕДАГОГИКА”

Стекла Жекова Василева

ЕКОЛОГИЧЕН МОДЕЛ ЗА ПЕДАГОГИЧЕСКО
ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ В ДЕТСКАТА ГРАДИНА

ДИСЕРТАЦИОНЕН ТРУД

ЗА ПРИСЪЖДАНЕ

НА ОБРАЗОВАТЕЛНА И НАУЧНА СТЕПЕН „ДОКТОР“

НАУЧНА ОБЛАСТ: 1. ПЕДАГОГИЧЕСКИ НАУКИ
ПРОФЕСИОНАЛНО НАПРАВЛЕНИЕ: 1.2. ПЕДАГОГИКА

ДОКТОРСКА ПРОГРАМА: ПРЕДУЧИЛИЩНА ПЕДАГОГИКА

НАУЧЕН РЪКОВОДИТЕЛ:

ПРОФ. Д. ИК. Н. МАРГАРИТА КИРОВА БОНЕВА

ШУМЕН
2023

СЪДЪРЖАНИЕ	
УВОД	Стр.2
Хипотеза, предмет, обект, цел, задачи	Стр.14
ПЪРВА ГЛАВА	Стр.15
I.Екологията като наука	Стр.15
I.1. Исторически преглед	Стр.15
I.2. Екология и екологичен проблем	Стр.16
I.3. Възникване и същност на екологичния проблем	Стр.19
I.4. Интердисциплинарен характер на екологичния проблем	Стр.22
I.5. Предмет, задачи и методи на екологията	Стр.24
I.5.1. Задачи на екологията	Стр.24
I.5.2. Предмет на екологията	Стр.24
I.5.3. Методи на изследване	Стр.25
I.5.4. Класификация на екологичните дисциплини	Стр.26
I.5.5. Връзка на екологията с другите науки	Стр.27
I.5.6. Екологията в педагогическата теория	Стр.28
I.5.7. Екология и образование	Стр.28
ВТОРА ГЛАВА	Стр.30
II. Екологично образование и възпитание	Стр.30
II.1. Екологично образование	Стр.30
II.2. Екологично възпитание	Стр.45
II.3. Екологично образование и възпитание в предучилищна възраст	Стр.49
II.4. Формиране на екологична култура в предучилищна възраст	Стр.67
ТРЕТА ГЛАВА	Стр.80
III. Структура на екологичния модел на педагогическо взаимодействие в ДГ “Пчелица“ град Шумен	Стр.80
III.1. Актуалност на проблема за значението и опазването на пчелите.	Стр.80
III.2. Предметно - пространствената среда като елемент от структурата на екологичния модел на педагогическо взаимодействие в детската градина.	Стр.87
III.3. Мотивация и компетенции на педагогическите специалисти като елемент от структурата на екологичния модел на педагогическо взаимодействие в ДГ.	Стр.90
III.4. Образователно - възпитателния процес, дефиниран като процес на възпитание, социализация и обучение на децата в детската градина, като елемент от екологичния модел на педагогическо взаимодействие с децата от ПУВ	Стр.93
III.5. Педагогическо взаимодействие сред природата	
III.6. Проектно - базираната дейност като елемент от структурата на екологичния модел на педагогическо взаимодействие в детската градина.	Стр.104
III.7. Пълноценно сътрудничество и конструктивна комуникация със семейната общност и с обществени институции и организации, като фактор, влияещ върху структурата на екологичния модел	Стр.109
III.7.1.Сътрудничество със семейната общност	Стр.118
III.7.2.Сътрудничество и комуникация с обществени институции и организации	Стр.118
III.7.3. Доказателствен материал за разпространение на резултатите от приложения в ДГ“Пчелица“ екологичен модел на педагогическо взаимодействие	Стр.124
	Стр.126
ЗАКЛЮЧЕНИЕ	Стр.127
ИЗВОДИ	Стр.128
ЛИТЕРАТУРА	Стр.129
ПРИЛОЖЕНИЯ	Стр.136

УВОД

Тенденциите за глобална екологична опасност, заплашваща съхраняването на човешката цивилизация, принуждава световната общност да търси пътища за разрешаване и изход от тази кризисна ситуация.

Политиката на Европейския съюз за околна среда и устойчиво развитие, в отговор на тази тревожна тенденция за екологична, икономическа и социална криза в световен мащаб, разработва високи екологични стандарти с ясни цели и визия за години напред. Повишаването на обществената информираност за проблемите в тази област е едно от основните измерения на съвременната образователна култура.

Изменението на климата и влошаването на състоянието на околната среда са заплаха за съществуването не само на Европа, но и на света. Европейският съюз реагира на новите предизвикателствата, свързани с изменение на климата, затопляне на атмосферата, замърсяване на околната среда, обезлесяване и др. чрез нова стратегия за растеж и политика. Очакванията към Европейският зелен пакт са той да допринесе за превръщането на ЕС в модерна, ресурсно ефективна и конкурентоспособна икономика. В областта на образованието и обучението посветено на екологичния преход, през 2021 г. Европейската комисия разработва предложение с препоръки относно образованието за екологичната устойчивост и устойчивото развитие. Място в доклада заема включване на образованието за екологичната устойчивост в системата на образование и обучение като цяло. Представена е рамка осигуряваща на учащите и преподавателите знания, умения и нагласи, необходими да живеят, работят и действат по начин, който допринася за постигането на екологична устойчивост. Не на последно място е осигуряване на помощ на институциите за образование и обучение да интегрират устойчивостта в преподаването и ученето във всички аспекти на своята дейност.

В днешно време, когато предизвикателствата стават все по-сложни е необходимо ново гражданско общество което да вписва в перспектива индивидуална и колективна промяна. Навлизането на човечеството в ера на нови взаимоотношения с природата изисква не само промяна в поведението му, но най-важното – промяна неговите ценности.

Научната систематика на екологичния ареал говори за глобален проблем на съвременното общество като цяло. Това ориентира към концепции за съвременна

реакция насочени в образователния сектор и въвеждане на екологично съдържание в учебните програми. Тази иновация в системата на образованието и въвеждането на екологичен компонент на всички нива и във всякакви форми, дава възможност за грацията и устойчивост в процеса на формиране на екологична култура у хората.

Глобалният характер на екологичната криза предполага „екологизация” в много области от сферата на човешката дейност. Необходимостта от опазване, съхраняване, разумно използване и възпроизводство на природата, поставя пред обществото нов актуален проблем – екологичното възпитание на децата още от предучилищна възраст. Причината за това е необходимостта екологичното мислене да стане неразделна част от мисленето на младото поколение. Това разбиране трябва да бъде основа на висшите училища за екологична подготовка на учителите, на които принадлежи важната роля в просветната работа сред подрастващите поколения в областта на екологията и опазването на природната среда. Включването на екологичното образование в организацията и структурите на образователната система е политика на бъдещето, която трябва да се адаптира към всички образователни нива. Особено важно място за това е периода на предучилищното детство, когато се полагат основите на първите впечатления и практическо взаимодействие с естествената заобикаляща среда. Усвояването на екологични норми в тази възраст е показател, предполагащ устойчивост на динамичната стереотипност за взаимодействие с околната среда и изграждането на екологични ценности.[7, 76, 77]

Интегрирането на екологията в образованието е показател за иновативен потенциал на образователната институция, отговарящ на съвременния поглед на новото време. Това прави неотложна необходимостта от развитие на адекватна екологични програми в образователното съдържание на институциите.

Предвид предизвикателствата на съвременното, екологичното образование се превърна в една от важните области на предучилищната педагогика. Екологичните знания, ценности, модели на прилагане заемат съществено място в общата схема на учебно – възпитателния процес и стават неразделна част от учебно образователния материал. Екологичното направление се превръща в едно от основните измерения на съвременната образователна подготовка.

Своеобразния характер на предучилищна възраст разбива илюзиите на егоцентризма и поставя детето в условия за неговото преодоляване. То се учи да бъде социално, да владее емоции, да контролира ситуации, да приема други гледни точки. В тази възраст настъпват и първите промени в начина на взаимодействие на развиващата

се личност със заобикалящата я среда формират се основите на екологична отговорност и се изграждат динамични стереотипи за взаимодействие с природата. Много от тях се надграждат, доразвиват и определят бъдещия мироглед на човека като личност.

Предучилищната възраст е вътрешен етап в развитието на екологичната човешката култура. През този период се полагат основите на личността, включително положително отношение към природата и околния свят. Това е възраст в която, детето започва да развива емоционално-ценностно отношение към околната среда. Формират се основите морални и екологични позиции на индивида, които се проявяват в общуване на детето с природата, в осъзнаването на процесите в нея.

По принцип предучилищната възраст се характеризира с холистично възприемане на околния свят и това налага процесът на работа с деца в предучилищна институция да бъде структуриран и целенасочен. Екологичните познания трябва да имат интегриращ характер с цялото образователно съдържание по всички направления. Необходимо е екологизиране на цялата дейност, включително на педагогически подход на учителя и различните дейности от организацията на деня на децата в детската градина.[33-36].

Недопустимо е екологичните познания да са откъснати, абстрактни и трудно обясними за децата. Те трябва да са достъпни и разбираеми, да обогатяват с нова информация и бъдат стимул за аналитично-свързваща мисловна и творческа дейност. Затова от изключителна важност е техният подбор и систематизация от гледна точка на възрастовата разновидност на детската група. Принципът на последователност е от особено значение в образованието на децата в предучилищна възраст, тъй като използването му допринася за умственото им развитие като цяло.

Спецификата на детската възраст е определяща в това, първите елементи на екологичното мислене и съзнание да се формират на базата на личните емоционални впечатления за природата от децата. Първостепенна задача на възрастните – учители, родители и общество е преди всичко да се формира интереса и уважението на децата към природата, която ще еволюира в по-сложна систематика, изискваща познания и убеждения за опазване на околната среда. Подрастващите трябва да получат научни знания, нагласи и убеждения, които осигуряват развитието на отговорно и активно отношение към околната среда, безопасно за техния живот и живота на хората около тях, разумното използване на природните ресурси в обществен интерес.

В процеса на обучение в детската градина екологията проектира идеи, които са в основата на познанието на човека за природата и определят поведението и отношението му към нея.[33,34,35]. Най-важните от тях са идеите за:

- многообразието и вътрешното единство на видовете;
- за приспособяването към условията, като основно свойство на живата природа;
- за развитието като водеща закономерност в съществуването на живата и неживата природа и факторите на неговото осъществяване;
- за хармонията, реда и съвършенството в съобществата и екосистемите;
- за регулиращите функции, за дейностите на човека по отношение на запазването на равновесието между него и природата.

Тези екологични идеи определят акцентите в образователното съдържание на работата по екологичното възпитание у децата от предучилищна възраст.[76, 77, 78].

В тази връзка, предучилищното ниво е стартовия етап на системата за непрекъснато екологично образование, създаващ основата на този важен в израстването на децата процес. Екологичното образование формира у децата екологична култура, която е проява на отговорно отношение към здравето и околната среда, основаващо се на спазването на възприетите в обществото морални и правни норми. Екологичното образование е интегрален процес включващ обучение, възпитание и развитие на емоционални, морални и волеви качества на личността. В детската градина, това се осъществява чрез формиране на система от ценностни ориентации и екологичните норми на поведение в процеса на педагогическо взаимодействие децата.[33]

Определено координацията на работата на предучилищна институция с други организации и институции е от особено значение по отношение на приемствеността на системата за екологично образование. Съвместното сътрудничество предопределя първостепенната позиция на детската градина като институция, върху която се гради и развива екологичната образованост през целия живот на човека. Това поставя предучилищната възраст като основа за непрекъснатост и усъвършенстване на този значим и дълъг процес.

Още Коменски в своята педагогическа система защитава тезата, че у децата от предучилищна възраст трябва да се формира система от научни знания за природата, достъпна за разбирането им и този процес да бъде под ръководството на възрастен.

По-късно немския педагог Ф. Фребел доразработва теорията за тясната връзка между детето и природата и нейното значение за цялостно образование на децата;

Спецификата на различните възрастови групи предопределя подбора на образователното съдържание като част от системата за непрекъснато екологично образование. Спазвайки основния принцип на приемственост, съдържанието трябва да е

адаптирано, допълващо и надграждащо, поднесено по достъпен и привлекателен начин за децата от всички възрасти. Информацията достигаща до тях трябва да е разбираема и интересна.

Съвременното ниво на обучение на педагогическите специалисти в предучилищни институции в областта на екологичното образование, изисква компетенции относно: познаване на основите на екологията и връзките ѝ с други науки, следване на актуалните тенденции за екологичен прогрес, прилагане на съвременни подходи на екологично образование, разработване на методи за работа с родители, умения за организиране на развиваща се предметна среда за екологично образование, лична ангажираност и разбиране за отговорност за своите действия, както и готовност и желание за участие в инициативи и мероприятия за опазване на околната среда.

Екологизирането на развиващата се предметна среда включва интегриран отпечатък на обекти от живата и нежива природа, всеки от който носи спецификата на своя собствен потенциал. Вътрешната организация със структурирани специални зони, акцентиращи елементи на природни обекти до които децата могат да се докоснат, играят, изследват, подпомагат процеса на екологично възпитание при децата в детската градина.

Задачите на екологичното образование на децата в предучилищна възраст са:

- да се формира система от елементарни научни знания за околната среда като средство за постигане на съзнателно правилно отношение към природата;
- да се развива познавателния интерес към природния свят.

Насоките в областта на изучаване на околния свят в предучилищното образование е да се формира у децата екологична култура, която включва знания за природата, мястото им и връзката им с нея, начините за нейното запазване и защита. Интересът към природата развива морални, естетически и етични чувства, помага в придобиване на изгражда умения за културно поведение и мотивира за спазване на норми и правила при взаимодействие с нея.

Всяка нова концепция се свързва с определен понятиен апарат. Концепцията за екологичното образование [76, 77] използва понятия в контекста на съвременното състояние на екологичното образование като екологично съзнание, екологично поведение, екологична грамотност, екологична отговорност, екологична култура, екологичен мироглед, екологична етика.

В контекста на новата концепция всяко от тях придобива ново съдържание, а именно:

- екологично съзнание – съзнание, характеризиращо се с глобалност, преосмисляне

на всички основни философски въпроси, като се позовава на науката и връзката му с хуманитарните ценности, способността да се издигне над собствените си интереси заради интересите на по-широки слоеве на обществото, желанието да се действа в името на опазване на природата и спасяване на живота на планетата. Формирането на екологичното съзнание става в четири области: научна, икономическа, културна и политическа, а това определя и целта му – преориентиране на човешкия мироглед. По такъв начин, екологичното съзнание е форма на обществено съзнание, която се намира в процес на формиране, включваща съвкупност от идеи, теории, вярвания, мотивация, отразяващи екологичната страна на общественото битие, а именно – действителната практика на връзката между човека и околната среда, между обществото и природата, включвайки регулаторните принципи и стандарти на поведение, насочени към постигане на оптимално състояние на системата „общество-природа”;

- екологично поведение – съвкупност от състояния, конкретни действия, умения и способности и включва отношението на човека към действия, които са засегнати от индивидуалните цели и мотиви;

- екологична грамотност – екологични и естествено-научни знания, обясняващи същността на протичащите явления и формиращи цялостната представа за света, мислене и мироглед. Тя позволява на човека да се ориентира в основните въпроси на взаимодействие на природата и обществото. На индивидуално ниво екологичната грамотност позволява на човек да обезпечи своята лична екологична безопасност на битово ниво със знания за състава и въздействието върху организма на появилите се химични вещества, различни продукти, получени на основа селекция и генна модификация, радиоапаратура, битова техника, оргтехника, а на групово ниво тя помага на човека да участва в масови мероприятия за подобряване на качеството на околната среда и разпространение на екологичната култура сред населението. Екологичната грамотност включва научни, социални, икономически, организационни и етични измерения. Тя означава разбиране за това как човешките решения и действия влияят на качеството на околната среда, както и разбирането, че използването им като основа за отговорно и ефективно гражданство, личният избор и социалните политики имат последствия за природния свят;

- екологична етика – морал, стандарти на поведение, екологично
- съзнание, в които рефлектират ангажираност и отговорност към средата

(растенията и животните) и към бъдещите поколения на хората. Това са моралните принципи, които ръководят човешкото отношение към околната среда, както и правилата за поведение в околната среда с грижа за опазването ѝ;

- екологична отговорност – включва готовност и способност за дейност. Тя е интерактивно нравствено-екологично качество, проявяващо се преди всичко в адекватно отговорно отношение на личността към природата, съдържащо в себе си такива признаци и категории като отзивчивост, загриженост и др.;

- екологичен мироглед – това са знания за основните закономерности и взаимовръзки в природата и обществото, емоционално-чувствените преживявания, емоционално-ценностното и действено-практическото отношение към природата, обществото и действителността. Формира се от екологично съзнание, нравствено-естетическо и дейностно-практическо отношение, а това предполага, че екологичният мироглед е екологична образованост, съзнателно отношение към природата и практическо участие в подобряването, използването и опазването на природата;

- екологична култура – правила на поведение, знания, убеждения, готовност за дейност и практически действия за опазване на природата. Тя е нов начин на съединяването на човека с природата, помирението му с нея на основата на много дълбоко разбиране, изразява мярката за цивилизованост на обществото и е ниво на възприятие от хората на природата, околната среда и оценка на позицията им във Вселената, отношението на човека към света, към живата природа. Нивото на екологичната култура е правопрпорционално на състоянието на околната среда и е пряко свързано с възприемането на биосферата. Според съвременните схващания екологичната култура е особен начин на съществуване на синтеза на глобалното духовно съзнание и глобалното научно знание. Тя е тип светоотношение и начин на усвояване на социалния и културен опит в съответствие с принципа на коеволюцията. Екокултурата се разглежда като култура на съзнателно организирано общество, функциониращо на основата на разума. Тя е интегративно и най-важно качество на личността, отразяващо психологическата, теоретичната и практическата готовност на човека отговорно да се отнася към околната среда, способността на човека да използва своите знания и умения в практическата си дейност и характеризира особеностите на екологичното съзнание, поведение и действия на човека при взаимодействието си с природата.

Формирането на екологична култура е дълъг и осъзнат процес който започва в детската градина и прераства в „учене през целия живот“

Процесът на учене, свързан с изграждането на екологична култура формира познавателно, нравствено и естетично отношение към природата. Този процес е модел от взаимосвързани връзки на база последователност, надграждане, постоянство и интегритет за постигане на желан резултат и включва:

- Познавателен интерес към природния свят и околната среда.
- Формиране на първоначална екологична компетентност и безопасно поведение за природата и за самото дете.
- Възпитаване на емоционално позитивно и емпатийно отношение към природата и околния свят като цяло.
- Формиране на умения за наблюдение и разбиране на значимостта на всеки природен процес.
- Развиване на желание, способност и елементарни умения за опазване на природата.

Всичко това определя екологичното образование в предучилищна възраст като непрекъснат процес на обучение, възпитание и развитие на децата, насочен към формиране на тяхната екологична култура. Понятието „екологична култура“ е сложна категория, която включва: съзнание, мислене, отношение, дейности свързани с околната среда, която започва от предучилищна възраст и се развива през целия живот на човека. Екологичната култура е резултат от целенасочен обучителен процес с участието и контрола на възрастен. В детската градина учителят е модел на подражание и следователно, за да възпитава, той трябва да притежава екологична култура.

За формирането на начална екологична култура у децата, природозащитната подготовка на педагога е задължително условие. Само убеденият в значимостта на екологичния проблем специалист може да формира у подрастващите трайна потребност от опазване на околната среда. Този, който има екологично съзнание, лично и осъзнато отношение към природата и богата екологична култура. Това е дълъг процес на осъзнаване и подготовка още от най-ранна детска възраст.

Определението на Здравка Костова за екологичното образование [78, 79] е актуално и днес, защото тя разглежда екологичното образование като организиран педагогически процес за овладяване на система от екологични знания, умения, навици, която включва следните аспекти:

- осъзнаване на взаимната връзка и зависимост между живата и неживата природа, между организмите и тяхната жизнена среда;

- осъзнаване на взаимните връзки между обществото и природата и на необходимостта за установяване на хармония между тях;
- цялостна представа за единството на обективния свят;
- осъзнаване на необходимостта от оптимална природна и социална среда за хармоничното и многостранно развитие на личността, на нейната пълноценна изява в обществената практика;
- съобразяване на всяка дейност и поведение с основните положения на екологията и с изискванията на екологичното равновесие.

Новите концепции за екологично образование са свързани с дълбокото осъзнаване на протичащите промени във възгледите за света, овладяването на новите методологии и инструменти за неговото опознаване, които позволяват да се премине в новия етап на духовната еволюция на планетата – ноосферата. Пълноценното използване на жизнено важните иновации в областта на образованието е ключова, етична, икономическа и стратегическа задача, чието изпълнение пряко влияе за формирането на екологичната грамотност на личността

В друга концепцията за екологично образование с автор С. Н. Николаева [101] в предучилищна образователна институция показва, че формирането на основите на екологичната култура като качество на личността включва:

- формиране на знания и отношение към природата, нейното значение за човешкия живот, мястото и в системата човек - природа - общество;
- формиране на интелектуални и практически умения чрез игри;
- възпитание на ценностни ориентации от екологичен характер;
- формиране на мотиви и навици на целесъобразно поведение и дейности, способността за морална преценка, включително и по време на игра.
- участие в активни практически дейности за защита околна среда.

Концепцията за екологична култура съчетава в себе си: знание за основни природни закони; разбиране на необходимостта за тяхното спазване и стремеж към отговорно отношение към природата, човешката среда и здравето от хора. Това поставя екологичната култура в сложната категория, за развитие през целия живот на човека започвайки от предучилищното детство.

Според В.А. Ясвин: "Екологичната култура е способността на хората да използват своите екологични знания и умения на практика." [143]. В предучилищна възраст, тя се

проявява в емоционално положителното отношение към природата и околната среда и усвояване на елементарни морални ценности.

Системата за екологично възпитание на децата в ПУВ се основава на подход за активност от дейности, съобразени със спецификата на детската възраст. Екологизацията на тези дейности игра, наблюдение, експериментирание, четене на литература, визуална, музикална, театрална, физическа активност, трудова дейност и др. означава внасяне на допълнителен екологичен компонент в процесите на тяхното осъществяване.

Доказано е, че екологичното образование на родителите, включващо познавателни, нормативни и активни ценности е от изключително значение за осигуряване на непрекъснатост на процеса за екологично възпитание на децата. Връзката между детската градина и семейството чрез съвместни дейности, участие в екологични инициативи, общи разходки сред природата и др. подпомага този процес и го прави реално осъществим.

Съвременното ниво на обучение на педагогическите специалисти в предучилищни институции в областта на екологичното образование, изисква компетенции относно: познаване на основите на екологията и връзките ѝ с други науки, следване на актуалните тенденции за екологичен прогрес, прилагане на съвременни методи и подходи на екологично образование, разработване на методи за работа с родители, умения за организиране на развиваща се предметна среда за екологично образование, лична ангажираност и разбиране за отговорност за своите действия, както и готовност и желание за участие в инициативи за опазване на околната среда.

Екологизирането на развиващата се предметна среда включва интегриран отпечатък на обекти от живата и нежива природа, всеки от който носи спецификата на своя собствен потенциал. Вътрешната организация със структурирани специални зони, акцентиращи елементи на природни обекти до които децата могат да се докоснат, играят, изследват, подпомагат процеса на екологично възпитание при децата в детската градина.

Определено координацията на работата на предучилищна институция с други организации и институции е от особено значение по отношение на приемствеността на системата за екологично образование. Съвместното сътрудничество предопределя първостепенната позиция на детската градина като институция, върху която се гради и развива екологичната образованост през целия живот на човека. Това поставя ПУВ като основа за непрекъснатост и усъвършенстване на този значим и дълъг процес.

Образованието и хората отговорни за него са призвани да участват в изграждането на новата екологическа съвест и наложат екологическия морален императив на

човечеството като единствено възможен изход за него. Липсата на култура в опазването на естествената среда и нейното поддържане, замърсяването на биосферата и средата за обитаване, поражда на свой ред агресивност, жестокост, емоционален дефицит.

Образованието е ключът към формиране на глобално мислене у хората, а оттук то е средство за овладяване на глобалните проблеми, пред които е изправена днес човешката общност. Системата на екологичното образование и възпитание обхваща изключително широк кръг от проблеми. Екологичното възпитание и образование днес се основава на нов подход към решаване на проблемите – пренасяне на акцента от развитието на познавателния интерес към самостоятелното научно търсене, намиране на дълбокия личностен смисъл и ценност на познанието и удовлетвореност, дълбока интегрираност на усвоеното знание по пътя на собствено действие, правене и в крайна сметка може да бъде.

Екологичното образование подпомага ефективния и когнитивния растеж на децата от най-ранна детска възраст. Връзката с природата е важна за тяхното здравословно, социално и емоционално развитие. Богатите на природата условия и преживявания са от ключово значение в ранното екологично образование. Подходите за екологично образование в ранна детска възраст наблягат на играта и движението.

Екологичното образование представлява „подход, философия, инструмент и професия“ [153], с цел създаване на екологично грамотни граждани, подходящи за справяне с околната среда и устойчивостта на ресурсите проблеми. Чрез развиване на нагласи, ценности, знания и умения за предприемане на действия в полза на околната среда, екологичното образование насърчава ангажираността към повишаване на устойчивостта на взаимодействията между човека и природата във времето. То е образование през целия живот, от ранна детска възраст до възрастни граждани. От особено значение е постоянната ангажираност, тъй като научните и социалните условия около проблемите на околната среда се променят, което изисква непрекъснато критично мислене и вземане на бързи решения.

Като се има предвид значението на ранното детство за създаване на основа на чувствителност към околната среда, интерес и поведение в следващите етапи от живота, екологичното образование в детска възраст е уникална форма, влияеща върху появата на различни подходи и философски ориентации [35].

Хората трябва да възприемат по-активна позиция, а в младите да се възпитава чувство за отговорност към околната среда. Всички трябва да са убедени, че водата която пием и въздухът който дишаме, са земното наследство, което ще оставим на нашите деца

– нашето бъдеще. Това задължава човечеството внимателно да следи и контролира въздействието на своята дейност върху отделните компоненти на биосферата.

Детските градини като част от общността имат уникалната възможност да играят главна роля при екологичното възпитание. То не е модерна пристрастност, а закономерно възникнало педагогическо явление, свързано с неотложната необходимост за запазване равновесието в природата, което е решаващо за запазване на телесното и духовното здраве на човека. Наред със законодателните мерки е нужно да се повишава и екологичната култура на всеки, като се обърне внимание на децата от най-ранна възраст, защото екологичното възпитание е възпитание за оцеляване на живота. Преструктурирането на учебното съдържание, използването на нови методи и средства, ориентирани към включване на децата в дейности с екологична насоченост, ще направят подрастващите съпричастни към проблемите на съвременното общество и ще създадат гражданско съзнание у тях.

Днес, нашата планета е в опасност. Тя е застрашена от екологична катастрофа. Световните екологични организации като Грийнпийс или Зелен мир, Програма на ООН за околната среда (UNEP) и други, алармират за безпрецедентна екологична криза с настъпващи ускоряващи се промени в глобален мащаб. Наблюдават се изменение на климата, разрушаване на стратосферния озон, влошено качество на въздуха и водата, недостиг на прясна вода, обезлесяват се цели горски райони, изчезват популации от животински и растителни видове. Прекомерното потребление на природни ресурси също води до влошаване на околната среда. Вече растежът на населението и икономическо развитие се разглеждат като основни двигатели на промените в околната среда. Икономическият растеж често се свързва с унищожаване и деградация на екосистемите. Пример за това са превръщането на мангровите гори във ферми за скариди, първичните гори в насаждения за производство на палмово масло или соя, влажните и заливните зони в градско строителство, намаляване на водоносния хоризонт поради интензивното земеделие. Стремекът към неограничен икономически растеж доведе до нарастващо и неустойчиво прекомерно потребление на енергия, вода, гори и морски местообитания, чист въздух и богата почва в глобален мащаб.[7, 11, 18]

Концентрирането върху важните причини за влошаване на околната среда ще позволи целите и задачите, определени в международни, регионални и национални споразумения, да бъдат постигнати по ефективен начин. Много държави преориентират стратегическите си цели за развитие, в полза на политики за управление на околната

среда, развиват проекти за зелена инфраструктура, за намаляване и управление на риска от екологична катастрофа.

В много държави са въведени политики за еко-иновации, в които Министерството на икономическото развитие, Министерство на околната среда, Министерството на земеделието и горите работят съвместно с Министерството на образованието и в тясно сътрудничество с много екологични и природозащитни организации. Това е част от световното пробуждане за решаване на глобални за човечеството проблеми. Време е да се замислим каква среда оставяме на тези, които идват след нас. Нужно е да поставим ново начало в отношението ни към природата. Да възпитаваме екологичната култура най-вече в младите хора. Това начало започва от нас, от детската градина, от ПУВ.

Имайки предвид всичко изложено по-горе са формулирани хипотезата, целта, предмета, обекта и задачите на настоящия дисертационен труд:

Хипотеза: Екологичното образование, екологичното възпитание и екологизацията на учебното съдържание е гаранция за ефективно педагогическо общуване в предучилищна възраст.

Предмет: Екологичните дейности в ДГ като форма за педагогическо общуване.

Обект: Процесът на възпитание, социализация и обучение на децата в детската градина.

Цел: Да се разработи и апробира екологичен модел за педагогическо взаимодействие в детската градина с устойчив резултат.

Задачи:

1. Да се анализира актуалното състояние на екологично образование в детската градина
2. Да се направи оценка на социално – екологичната грамотност на децата, родителите и педагогическите специалисти.
3. Да се разработят и реализират екологични проекти в съответствие с интересите на децата и спецификата на образователната среда.
4. Да се проектират и интегрират образователни продукти с конкретна тематика, съдействащи за формиране на екологична култура у децата от предучилищна възраст.
5. Да се апробира и се докаже в сравнителен план позитивното влияние на интерактивния екологичен модел, основан на придобитите компетентности (знания, умения и отношения) на децата.

ПЪРВА ГЛАВА

ЕКОЛОГИЯТА КАТО НАУКА

I.1. Исторически преглед.

Подобно на историческото развитие на повечето науки и при Екологията има два ясно изразени периода – дълга предистория, а след това възникване (1866 г.), а по-късно и развитие на методологията на науката.

Предисторията на науката Екология започва още в първобитното общество, когато човек е започнал да се интересува от заобикалящата го природа. Първобитният човек е събирал сведения за близко разположени реки, езера, гори, в които да ловува, пещери, в които да живее и т.н. така, натрупвайки ценен практически опит човек е съумял да оцелее при трудните условия, в които е живял.

В множество древноиндийски, египетски, китайски и други писмени източници, далеч преди новата ера се срещат описания за начина на живот на редица животни.

В трудовете на някои древногръцки философи и мислители се срещат сведения с ясно изразен екологичен характер. Например, в съчинението „История на животните”, Аристотел класифицира животните по начина им на живот и на хранене. Емпедокъл и Теофраст пишат за връзките между растенията и жизнената им среда. Хипократ разглежда влиянието на факторите на средата върху здравето на хората.

Първи опит за систематизация на знанията за природата има в съчинението „Естествена история” на древноримския учен Плиний-стари. Постиганията на древните цивилизации са едни от най-високите върхове на човешкото знание. За съжаление повечето от тях са били забравени в продължение на хилядолетия.

Интересът към естествените науки се връща отново едва през Възраждането. Епохата на Великите географски открития довежда до откриването на нови земи и обитаващите ги растения и животни. Напълно закономерно се появява нуждата от тяхното научно систематизиране. Основите на систематиката поставя известният учен и естествоизпитател Карл Линей. Жорж Бюфон издава своята „Естествена история” в тринадесет тома, където особено голямо внимание се отделя на връзката между организмите и средата, като отделя най-голямо място на ролята на климата. Известният учен биолог, геолог, географ и пътешественик Александър фон Хумболт събира и систематизира материали от няколко експедиции в Северна и Южна Америка. Той за

първ път, използвайки сравнителния метод, съставя описание на живота на организмите (животни и растения) в условията на ландшафтите и местните взаимовръзки с различните форми на земната повърхност, всяка от които представлява само нищожна частица от целия живот на нашата планета. А. Хумболт е един от учените, който прави опит да установи хоризонталната и вертикалната зоналност на растенията и формулира понятието растителни формации. Само за Централна и Южна Америка той установява 17 формации. С важно значение за по-нататъшното развитие на екологичните идеи са трудовете на В. Едуард. През 1824 г. в монографията „Влияние на физическите агенти на живота” той разглежда подробно влиянието на много физични фактори на средата – топлина, светлина, влажност – върху различни животни.

През 1859 г. излиза трудът на дотогава неизвестния английски учен и естественик Чарлз Дарвин „Произход на видовете”, който се явява повратен момент в развитието на екологичното направление в биологията. За първи път Дарвин формулира теорията за еволюционното развитие на организмите. От посоченото до тук, може да се заключи, че на практика до средата на 19 век се е формирало ново направление в биологията, което чака своето име.

За първи път терминът „екология” се употребява през 1866 година от немския учен Ернст Хекел в неговата книга „Всеобща морфология на организмите”. Според него екологията е само раздел от физиологията (т.е. тя е съставна част от биологията). [20, 55, 66, 117]

След възникването на науката екология, нейното развитие навлиза в нов етап. Постепенно се формира нейната методология, уточняват се използваните от нея методи и стоящите пред нея задачи.

С най-голямо значение за по-нататъшното развитие на методологията на науката Екология имат учението за биоценозите на К. Мьобиус, „екологията на растенията” на датския ботаник Е. Варминг, а руският учен академик В. Вернадски доразвива теорията за биосферата и ноосферата.

През шейсетте и седемдесетте години на 20 век Екологията се смята вече за една от най-интензивно развиващите се науки. Причината за това се корени в огромното практическо значение на екологията за живота на цялата планета.

I.2. Екология и екологичен проблем

Екологичното взаимодействие „организъм – среда” като „домашен бит на организмите” характеризира организма като „стопанин”, а средата като негов „дом”. Като „стопанин” организъмът „гради” своя дом съгласно своите потребности и по

законите на природата, а средата е „домът“, в ън от който организмът не може нито да се роди, нито да живее и отново да се възпроизведе. Всичко това се прави най-икономично и най-ефективно, с най-малко разход на материя, информация и енергия и на все по-високо еволюционно равнище.

Най-общо науката Екология се интересува и изследва взаимоотношенията между организмите и околната среда. За първи път терминът е предложен и използван през 1866 година от немския биолог и дарвинист Ернст Хекел. Огромна заслуга за развитието на науката има и Владимир Вернадски, който обосновава твърдението, че организмите и средата, в която те живеят, са едно цяло и че между тях протича непрекъснат кръговрат. Основната задача на екологията е изучаването на сложните процеси на отношение между организмите и средата, които се запазват благодарение на саморегулация, с други думи – изучаване на екологичното равновесие. Тези нормални процеси обаче биват много лесно нарушени под влиянието на човешката дейност.

Именно, заради първостепенната важност на явленията, които са обект на проучванията ѝ, екологията, макар и сравнително млада наука, бързо взема превес в изследователските сфери. Това обуславя и разнообразието от нейните поддисциплини, част от които са приложната, социалната, геохимическата, биохимическата, физичната, космическата и теоретичната (математическа) екология, както и екологията на човека.

Екологията на човека разкрива не само влиянието на хората върху околната среда, но и влиянието на околната среда върху човешкото поведение, както и човешките адаптивни стратегии, които се развиват в хода на опитите на хората да разберат тези взаимоотношения по-добре. Тази взаимовръзка недвусмислено ни показва от какво огромно значение е възприемането на екологията като битова социокултурна практика на бъдещето.

Според акад. Дмитрий Лихачов (1906 – 1999 г.) „отношенията между човек и природа са отношения между две култури, всяка от които е по свой начин „социална“ и се подчинява на определени норми“. „Социалността“ на природата може да се предвиди в това, че тя съжителства с човека. Практическата преобразуваща дейност на човека не само изменя природата, но развива и самия него. Въпреки че в продължение на векове между човек и природа е царяло равновесие, резултат от многовековно историческо развитие, сега все по-често и в по-застрашителни размери нашата природа изпитва неблагоприятното влияние на хората. Сферата на природата, в която действа човекът, непрекъснато се е разширявала във връзка с преобразуващата стопанска дейност. Още Карл Маркс (1818 – 1883 г.) нарича тази сфера „очовечена природа“, а по късно се

въвеждат термини като „техносфера”, „антропосфера”, „ноосфера”. Именно той определя сферата на взаимодействие на природа и общество, в чиито предели разумната човешка дейност става главен и определящ фактор за развитието. С това понятие се акцентира на необходимостта от отговаряща на потребностите на развиващото се човечество организация на взаимодействието между общество и природа, в противоположност на стихийното, хищническо отношение към нея, което води до разрушаване на обкръжаващата ни среда. Опасността от екологична катастрофа налага основно преразглеждане на мястото и ролята на човека в природата и елиминиране на неговото потребителско отношение към нея. Именно самоубийствените последици от такъв тип отношение водят до твърденията на английския психолог, писател и журналист А. Кестлър, че човекът е една погрешна стъпка на еволюцията, която пък си е свършила работата „през пръсти”. Според него, човешкият мозък е развил у нас чувството за превъзходство над природата, над другите живи същества, което има пагубни последици. Той вижда грешката на еволюцията във факта, че кората на човешкия мозък, съхраняваща интелекта, се е развила прекалено бързо, без да е било възможно да се установят здрави връзки с подкориято, което е отговорно за инстинктите и емоциите. В резултат на това, между разума и емоциите съществува непреодолима пропаст, което води до несъответствие между кривата на постиженията в научно-техническия свят и кривата на етичното поведение на човека. [66]

В литературата се срещат и други твърдения, едно от които принадлежи на Жан-Жак Русо (1712 – 1778 г.). Според него, човекът е по-скоро грешка не на природата, а на самата културно-историческа, духовна и морална еволюция. Класическата обосновка на тази теза е направена в отговора на въпроса, зададен от Дижонската академия „Способствало ли е възраждането на науките и изкуствата за подобряването на нравите” (1749 г.). В отговор Русо пише трактат, който получава и премията на академията „Разсъждение на науките и изкуствата” (1750 г.), където отговаря отрицателно, проследявайки цялата еволюция на обществото до висотите на съвременната му цивилизация и заключава, че отдалечавайки се от своето „естествено състояние”, човечеството е понесло непоправим нравствен ущърб. Може би именно Русо трябва да се възприеме като един от предците на проблема на т.нар. екологично възпитание, чиито „уроци” трябва да ни напътстват как да разкрием ценностно-културния смисъл на природата за човека. Трябва да се осъзнае ползата от природата като „човешка полза”, която не бива да се свежда до удовлетворяване на биологическите и социално практически потребности. Именно тук се явява проблемът за възприемането на

природата и съотнесената към нея екология като битова социокултурна практика, тъй като тази взаимовръзка на социалното и биологичното създава поле на напрежение в човешката култура, заради факта, че от една страна човешката култура противостои на природата като някакво извънбиологично образувание, а от друга я обзема в себе си, защото човешкото отношение към природата е най-важен елемент на културата.

Ако искаме да прекратим неумолимото отброяване до часа на пагубната екокатастрофа, която ни заплашва, трябва да извършим редица промени не само в начина си на поведение, но и в начина си на мислене. Идеята за екологията трябва да се превърне в неразривна част от нашия бит, а понятието „екология” трябва да присъства в характеристиките на същността на нашата културна идентичност. За тази реализация са нужни продължителни усилия, както от страна на отделния индивид, така и от страна на семейството, общността, държавните институции. Ето защо, за един от основните глобални проблеми днес е сочен именно проблемът за екологическото възпитание и образование.

1.3. Възникване и същност на екологичния проблем

Екологичният проблем е възникнал вследствие некомпетентната и неразумна намеса на човека в природата. Например, огромни количества природни вещества се въвличат в световното стопанство, а само една незначителна част от тях се оползотворява. Останалото количество се изхвърля обратно в природата като отпадъци, които замърсяват атмосферата, хидросферата и литосферата, увреждат растителния и животинския свят. Вследствие нарушения баланс, се нарушава и способността на природата за самовъзстановяване и регулиране на естествения кръговрат на веществата и енергията. Нарушават се нормалните условия за развитие на екосистемите, на механизма на взаимодействие на живите организми със средата. [6, 19,50]

Въоръженият с постиженията на научно-техническата революция човек, който невинаги познава добре и се съобразява с връзките и взаимодействията между нейните компоненти, внася качествени и количествени отрицателни изменения в природната среда, водещи до нарушаване на динамичното ѝ равновесие. Този натиск върху околната среда е резултат от нарастващото търсене на недостигащи ресурси и от замърсяването, причинено от повишаващите се жизнени стандарти на обществото. [56]. Резултатът от това, нецелесъобразно вмешателство на човека в природата е възникването на екологичния проблем, който се проявява чрез следните установени аномалии:

- *Парников ефект* – вследствие натрупване на CO₂ и някои други газове в атмосферата (метан, азотен диоксид) слънчевото излъчване се задържа близо до

повърхността на Земята, причинявайки глобално затопляне. Слънчевата енергия прониква през атмосферата, поглъща се от повърхността на Земята, преобразува се в топлинна енергия и се отделя във вид на инфрачервено излъчване. Също така въглеродният диоксид за разлика от другите природни компоненти на атмосферата го поглъща. При това той се нагрива и на свой ред нагрива атмосферата като цяло. Това е предпоставка за топене на ледовете и повишаване на морското равнище, при което ще бъде залята част от сушата. Повишаването на температурата оказва отрицателно влияние и върху селскостопанското производство.

- Намаляване плътността на атмосферния озонов слой под въздействието на халогенни газове, освобождавани при някои производства, при използване на охладители и аерозоли, при пречистване на водата и други. За изясняване същността на този проблем можем да се позовем на факти от областта на физиката, според които наред с видимия спектър Слънцето излъчва и ултравиолетови вълни. Те са невидими, притежават по-голяма енергия в сравнение с лъчите от видимия спектър, способни са да разрушат белтъчните молекули и ДНК.

- Концентрирането на SO₂ и NO₂ в атмосферата, които се получават в резултат на някои промишлени производства, електростанции, автомобилния транспорт и др. Във влажно време тези газове образуват сярна или азотна киселина, които падат на земята под формата на киселинни дъждове, които увреждат трайно или унищожават растителността, почвите, водоемите, както сгради и културни ценности.

- Изхвърлянето на отпадъци от химическата промишленост и ядрената енергетика остават опасни за всички организми в продължение на векове.

- Превръщането на плодородни земи в пустини представлява заплаха за целостта на регионалните екосистеми. Този процес е следствие от обезлесяването на големи площи и промените в климата.

- Унищожаването на горите води до унищожаване на условията на съществуване на някои видове, в резултат на което те изчезват, т.е. намалява генетичният фонд.

Следователно екологичният проблем [7, 11,18] е възникнал в резултат на нарушаване на равновесието в природата при замърсяването и унищожаването ѝ в глобален мащаб. В резултат на това се нарушава способността за самовъзстановяване и регулиране на естествения кръговрат на веществата и енергията. В негативен план се променят нормалните условия за развитие на екосистемите, на механизма на взаимодействие на живите организми със средата. Огромни количества природни

вещества се въвличат в световното стопанство, а само една незначителна част се оползотворява. Останалото количество се изхвърля обратно в природата като отпадъци, които замърсяват атмосферата, хидросферата и литосферата, увреждат растителния и животинския свят.

За запазване и възстановяване на нарушеното природно равновесие са необходими комплексни екологични знания, чието овладяване и осмисляне е основа за формиране на екологична култура на личността, нещо повече – става дума за необходимостта от екологизация на всяка човешка дейност.

Екологичните проблеми заеха първо място сред глобалните проблеми на планетата през втората половина на миналия век, и то особено след 1968 г. и началото на 70-те години. Докладът на Римския клуб от 1972 г. разглежда такива първостепенни проблеми, като темпа на нарастване на населението, изтощаването на невъзстановими природни ресурси, ръста на промишленото и селскостопанско производство, нарастващото ниво на замърсяване на околната среда. Тогава авторите предричат настъпването на катастрофа към 2100 година. Днес обаче тази година не е реална, тъй като всичко сочи, че настъпването на катастрофата е много по-близо.

Събитие с огромно историческо значение е провела се през 1972 г. в Стокхолм конференция на ООН за човешката среда. Двадесет години по-късно светът отново се събира, този път в Бразилия (1992 г.), за да начертае нова стратегия за решаване на глобалните екологични проблеми. Проблемите за екологичното образование са поставени в резолюция 96 на Стокхолмската конвенция на ООН за средата на човека. Още следващата година е създадена международна организация на ООН за проблемите на околната среда, включително и въпросите на екологичното образование – ЮНЕП. Проведената пък през 1992 г. конференция на ООН в Бразилия приема програма за екологично образование на ЮНЕСКО и ЮНЕП. На форума страните се споразумяват да се срещнат отново, за да формулират задължаващ протокол, който да обвърже развитите страни да намалят своите емисии от парникови газове. Срещата се провежда през 1997 г. в Киото, а документът става известен като Протоколът от Киото. С него индустриалните страни поемат ангажимент в периода 2008 – 2012 г. да съкратят с определен процент емисиите от газове, които изпускат в атмосферата в сравнение с регистрираните през 1990 г. количества. Съкращението може да се осъществи посредством пряко намаляване на емисиите – чрез свиване на производствата на страните с помощта на инвестиции в пречистващите технологии или чрез търговия с

емисии от парникови газове с други страни. Тези възможности се наричат „Механизми от Киото”.

Конференцията в Париж през 2017 г. постави на дневен ред проблемът с вредните емисии и опасността за съществуването на планетата.

Това са само едни от най-важните събития, които са се състояли във връзка с наболелия екологичен проблем. Не можем да отречем нарасналата загриженост на световните организации за състоянието на околната среда, но за да има радикална промяна, трябва да има развитие не само на макро-, но и на микро- ниво, отнасящо се до индивида, неговото обкръжение в дома, училището, работата. Трябва да се извършат редица промени в структурата и съдържанието на възпитанието, свързани не само с насочеността към усвояване на модерните технологии, но и с културата за опазване и възпроизвеждане на средата, за компенсиране на щетите, които могат да увредят или унищожат човешкото общество и природа. Едно от най-важните условия, за да имаме успех в борбата с екокризата, е основите на екологичното образование да се полагат още в най-ранна детска възраст - в процеса на играта, четенето, общуването както в детската градина, така и в началното училище. В много страни днес се използва широко термина „екологична педагогика”, а що се отнася до висшето образование, целта е да се възпита „нова екологична съвест” на човечеството, която да се основава на общоприети морално-етически норми на поведение.

1.4. Интердисциплинарен характер на екологичния проблем

Втората половина на миналото столетие, а още по-силно последната третина на XX и началото на нашия век се характеризира с рязко влошаване на качествата на обкръжаващата човека природна среда. Несъответствието между гигантските темпове на нарастване на населението на Земята, свръхурбанизацията и несъвършенствата на технологиите в световен мащаб доведоха до:

- замърсяването на въздуха, реките, езерата, моретата, почвите;
- до натоварването на ландшафта със значителни количества отпадъци, замърсявайки значителни територии;
- обедняването на много природни компоненти на растителния и животински свят;
 - деградацията на почвите и други форми на нарушаването на целостта на природата.

При това неблагоприятното въздействие на обществото върху природата е разпространено върху всички главни структурни подразделения на природната среда – биосфера, атмосфера, хидросфера и най-горната част от литосферата. От локални и

регионални измененията на природната среда придобиха глобален характер. Това заплашва човечеството с всеобща екологическа криза – създава се потенциална угроза от необратими изменения в природните системи и нарушаването на главните механизми за запазването на живота на планетата.

Глобалният характер на екологичните проблеми [18] доведе до рязко повишаване на научния интерес към тази тематика. На практика почти не съществува наука или учебна дисциплина, които да не отделят значително място за разглеждането на тези проблеми. Извършва се една „екологизация” на науките.

По своята природа въпросите за изучаването на екологичните проблеми имат ясно изразен интердисциплинарен характер [7,18], което се дължи на тясното взаимодействие на човека с природната среда, обект на изследване на редица групи науки – естествени (природни), обществени, технически. Засилването на интеграционните връзки между отделните научни области води до разкриването на нови възможности за задълбочаването на научното познание, както и в преодоляването на противоречието от нарастващия обем на научната информация и реалните възможности на човека да я използва ефективно. По този начин ще се създадат възможности за формирането на специалисти за практиката, като при тяхното обучение ще се преодолее твърде специализираното разпокъсано обучение и т.н. тунелно мислене и е създадено цялостно разбиране за процесите и явленията.

В науката съществуват различни мнения относно това коя е учебната дисциплина или наука, която трябва да се занимава с въпросите на взаимодействието между човека и природата. На практика тясното преплитане на природните, социални и технически елементи в единни комплекси прави невъзможно такива глобални проблеми, като нарушаването на екологическото равновесие, замърсяването на средата, унищожаването на природните ресурси и други, да се изучават само от една наука.

Днес е безспорна нуждата от интеграция на знанията за взаимодействието между обществото и природата, още повече, че включвайки в своя анализ човека, резултатите и последствията от неговата дейност, екологическата проблематика излезе вече над рамките на естествените науки и фактически се намира в допирната сфера на науките за природата и обществото.

С най-голямо значение при разглеждането на въпросите на взаимодействието между обществото и природата имат изследванията на науката Екология. Тя се явява и теоретична основа на всички други учебни дисциплини, които се занимават с тези проблеми.

I.5. Предмет, задачи и методи на екологията

I.5.1. Задачи на екологията

Екологията като интердисциплинарна наука:

- Изучава взаимоотношенията между живите организми и околната среда.
- Изменението на околната среда под въздействието на външни фактори (естествени и антропогенни) с оглед жизнената среда на човека.
- Установяване на хармония между природата и човека за повишаване продуктивността на екосистемите.
- Разработване на обща теория за устойчивост на екологичните системи.
- Моделиране на състоянието на екосистемите и глобалните биосферни процеси.
- Изучаване на екологичните механизми на адаптация към средата.
- Изследване на биологичното разнообразие и механизмите за неговото поддържане.
- Подобряване на качествата на обкръжаващата ни природна среда.
- Прогнозиране и оценка на възможните отрицателни последствия в обкръжаващата ни природна среда под влияние на човешката дейност.

I.5.2. Предмет на екологията

Подобно на всяка учебна дисциплина и науката Екология има своите обект и предмет на изследване. Те представляват сърцевината на всяка наука. Терминът „екология” е от гръцки произход, като „oikos” означава – дом, жилище, среда, местообитание; а „logos” – наука. В буквалния смисъл следователно екологията е наука за местообитанието. Основателят на науката Е. Хекел в своите трудове я формулира като „Обща наука за отношенията между организмите и обкръжаващата ги среда, където отнасяме всички условия за съществуване в широкия смисъл на тази дума”. Те са отчасти с органична, отчасти с неорганична природа, но както едните, така и другите ги заставят да се приспособят към тях. В хода на развитието на екологията нейният предмет е търпял съществени промени. В литературата се срещат десетки определения. Според американския учен Ю. Одум: „Екологията е наука за структурата и функциите на биосферата”. В последните години като най-синтезирано се приема определението на Р. Дажо, според който екологията се определя като „наука, изучаваща условията на съществуване на живите организми и взаимната връзка между организмите и средата, в

която живеят”. Тази кратка и същевременно пределно ясна дефиниция е твърде изчерпателна.[20, 44, 82]

Предмет на екологията се явяват съвкупността или структурните връзки между организмите и средата. Главен обект на изучаване на екологията са екосистемите, т.е. единните природни комплекси, образувани от живите организми и средата на тяхното местообитание.

Основна традиционна част на екологията като биологична наука се явява общата екология, която изучава общите закономерности на взаимоотношенията на живите организми и средата на тяхното обитание.

I.5.3. Методи на изследване

Всяка наука, за да изучи и опознае своя обект и предмет на изследване и да решава проблемите, които възникват на всеки етап от нейното развитие, използва система от подходи и методи.

Под *научноизследователски подход* се разбира комплекс от методи, начини и способности за достигане на определени научни резултати. Особено голяма е ролята на научноизследователските подходи при интердисциплинарни изследвания. От важно значение за екологията са пространственият, историческият, системният, екологичният подход.

Пространственият подход е характерен за цялата система от природни науки. За опознаване на всеки обект или предмет на дадена наука, както и всеки процес или явление, е необходимо да се изследва неговото проявление в териториален (пространствен) аспект.

За прогнозиране на неговото бъдещо развитие, трябва да се прилага и *историческият подход*, т.е. да се проследи неговото хронологично развитие.

Системният подход, намира приложение при изучаването на природните елементи от различен характер. Особено ярко е неговото проявление при различните организационни структурни единици на биосферата – биоценоза, екосистема и др. Всяка природна система (комплекс) се състои от елементи или компоненти, които са взаимно свързани, йерархично са подредени, имат своя структура и образуват единство.

В последните години силно развитие придоби *екологичният подход*. Той е присъщ за повечето науки и човешки дейности и се означава като екологизация на дадена дейност. Според известния руски учен академик Ил. П. Герасимов неговата цел е „разкриването и изследването на връзките между изучаваните от една или друга

природна или социалноикономическа наука обекти и обкръжаващата ги природна среда”. На практика този подход се явява разновидност на системния подход, тъй като неговата същност е изследването на взаимодействието между екологичните системи, отделните им елементи и заобикалящата ги среда.

Под метод на *научно изследване* се разбира способ, средство, начин за достигането на определени научноизследователски резултати. В науката най-често те се групират в две основни групи: общи и частни (специфични).

Наблюдението е най-старият и най-приложим метод в природните науки и в Екологията в частност. При него наблюдаващият вижда процеси и явления и не се намесва в тях.

Теренните (полеви) методи имат първостепенно значение в екологията, тъй като изучаването на видовете, популацията, екосистемите и други в тяхната жизнена среда спомага за постигането на най-значими резултати. Чрез тях се събират различни природни образци, материали и др., които по-късно се изучават при лабораторни методи на изследване.

През последните години нараства ролята на т.н. *дистанционни методи на изследване*, при които дадения терен се заснема от определена височина.

В Екологията се използват и някои методи, които имат специфично значение. С най-голяма роля са *биологичното моделиране и системният анализ*. Основна задача на биологичното моделиране е „опитната проверка на хипотезите относно устройство и действието на биологичните системи”. Чрез моделирането се създават условия за определяне на насоките на новите научни изследвания.

I.5.4. Класификация на екологичните дисциплини

В науката съществуват различни мнения за класификацията на Екологичните дисциплини. Според много учени съществуват и са ясно обособени:

- *Обща екология* – занимава се с теоретичните проблеми на екологията.
- *Частна екология* – изучава отделни групи с даден таксономичен ранг – например екология на растенията, на животните, на микроорганизмите и др.
- *Глобална екология* – разглежда земното кълбо като единна обща екологична система.
- *Биоикономика или икономическа екология* – наука, която изучава взаимодействието между икономическите и екологическите системи и

образуващите се в резултат на това интегрални биоикономически системи, екологизацията на всички производствени системи, създаването на екологична инфраструктура и взаимовръзки в темповете на растежа с оглед осигуряване на биосоциално равновесие.

- Екология на човека – занимава се с взаимодействието между обществото и природата и ролята на човека като биологичен вид.

Съществуват и други науки и учебни дисциплини, като *Социална екология*, *Екология на ландшафта (геоекология)*, *Екология на градовете* (урбоекология) и др.

I.5.5. Връзка на екологията с другите науки

Науките в своето развитие не са изолирани една от друга, а са взаимно свързани и се подпомагат една друга. Екологията е тясно свързана с отделните природни и обществени науки. Тя използва техните знания, взема под внимание установените от тях закони и закономерности в обществото и природата, а те от своя страна използват екологични знания.

Подчертано интердисциплинарният характер на въпроса за взаимодействието между обществото и природата създава възможности за значими междудисциплинарни връзки на екологията с редица други науки и учебни дисциплини. [7]

От философията екологията получава целия терминологичен апарат – категории, закони и др.

Екологията започва своето развитие като раздел на биологията (в частност физиологията) и по тази причина, връзките с нея и сега са най-значими. На практика е немислимо развитието и съществуването на екологията без систематиката, морфологията, физиологията, генетиката, съществуването на зоологията, ботаниката, микробиологията и други без категориите, законите и закономерностите.

Значими са връзките на екологията с природогеографските науки – геоморфология, хидрология, климатология, география на почвите, картографията. От биогеографията получава сведение за териториалното разполагане на живите организми, а ландшафтознанието, пък от своя страна ѝ дава знания за елементарните физикогеографски комплекси и системи.

Екологията поддържа тесни връзки с Биоикономиката, Опазването и възпроизводството на околната среда и др. и се явява тяхна методологична основа. Полезни сведения екологията получава и от химията, физиката, геологията и други.

I.5.6. Екологията в педагогическата теория

В педагогическата теория и практика понятието екологично образование се използва наред с понятието природозащитно възпитание, природозащитно образование и образование по опазване на околната среда. В повечето случаи посочените понятия се тълкуват като синоними. Терминът екологично образование исторически започва да се прилага по-късно от другите. Това, че той е най-млад, не е случайно. Термините природозащитно образование и природозащитно възпитание се въвеждат по-рано във връзка с осъзнатата тревога за състоянието на природата. Научният анализ на екологичната ситуация позволи да се установят гносеологичните причини за пораждаването ѝ - непознаване и неспазване на екологичните закони. Екологичните изследвания, преобразуващата и природозащитната дейност трябва да водят до една цел - поддържане на екологично равновесие. Опитът показва, че отговорно отношение към природата може да бъде изградено на основата на задълбочени знания по екология. По тази причина в литературата и в практиката все по-често се налага използването на термина екологично образование. [79]. *Екологичното образование* има своеобразна същност и характер на проявление и реализация. Неговата специфика е обвързана с характеристиката на двете, както и с особеностите на педагогическия процес в научното образование. Системата на това възпитание се изгражда от ясно определени цели, педагогически осмислени направления, в рамките на които се определят задачите му и целесъобразната методическа реализация. Ефективността на системата зависи още от умението да не се фаворизира и волунтаризира това възпитание, както и да не се откъсва то от цялостния педагогически процес, формиращ личността на детето.

I.5.7. Екология и образование

С всяка изминала година интересът към постиженията и проблемите на екологията, към нейния методологичен и концептуален апарат непрекъснато нараства. Причината е преди всичко в това, че оживените дискусии за настоящото и бъдещото състояние на околната среда намират научна основа в екологията. Запазването и по-нататъшното развитие на цивилизацията не може да се постигне, без да се познават задълбочено екологичните закони и теории и без да се управлява научно взаимодействието на обществото с природата. Ето защо, екологията има съдбовно значение за човечеството. Средствата, с които обществото въздейства на природата, пораждаат все по-дълбоки екологични кризи, преодоляването, на които изисква комплексно екологично поведение. Няма дейност, която пряко или косвено да не засяга

екологичното равновесие и жизнената среда на човека. Огромният интерес към екологията се съпътства от методологични и теоретични трудности, които се свеждат до предмета, методите, понятийния апарат и междупредметния характер на екологията.

Екологията в буквалния смисъл на думата е наука за условията на съществуване на живите организми.

Днес човечеството разполага със знания, концепции, разработки и изводи, въз основа на които се формират в края на 70-те години няколко направления, познати с наименованията „утопичен оптимизъм“, „постиндустриализъм“ и др. Характерно за всички направления е, че виждат решението на екопроблема в екологизация на индивидуалното съзнание и преосмисляне на ценностната система.

Съвременните американски учени Лестър Браун, проф. Дж. Рифкин и др. прокарват т. нар. „нова философия“ и разработват тезата, че новата ценностна система ще промени отношението на съвременния човек към заобикалящия го свят. Те изтъкват взаимоотношенията между явленията в природата и обществото, разбирането, на които би довело до възстановяване хармонията на земята.

В съвместната дейност за сигурността на планетата се включват всички страни, но предприеманите мерки имат частичен характер. Нарастващият интерес към екологическите проблеми е обективна необходимост на тревожното ни време. Стремещът към хармония между човека и природата е висша ценност, която трябва да възпитаваме у поколенията.[34, 42, 79].

Екологията като фундаментална наука има междупредметен характер. Тя синтезира знания за абиотичните и антропогенните фактори на средата, за да разкрие сложните взаимовръзки, съществуващи вътре в различните висши равнища на биологичната организация и между тях.[103, 104, 116, 117].

Днес екологията интегрира знанията и методите не само от биологичните, но и от останалите природни науки, за да разкрие структурата и функциите на висшите равнища на биологична организация. Тя обаче не е съвкупност от други науки. Като използва знанията и методите на другите науки, екологията разработва собствени методи и собствени концепции, фактите от другите науки се използват за решаване на екологични проблеми и се анализират в светлината на екологичните теоретични концепции. Осъществява се не сумативен (отнасящ се за нецялостните системи), а интегрален (за цялостните системи) синтез и така все по-дълбоко и по-пълно се разкрива същността на природните процеси и явления. Екологията се обогатява и на принципа на обратната връзка с всяка друга природна наука.

ВТОРА ГЛАВА

ЕКОЛОГИЧНО ОБРАЗОВАНИЕ И ВЪЗПИТАНИЕ

II.1. Екологично образование

Екологичните знания са нужни на хората, за да се създаде достойна среда за човека, да се развиват такива производствени процеси, които да реализират хармония между човека и природата. Тези знания позволяват да се осмисли връзката между пагубната сила на войните където и да се водят те, и заплахата от всемирна екологична катастрофа. И двете сравнения водят до гибел на цялото човечество. Следователно мирът е най-важното екологично условие за благоденствие на цялото човечество и всичко живо на нашата планета. Към него трябва да се стреми екологично образованият човек.

Екологичното образование включва система от знания и процеси, методи на изучаването им, пътища и средства за взаимодействието на обществото с околната среда и се реализира чрез:

- изучаване основите на екологията;
- екологизация на специфичното учебно съдържание.

Екологично образованият човек не допуска стихийно отношение към природата. Такова разбиране ще обезпечи спокоен и нормален живот на бъдещите поколения.

Изменението и унищожаването на природната среда крие пагубни последици за хората. Екологичните знания са тези, които ще дадат правилно решение за опазване на природата, включително и на битово ниво. Те позволяват на хората да разберат, че човекът и природата са единно цяло и представите за възможно господство над природата са немислими и нереални. Образованието изпълнява фундаментална роля в промяната на ценностите, начина на живот и поведението и във формирането на компетенции за изграждането на демократично гражданско общество. То е основен инструментариум в промяната на отношението към околната среда и позициите на международната стратегия за устойчиво развитие.

Екологичното образование е образование, което е насочено към формирането на екологична култура, екологично съзнание и екологично поведение в тяхната взаимна връзка и единство, с оглед опазване на екологичното равновесие. То трябва да започне от най-ранна детска възраст, когато децата най-активно усвояват моделите и стандартите на поведение. Бъдещето на планетата зависи от това до каква степен те ще разберат тези

проблеми и ще се ангажират с търсенето на решение за съхраняването на Земята и нейното природно богатство.

Екологичното образование трябва да бъде насочено преди всичко към изграждане на отговорност: гражданска и индивидуална. Отговорността към себе си и към обществото е изключително важен компонент за развитие на социалната ангажираност.

Възпитанието и образованието са призвани да заложат и изградят нова екологична съвест. Системата на екологичното образование и възпитание обхваща изключително широк кръг от проблеми. Достойнството и чувството за отговорност са основни качества, които се формират още от ранна детска възраст. Това е и центъра на т. нар. гражданско възпитание, основна част, от което е дейността по утвърждаване на новата международна етика, основана на осъзнаването на глобални екологични проблеми. Факт е, че екологичното съзнание все още решително изостава от разрастването на екологичната криза, както по света, така и у нас.

Най-ефективна институция за обмяна на информация, идеи и усвояване на технологията за ускоряване на културната еволюция в изграждащото се информационно общество си остава образованието и възпитанието.

Четири принципа за образование през целия живот, формулирани в Доклада на международната комисия за образование за 21 век пред ЮНЕСКО са:

- да се научим да знаем;
- да се научим да правим;
- да се научим да живеем заедно;
- да се научим да бъдем все по-актуални.

Експертният анализ по отношение на образованието [12, 23, 37, 62, 93, 97] показва че:

- има недостиг на реализирани добри модели на ефективно образование по проблема на устойчиво развитие;
- недостатъчна е подготовката на педагогически кадри;
- липсват учебни материали.

Екологичното образование и възпитание е актуален, сложен, многообразен и продължителен процес, за чието осъществяване са необходими координирани институции и общественост. Днес всеки човек трябва да притежава необходими екологични знания и култура, защото от проблемите за взаимоотношенията между човек и природа зависи нашето бъдеще. Липсата на елементарни познания за заобикалящата ни среда, недобросъвестното отношение към природата, непознаването на природните закони и

неразумното използване на природни ресурси са причина за нарушаване на екологичното равновесие и възникване на кризи.

Ученето чрез опита и преживяното се основава на няколко компонента:

- опит и преживяване;
- анализ (осмисляне на преживяното);
- обобщаване и прилагане на практиката, т.е. да се участва в проблемна ситуация, ролева игра или решаване на казус;
- да се дискутира (да се сподели собствения опит);
- да се анализира (обработване на личната информация на база на опита, придобит по време на занятието);
- да се направят собствени изводи и да се формират принципите и насоките на действие.

Методите на обучение представляват и техники, чрез които се постига крайната цел - развитие на личността. Те трябва да отговарят на три компонента от процеса на обучение:

- познание;
- умение;
- поведение.

Целта на тези техники е да се доведе до промяна в поведението на хората и по-голяма заинтересованост по проблема за опазване на околната среда. За целта се използват следните методи: презентация, дискусии, изясняване на ценностите, демонстрация и други.

Целите на екологичното обучение са:

- Да въведе понятието екология и устойчиво развитие.
- Да провокира у нас екологично мислене и поведение.
- Да формират отговорни личности с активна гражданска позиция.

Най-главната цел е хората да получат необходимите знания, за да станат отговорни граждани. Едно от правата на децата е да живеят и да се развиват в екологична среда. Мотото, което обединява всички дейности е „Този свят е и мой – за бъдещето на нашата планета Земя”.

Стратегическата цел на екологичното образование е изграждането на екологична култура, съзнание и поведение у всички деца, на готовност и способност за опазване и възпроизводство на природата.

Оперативните цели на екологическото образование конкретизират в детайлност изпълнението на стратегическата цел. Съобразно различните възрастови етапи на развитие, те имат йерархична структура във вертикален ред:

- информираност и чувствителност към околната среда и свързаните с нея въпроси при най - малките деца;
- познаване и разбиране на околната среда и въздействието на хората върху нея;
- нагласи и ценности, които отразяват чувството на загриженост за околната среда;
- умения, свързани с идентифициране, разследване и решаване на екологични проблеми;
- чувство за отговорност чрез участие и действия при решаването на екологични проблеми.

Екологичните проблеми, свързани с устойчивото бъдеще, често са сложни. Следователно мултидисциплинарните холистични подходи за преподаване и учене са подходящи за постигане на целите на екологичното образование.

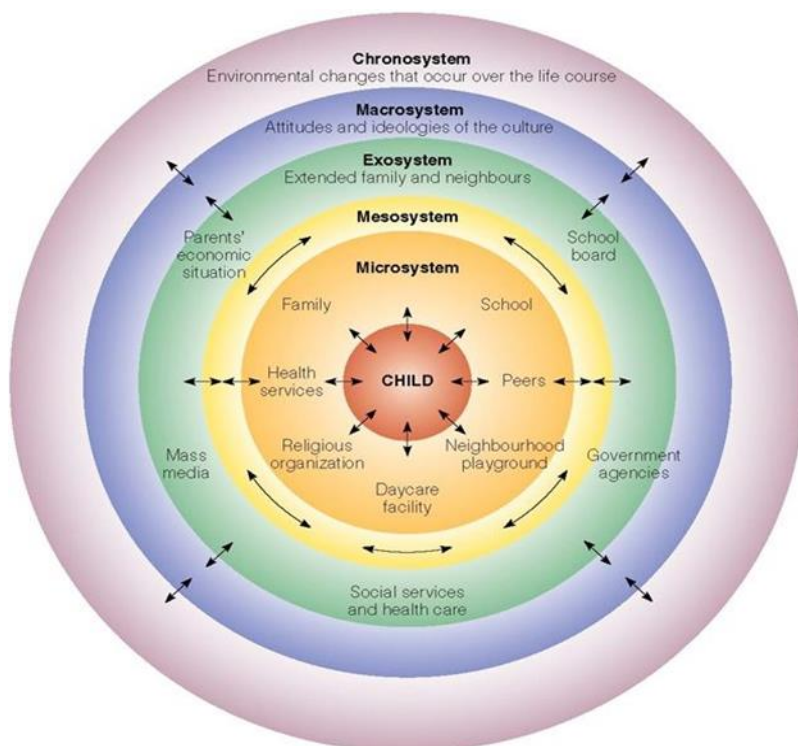
Осъществяването на тези цели е свързано с решаването на следните задачи:

- Овладяване на система от знания като единство от факти, понятия, закономерности, водещи идеи и теории за устройството и функциите на висшите равнища на биологична организация и екологичните взаимоотношения в тях, на знания за използване на екологичен подход в отделните области на науката и практиката.
- Формиране на възгледи и убеждения, на интереси и стремежи за рационално използване на природата и природните ресурси с цел запазване на екологичното равновесие, осъществяване на близките и далечните цели на обществото и създаване на оптимална жизнена среда за всеки човек.
- Развитие на умения и навици за извършване на дейности по усвояване на екологичното знание и по опазване на природата: разкриване на причинно-следствените връзки в процесите и явленията, изясняване и пропагандиране на екологична политика, провеждане на конкретна практическа работа по опазване и възпроизводство на природната среда, спазване на екологичните изисквания в процеса на ученето, труда и почивката, във всекидневното взаимодействие с природата.
- Изграждане на цялостна взаимосвързана система от нравствено, естетическо, интелектуално-познавателно, действено практически и ценностно отношение към природата, създаване на активна жизнена позиция по екологичните проблеми.
- Активно и съзнателно усвоените идеи, социални ценности, нагласи да се

използват целенасочено от децата като регулиращ фактор на тяхното поведение, да определят мотивите на тяхната дейност и на отношението им към природата.

Най-важната задача на екологичното образование в глобален аспект си остава създаване на съзнателно отношение към природата и предизвикване на екологичното мислене и поведение във всекидневния живот.

Теорията за екологичните системи на Бронфенбренер [151] разглежда детското развитие като сложна система от взаимоотношения, повлияни от множеството сфери на заобикалящата среда. Той разделя околната среда на човека на пет различни системи: микросистема, мезосистема, екзосистема, макросистема и хроносистема. За да илюстрира теорията си, Бронфенбренер предлага комбинация от уголемяващи се кръгове, в чийто център стои най - малкият кръг, отъждествяващ се с гнездо, в което се е свило детето. Там то не е пасивно, а се движи динамично вътре в средата и с това си действие то я преустройва, т.е. промяната на средата настъпва отвътре навън, от центъра в случая детската личност, към периферните кръгове дефинирани като микро-, мезо-, екзо-, макро- и хроносистема.

Фиг.1.Модел на екопространства за развиване на личността според Ю. Бронфербренер

Всички пластовете около най-малкия, централен кръг съдържат важни за развитието на детето елементи, а всеки следващ кръг е взаимовръзка и зависимост от заобикалящите го.

Микросистемата е най-влиятелното ниво в теорията за екологичните системи защото е най-близката и непосредствената среда до детето и определя контакта с най-важните и авторитетни за него личности . -родители, братя и сестри, учители и приятели. Взаимодействията в микросистемите често са много лични и са от решаващо значение за насърчаване и подпомагане на развитието на детето. Ако едно дете има силна грижовна връзка с родителите си, това определено има положителен ефект върху детското развитие, и обратно отдалечените и непривързани отношения родител-дете имат отрицателен резултат в развитието на детето.

Мезосистемата обхваща взаимодействията между микросистемите на детето, като например взаимодействията между родителите и учителите на детето или между връстници в училище. Според теорията на екологичните системи, ако родителите и учителите на детето имат добри отношения, това има положителен ефект върху развитието на детето, в сравнение с отрицателни ефекти върху развитието му, ако учителите и родителите са в конфликт.

Екзосистемата разширява кръга на влияние върху развитие на личността на детето и включва квартала, работните места на родителите, приятелите на родителите, средствата за масово осведомяване, социални мрежи и други съвременни взаимодействия. Това са среди, в които детето не участва и са външни за неговия опит, но въпреки това оказват влияние върху израстването му като личност. Ако родителят, който е имал конфликт през деня в работата си и изнервен от този спор емоцията му рефлектира върху детето му, това ще има отрицателен ефект върху развитието му.

Макросистемата се различава от предишните екосистеми, тъй като е среда която няма пряко влияние върху развитието на детето. Нейни компоненти са социално-икономически статус на държавата, етническа принадлежност и др. Например, дете, живеещо в страна от третия свят, ще преживее различно развитие от дете, живеещо в по-богата страна.

Петото и последно ниво на теорията за екологичните системи на Бронфенбренер е известно като хроносистема. Тя включва всички промени в околната среда, които се случват на личността през целия живот и влияят на развитието и, включително големи исторически събития. Това може да са нормални житейски преходи като тръгване на

училище, но могат да бъдат и аномални такива като развод на родители, преместване в друг град, преждевременна загуба и др.

Всички тези пет кръга, наречени от Бронфенбреннер екологични системи, са обект на интерес от много психолози, социолози и учени работещи по въпросите на детското развитие.

Екологичното образование дава възможност децата да изразяват своите лични нагласи и идеи, свързани с отговорностите им. Хората, които се занимават с екологичното образование, трябва да обучават младото поколение да прави положителни стъпки, правени от другите, за подобряване на околната среда и да им предлагат начини как да приспособят тези идеи и действия към своя собствен живот. Преподаването на знания за околната среда трябва да се свързва с удовлетворяване на актуалните потребности на децата от информация за това, как да се пазарува и кои продукти са „благоприятни за околната среда” и кои не са.

Екологичното образование трябва да се основава на глобални, холистични и систематични принципи. Основното разбиране е, че всяко действие (включително и действията на човешките същества) поражда противодействие и че в сложната система на живота тези противодействия не винаги са съвсем предсказуеми. Не само естественият свят страда, когато природните богатства се увредят и се изчерпят. В резултат на човешката дейност околната среда се замърсява главоломно, здравето на човека също е засегнато. Човешките същества не могат да останат здрави, ако им се наложи да живеят в условия на замърсяване на въздуха, лоша питейна вода и пестициди или други замърсители в храната. Всяко същество е повлияно от състоянието на света и глобалните условия, включително и екологичните. Всеки човек трябва да проумее и приеме отговорността за своя начин на живот и за начина, по който индивидуалният живот въздейства на планетата. Разбирането на тази лична отговорност и разпространяването на знания сред децата е една от най-важните задачи на екологичното образование. Трябва да се спазва принципа на „сериозната екология”, основани на идеята, че човешките същества са част от природата, а не са по-висши от нея.

Съвременните концепции в екологичното образование се основават върху:

- Взаимозависимост
- Устойчивост
- биоразнообразие
- лична и социална отговорност за действие.

Екологичната концепция за взаимозависимост подчертава взаимоотношенията между всички живи същества (включително хората) и тяхната физическа среда. Полезен начин за разглеждане на околната среда е да я разглеждаме като набор от взаимосвързани системи – биофизични, социални, икономически и политически системи. Биофизичната система осигурява системи за поддържане на живота за целия живот. Социалната система осигурява правила и структури, които позволяват на хората да живеят заедно. Икономическата система осигурява начини за производство и обмен на стоки и услуги. Чрез политическа система хората вземат решения за това как социалните и икономическите системи използват биофизичната среда. Екологичното образование предоставя контекст за изучаване на тези взаимозависими отношения и ефекта на хората върху тях.

Има много различни възгледи за това какво означава устойчивост и как тя засяга индивиди и групи по света. Концепцията за устойчивост е свързана с концепцията за устойчиво управление на ресурсите, която се занимава с използването както на възобновяеми, така и на невъзобновяеми ресурси. Използването на тези ресурси се влияе от избора на начин на живот, както и от лични и социални ценности. Ресурсите трябва да се споделят и управляват справедливо, за да се поддържа и подобрява качеството на околната среда.

Устойчивото бъдеще се осигурява от екологично грамотни хора които да управляват природните и физическите ресурси запазвайки живото поддържащия капацитет на въздуха, водата, почвата и екосистемите защото земята осигурява прехраната за следващите поколения.

Биологичното разнообразие е разнообразието от целия живот на земята – растения, животни и микроорганизми, гените, които съдържат, и екосистемите, които образуват. Фокусът върху биоразнообразието признава взаимосвързаността на всички части на биологичния свят и въздействието, което хората са имали върху живите системи. Хората са намалили разнообразието на живот, като са променили много естествени среди и са експлоатирали много растения и животни. В резултат на това много видове днес са изправени пред заплахата от изчезване.

Отношение към околната среда има и *личната и социална отговорност* на обществото. Качеството на околната среда зависи от ежедневните действия на хората. Изборът и изискванията на начина на живот могат да ограничат ресурсите и да повлияят върху качеството на нашата социална и природна среда. В тази връзка програмите за екологично образование трябва да предоставят възможности на учениците

да прилагат своите знания и умения в практически ситуации за решаване на екологични проблеми .

В екологичното образование наред с *общодидактичните принципи* се използва система от *специфични принципи* при подбор на учебно съдържание и при организиране на дейността на педагозите.

Специфичните принципи може да се обособят в две групи:

- Принципи, които се отнасят до обекта на изучаване: единство и многообразие на околната среда, многообразна ценност на природата за обществото, глобален характер на екологичните проблеми, социално-класова обусловеност на отношението към природата.
- Принципи, които се отнасят до процесите на обучение: цялостно познаване на околната среда, единство на теория и практика при изучаване и решаване на екологични проблеми, системност и непрекъснатост на екологичното образование, единство на интелектуалната, емоционалната и волевата сфера на личността при овладяване на екологичното учебно съдържание, единство на местните, националните и глобалните аспекти на екологичното учебно съдържание, единно въздействие на всички фактори на средата върху детската личност.

Структурата на образователните екологични програми трябва да са балансирани и да включват ключови измерения като:

- *Образование в околната среда*, т.е. образователен процес извън класната стая. Образованието в естествена среда не само предоставя възможности на децата да придобият опит от първа ръка в околната среда, но също така подобрява последващата им работата в занималнята. Тези възможности могат да се използват за развиване на умения за наблюдение, събиране на данни, практическо проучване и изследване. Такива ситуации формират социални и кооперативни умения, умения за работа в група, комуникационни умения и умения за решаване на проблеми. Преживявания на открито, които имат ясна цел и са добре управляван от учителя процес, помагат на учениците да развият чувство на загриженост за околната среда.
- *Обективност на образователното съдържание*. Използването на обективни данни за състоянието на околната среда като цяло и отделните ѝ компоненти ще помогне на обучаемите да се ориентират и установят своите собствени екологични ценности и нагласи. Това изисква образователните програми да бъдат актуално съдържание, да се

обновяват съобразно проблематиката на времето и да кореспондират с очакваните резултати и стратегически цели на съвременното.

Учебното съдържание по екологично образование включва:

- система от знания за екологичните обекти и процеси;
- методите на изучаването им;
- пътищата и средствата за взаимодействие на обществото с природата и за характера на природоползването;
- последиците от въздействието на обществото върху екологичното равновесие и начините за оптимизирането му;
- система от умения и навици, от практически правила, от начини и средства за изучаване на природата и за използване на екологични знания в непосредствената производствена практика;
- опит за творческа дейност по изучаване на природата и по решаване на екологичните проблеми;
- система от екологични норми, правила, ценности и ролята им в социалната практика и във формирането на личността.

Изграждането на екологично съзнание, на нов начин на мислене, на нова ценностна система изисква усвоените екологични норми да се превърнат в норми на поведение към природата.

Възпитателните аспекти на екологичното образование са:

- *познавателен* – изгражда се знанието за живата и неживата природа, връзките и зависимостите между тях;
- *нравствен* – съвкупност от знания за природата като ценност, нравствени мотиви, потребности и поведение на личността в дейността към природата;
- *естетически* – единственото от умения да се възприема, оценява и сътворява красивото, вдъхновено от природата или в нейна полза;
- *практически* – разумно природоползване, осъзнаване необходимостта от възпроизводство, съхранение и опазване на природата.

Образованието е призвано да формира и развие екологично съзнание чрез разнообразни подходи, методи, идеи, инициативи, проекти и програми.

Екологичните знания, свързани с опазването на природата са обединени от няколко водещи идеи:

- съхраняване на красотата и хармонията в природата;

- формиране на природозащитни убеждения и поведение;
- разумно използване на природните ресурси и поддържане на екологичното равновесие;
- опазване на биоразнообразието;
- осъзнаване на влиянието на индустриализацията, урбанизацията и селското стопанство върху екосистемите и биологичното разнообразие;
- възпитаване на емоционална съпричастност и творческа активност на личността на ученика при решаването на важни проблеми за опазването на околната среда.

Първите стъпки на екологичното образование и основите на екологичната култура се поставят в детската градина. Проблемите, свързани с опазването на околната среда, заемат важно място в учебно-възпитателния процес. Педагогическата колегия полага усилия да изгради екологична култура, съзнание и поведение, да стимулира индивидуалните нагласи и способности на децата, да формира гражданска отговорност за състоянието на околната среда и необходимост от активна дейност за нейното разумно използване и опазване. Формирането на екологични знания и умения се осъществява чрез учебното съдържание.

Екологичните прояви в детските заведения се превръщат в истински празници, защото в тях има и наука, и образование, и култура, и практически дейности, с участие на официални гости, деца, учители, общественици. Смислена и разнообразна е дейността по екологично възпитание и образование – дискусии, рисунки, разходки сред природата, екоревюта, екопразници, залесителни мероприятия с родителите в парковете, експедиции, екосреци с деца от съседни страни и др.

Важна роля за формиране на екологично поведение има семейството и примера на родителите. Родителите, със своя личен пример и действия, са тези които трябва да надградят и затвърдят, предложеното в детската градина. Много често обаче у възрастните липсва екологично съзнание и поведение, и децата са тези, които ги учат.

Формите за екологично образование [77-79] са:

- *с обучаващ характер* – доминиращи са формите, реализирани непосредствено в природната среда (екскурзии, разходки, поход-разходка, подходящ туризъм за деца и труд в природата и други). Към формите с обучаващ характер са и заниманията и знанията с подходящо познавателно съдържание, чрез което става възможно разбирането и осъзнаването от детето на връзки и зависимости, имащи значение за формиране на положителното му отношение към природата;

- *с развлекателен характер* – предполагат включване на децата в подходящи празници, отразяващи връзката на човека с природата, както и развлечение с подобно съдържание;

- игрите и игровите педагогически форми за екологичното възпитание са с приоритетно значение, особено дидактичните, подвижните и игрите – драматизации;

- за практическо приложение на овладения опит с успех се използват ситуациите (реални, измислени, въображаеми), чрез тях се моделират действителни ситуации, на които заедно деца и учител търсят решение. По този начин децата овладяват начини за действие и поведение, а това ще им позволи да действат в реални условия. Към тези форми се отнасят също и продуктивните дейности, чрез които децата включват природата в своите произведения или създават продукти, имащи отношение към природата и нейното опазване.

Най-широко използваните методи за екологично образование може да се класифицират по следния начин:

- методи за въздействие върху детето – наблюдението, примерът, демонстрацията, разказът;

- методи за взаимодействие „възрастен – дете” – беседата,

- ситуационните методи;

- методи за организиране на самостоятелна детска дейност – игровите методи, упражнението;

- методи за оценяване на детската дейност по отношение на природата – одобрение и неодобрение на детските прояви в различни дейности.

В екологичното образование се използва единство от методи на обучение и методи на възпитание. В изложението на учителя (разказ, преразказ, обяснение и други) се решават няколко педагогически задачи:

- разкриват се екологични взаимоотношения;

- разяснява се използването на екологичния подход;

- показват се модели на правилно отношение към природата;

- критикува се хищническото отношение към природните ресурси.

Методът *изложение* се съчетава с методите на възпитание: убеждение, разяснение и внушение, критика на отрицателните прояви в отношението на децата и обществото към природата.

Беседата и дискусиата дават възможност да се покаже противоречивия характер на отношението на човека към природата и да се търсят оптимални варианти за облекчаване на екологичната ситуация.

При *наблюдението, експеримента, колекционирането и практическата работа* децата влизат в непосредствен контакт с природата, овладяват методи на познание и методи за възстановяване и обогатяване на природата. В тази дейност се проверява доколко са устойчиви техните възгледи и убеждения, доколко екологично съобразено е поведението им. Екологичното образование разкрива широки възможности за интеграция на детската градина с другите сфери на духовна култура и с материалното производство.

Детето от най-ранна възраст е в контакт с житейските проблеми, участва в тяхното решаване, овладява социален опит и дори го обогатява със своя собствен принос. Това взаимодействие обаче се ръководи, направлява и синхронизира от детската градина в зависимост от целите и задачите на екологичното образование. Педагогическото майсторство на учителите моделира оптималните пътища за тази интеграция.

Ролята на учителя често е различна, тъй като промените в поведението са основната цел на екологичното образование. Учителите могат да бъдат важен модел на поведение поради това, че ролята им е да преподават знания и поради многото време, което децата прекарват с тях. За тях е важно да развиват такива подходи при обучението, които са ефективни и предизвикателни за детската личност. Изложението и четивата предлагат информация, докато аудиовизуалните програми, обсъждани след провеждането им, могат да задълбочат разбирането на децата и да мотивират желанието им да научат повече. За всички възпитатели е твърде важно да проумеят, че екологичното образование е не само обявяване на фактите за екологичното замърсяване, по-важно е да се уверят, че децата разбират съществуващите взаимоотношения между разнообразните форми на екологичните ситуации, както и обработването, анализирането, синтезирането и обобщаването на информацията. Важно е винаги да се подчертава потребността от разрешаване на причините за екологичните проблеми, а не само последиците.

Децата трябва да бъдат насърчавани да изграждат ценности, които ще бъдат полезни за тях като отделни личности и за обществото като цяло, като уважение към природата и лична отговорност. Те трябва да разберат, че за човешките същества е невъзможно да ръководят природата и Земята, защото Земята е по-голяма от нас и нашето собствено оцеляване зависи от нея. Освен това трябва да осъзнаят, че е невъзможно да се премахнат всички екологични проблеми на планетата чрез технически

стъпки. Това се решава чрез истинско разбиране и оценяване на отношенията между човешките същества, природата и околната среда и чрез подобряване на личните ценности на хората поотделно и на обществото като цяло. Естетичните, етичните, емоционалните, образователните и възпитателни методи могат да бъдат изключително полезни при предаването на тези идеи на децата.

Екологичното образование предполага решаването на следните задачи:

- да се докаже на децата, че в природата всичко е свързано;
- да им се помогне да разберат защо човекът е длъжен да познава природните връзки, да не ги нарушава, за да не предизвика необратими последици за природата и човека;
- да имат поведение, съобразено със знания за взаимните връзки в природата и съответстващото предвиждане на възможни вредни последици.

Децата, които учат за околната среда, трябва да бъдат в пряк контакт с естествени материали и продукти, с природата и сред природата. За тях е важно да почувстват дървото, камъка, растенията, бръмбарите и животните. Материалите и методите на обучение трябва да бъдат съобразени с тези потребности.

Екологичното образование трябва да бъде както интересно, така и рационално и насочено както към „сърцето“, така и към „ума“. Представянето на твърде много техническа информация, преди децата да са готови за нея, може да има твърде отрицателни резултати, тъй като има вероятност да потисне интереса и ентузиазма им при изучаване на околната среда.

За екологичното образование е от изключително значение да има положителна основа, която да вдъхва надежда и да предлага решения. Твърде голямото наблягане върху екологичните катастрофи и влошаването на условията в околната среда може да бъде потискащо и обезсърчително.

Освен със съвременните технологии, екологичното образование трябва да се заеме с бъдещето и с технологичните алтернативи. То трябва да обсъди избора на такъв стил на живот, който тясно да е свързан с околната среда. По този начин децата ще получат информация за алтернативните източници на енергия, които са по-чисти и по-безопасни за околната среда и за човешките същества. Те трябва да научат, че справянето с отпадъците означава и намаляване на тяхното производство и да знаят за компютърните модели, разглеждащи замърсяването на околната среда и за начините да се намали употребата на торове и химикали. Децата могат да научат за културите, които живеят в хармония с тяхната околна среда, и за съвременните усилия, които целят

разумно, правилно и икономично развитие и употреба на природните богатства. Доброволци от различни „зелени” организации могат да окажат помощ на учителите при представянето на много от изложените по-горе идеи.

Възможно е да бъдат разработени съвместни проекти, които да се разпрострат извън детската градина, давайки полезни резултати за всички ангажирани, както за тяхната обща околна среда.

Екологичното образование може да бъде свързано с възраждането на местни традиции, познания и история на района, което да се отрази на чувството на подкрепа и гордост у местното население. В един свят на растящи етнически конфликти трябва да се прояви внимание и уважение към обичайните вярвания и традиции, които са различни от тези на мнозинството в групата или на мнозинството в местната общност. Изучаването на околната среда подканва деца и учители да излязат от рамките на местната история и местните схващания за разбирането, оценяването, уважението, вниманието и действието, ангажирани с глобалната общност.

Екологичното образование [77-79] може да се разглежда като организиран целенасочен процес на обучение, и възпитание, и като резултат на такъв процес екологичните знания изграждат научната основа на екологичния подход, използван от детето и като средство на познание, и като стратегия на поведение. Уменията характеризират интелектуалната и емоционално-волевата сфера на личността и включват умения да се разкриват причинно-следствените връзки във висшите равнища на биологична организация и умения да се извършва съзидателна дейност в нея. Възгледите и убежденията са съставна част на цялостната научна картина за единство на обективния свят. Те включват схващанията, че:

- екологичните закони са определящи, първични и съобразно с тях се строи социалният живот на човека;
- обществото може да съществува и да се развива само при хармонично взаимодействие с природата, без да се нарушава екологичното равновесие;
- за всеки човек и за обществото е необходима оптимална жизнена среда;
- за състоянието на природната среда носи вина обществото като цяло и всеки човек поотделно;
- защитата на природата и защитата на природния мир са две страни на един глобален проблем – запазването на живота на Земята и на човешката цивилизация.

Днес човешката дейност застрашава устоите за Земята повече от всякога. Проблемите пред нас са много – в количествен и разнообразни – в качествен план. Това са жизненоважни въпроси, които не биха могли да се решат в рамките на един човешки живот или поколение. Именно заради това не би било пресилено, ако кажем, че бъдещето на планетата ни зависи до голяма степен от това доколко хората след нас ще разберат опасностите и ще се заемат с търсене на изход за спасяването на нашия дом Земята и нейното многообразие. Това очертава първостепенната роля на екологичното образование като единствен път за формиране на нови ценности и модели. Максимално ефективно обаче, може да бъде това образование, само ако започне да се усвоява още в най-ранна възраст с цел с времето да се съгради и затвърди чувството на индивидуална и гражданска отговорност у човека. За избягване на пагубната екологична катастрофа, която ни грози, са нужни отговорни личности с активна гражданска позиция, които да положат основите на едно систематизирано екологично образование и възпитание, с което да провокират активно екологично мислене и поведение като предпоставки за устойчиво развитие.

Държавните образователни стандарти са основен градивен компонент на образователната система в страната. Чрез тях се конкретизират образователните цели и се определят необходимите и реално постижими образователно-възпитателни резултати за всички деца, съобразно тяхната възраст. В това отношение възрастовите параметри за оценяване на знанията, свързани с ориентиране в природния свят, екологичното възпитание и нивото на екологична култура се търсят в контекста на когнитивното развитие.

II.2. Екологично възпитание

Екологична култура се изгражда в резултат от целенасочено и системно осъществяване на екологично образование и възпитание.

Преди да се отговори на въпроса: Що е екологично възпитание? трябва да се изясни какво включва понятието възпитание.

Възпитанието е една от основните функции на обществото. То се състои в подготовка на младото поколение за живот. При възпитанието подрастващите поколения трябва да усвоят онова, което вече е натрупано от обществото, т.е. да усвоят нормите и опита на общественото поведение и да си изработят определена система от възгледи за живота. При възпитанието трябва да се формират и качества, необходими за решаване на новите задачи, които не са стояли пред по-старото поколение.

Следователно може да се каже, че възпитанието е процес на предаване на обществено-историческия опит от по-старите поколения на новите, за да ги подготвят за живота и труда, необходим за по-нататъшното развитие на обществото.

Понятието възпитание според Ю. Бабински има няколко значения:

В широк педагогически смисъл се има предвид целенасоченото възпитание, осъществявано в системата от учебно-възпитателни заведения, обхващащи целия учебно-възпитателен процес.

В тесен педагогически смисъл под възпитание се разбира специалната възпитателна работа, насочена към формиране на система от определени качества, възгледи и убеждения у обучаемите.

От тук *екологичното възпитание* [34] като дял от цялостния възпитателен процес има за цел изграждане на определено положително отношение към природата. Много важен проблем на това възпитание е и изграждането на мотиви у децата за поддържането на равновесието в природата, в ситуации на непосредствен контакт с нея. Към целта на екологичното възпитание се отнася и формирането на правилно отношение на личността към природата, разумно използване на нейните ресурси. Важна негова функция е децата да разберат, че поддържането на това равновесие е възможно, ако усилията на всеки човек се обединят с обществените усилия.

С това екологичното възпитание придобива голямо значение и го прави много важен проблем, който трябва да се разглежда и изучава в целия учебно-възпитателен процес.

Екологичното възпитание е ориентирано към младите поколения да опазват чистотата на нашия общ дом – природната и социалната среда в която живеем.

Целта на екологичното възпитание е възпитаване на активна позиция и чувство за отговорност спрямо околната среда, запазване на всички природни дадености и културни придобивки, създадени от човека и свързани с него от една страна и запазване на природосъобразния ред и междучовешка хармония, чрез изтъкване на ползата от морална чистота и душевно здраве на човека от друга.

Задачите и насоките на екологичното възпитание са свързани с отношението на човека към природата се изразява в следните основни насоки: утилитарно-практическа, научно-познавателна и естетическа. Утилитарно-практическото отношение към природата и възпитанието свързано с него е първично и най-всеобхватно, защото се проявява у всички хора, то е предимно консумативно, първоначално е свързано с основния стремеж за придобиване на средства за живот. В следствие към това

отношение се появява и човешка грижа за опазване на средата и обогатяването ѝ чрез намесата на човешкия труд. Научно - познавателното отношение се заражда по-късно, като се проявява в съзнателно и целенасочено изучаване на причинно - следствените връзки в природата. От екологична гледна точка то е насочено към закономерностите в развитието на видовете в растителния и животинския свят. Благодарение на придобитите знания хората се намесват в стимулирането на жизнените функции и в резултат на това се постига подобряване на някои биологични видове, облагородява се природната среда. Естетическото отношение се определя от жизнените впечатления и от интелектуалното осмисляне на особеностите и закономерностите в природата.

Основните задачи на екологичното възпитание [34] са диференцирани в три посоки:

- Формиране на културно отношение при непосредствен контакт с природата – предава се от поколение на поколение.
- Постоянно повишаване на знанията на природата, формиране на интелектуално отношение към нейната сложност и неумолимата и закономерност като децата трябва да усвоят действието на причинно-следствените връзки и да са уверени, че всяко явление в природата е причинно-обусловено и изключва всякакви мистификации, а това изисква разширяване на интелектуалната информация за природата и формиране на чувството за природа-сливане на човека с близката среда и безкрая на вселената.
- Формиране на естетическо отношение към природата като вложеното у човека естетическо отношение към природата да се приеме като изходно положение във връзка със задачата за нейното опазване.

Подзадачите, които включва формирането на естетическо отношение към природата са:

- култивиране и развиване на естетическото възприемане – съдържа не само сетивни елементи, но и емоционално реагиране на съдържащата се в обекта на възприемането красота;
- формиране на устойчив естетически вкус, който е несъвместим с нарушаването на градивните елементи на красотата – добрият вкус е не само подтик да се съзерцава и условие да се цени красотата в природата, но и да се пази от груби посегателства, от вандалско отношение;
- стимулиране дейността за умножаване на прекрасните дадености на природата – отглеждане на цветя, почистване на тревни площи, опазване на плодните дръвчета и др.;

Разбирането на природата се формира още от ранните наблюдения и укрепва със засилващите се процеси на анализиране и обобщаване. Развитието на интереса към природните явления е основен стимул за формиране на чувството за природа като особено значение имат:

- Наблюдение върху животните и цветята.
- Туристически изгледи – посещение на местности, които са природни забележителности, опознаване на природната среда, на чистотата, грижовно отношение към растителното богатство.

Екологичното възпитание не е самостоятелна задача, то е във взаимодействие с други задачи – с умственото, нравственото и естетическото възпитание. В него намират приложение всички дидактически методи, като наред със тях то използва и класическите методи за нравствено възпитание – разяснението, убеждаването, забраната на дейности, които нарушават изискванията за опазване на околната среда. Успех имат и формите за педагогическо стимулиране и насочване, като насърчения, поощрения, контрол както и наказания, когато са наложителни и възпитателни.

Повишеното значение на екологичното възпитание е във връзка с опасността от нарушаване на екологичното равновесие в природата, която става все по-голяма. Повишаването на съзнателността и отговорността на всички – деца и възрастни, е от основно значение.

Екологичното съзнание се обуславя от гносеологически и социално-исторически фактори. То възниква заради неотложните социални, икономически и екологични проблеми на XX век. За съжаление това се оказва прекалено късно и екологите предупреждават, че и най-малкият неразумен ход на човечеството може да доведе до фатални последици.

Същността на това екологично съзнание се състои в отношение на човека към природата, основано на традицията за хармония и сътрудничество с нея. Екологичното съзнание е резултат от комплексното екологично образование и възпитание и се основава на екологичната култура и екологично съобразената дейност на човека спрямо природата.

Същността на *екологичната култура* се състои в системата от материални и духовни предпоставки, създавани от човека в неговата обществена практика, която материализира и регламентира взаимоотношенията между природа и общество. Характерното при нея е, че съществува като аспект на различните форми на обществено съзнание и е насочена към опазване и възстановяване на природата.

Едни от *основните компоненти на екологичната култура* са:

- системата от знания за екологичните проблеми и процеси, пътищата и средствата за взаимодействие на обществото с природата и характера на природоползването;
- последиците от въздействието на обществото върху екологичното равновесие и начините за оптимизирането му;
- системата от умения и навици за изучаване и рационално използване, опазване, възстановяване и обогатяване на природата;
- опитите за творческа дейност за изучаване на природата, решаване на екологични проблеми;
- системата от екологични норми, правила, ценности и ролята им в социалната практика.

Тези съставки на екологичната култура на обществото са основа и за формиране на екологичната култура на личността в процеса на възпитанието, образованието и обучението. Екологичната култура е основа и крайна цел за формиране на екологично съзнание и поведение в процеса на възпитанието – обществено и индивидуално. Развитото екологично съзнание съдържа в себе си нравственото и естетическо отношение на индивида към света, и формира гражданска позиция.

За придобиване на екологично възпитание, човек трябва да се приобщи към създадената от обществото екологична култура. Това предполага активно усвояване на нови ценности и ново отношение на човека към Земята. Най-важният принцип на екологичното възпитание е развитието на чувство за отговорност за състоянието на околната среда у всеки един от нас, на постоянен стремеж за усъвършенстването ѝ, за оптимизация на биосферата, на грижа за това каква природа ще наследят бъдещите поколения. Важно е да се формира ценностно отношение към природата.

II.3. Екологично образование и възпитание в предучилищна възраст

Детето от XXI век расте в твърде динамична обкръжаваща го действителност, към която проявява подчертан интерес. Ограниченият му социален и познавателен опит затруднява процеса на адаптирането и приобщаването му към все по-сложните и противоречиви явления в нея. [37]. Предучилищното образование е структурата, която осигурява възпитание, социализиране, обучение и отглеждане на децата от 2 годишна възраст до постъпването им в I клас. В организирания целодневен престой на децата в детската градина особено важен е механизма на взаимодействие между участниците,

който регламентира конкретните задължения за координирани действия между всички ангажирани лица в процеса на предучилищното образование за осигуряване на качествено образование за всяко дете. Детската градина е място за деца, а педагогическото взаимодействие е безспорна водещата роля за качеството на предучилищното образование в детската градина. Педагогическото взаимодействие е насочено към постигането на определен очакван резултат, свързан с цялостното развитие на детето, в който основни участници са учителят и детето. Организирано в основни форми (педагогически ситуации) и допълнителни форми, които протичат предимно под формата на игра, то полага основите за учене през целия живот и осигурява физическото, познавателното, езиковото, духовно-нравственото, социалното, емоционалното и творческото развитие на децата в процеса на педагогическото взаимодействие. Част от този цикличен процес е екологичното образование. Поради същественото значение на образованието в ранна детска възраст в полагане на стабилна интелектуална, психологическа, емоционална, социална и физическа основа за развитие и учене през целия живот, екологичното образование за малките деца има огромен потенциал за насърчаване ценности, нагласи, умения и поведение, които подкрепят устойчивото развитие. Децата показват лесно готовност за приемане и изпълнение на правилата, ако дисциплината е нито прекалена, нито отсъстваща.[34-37].

Екологичното образование в предучилищните институции е сбор от взаимосвързани компоненти:

- екологизация на дейностите на децата;
- екологично образование на родители;
- мотивация и квалификация на учители;
- екологизация на развиваща се предметна среда;
- съвместна координация с други институции.

Системата за екологично възпитание на децата в предучилищна възраст се основава на подход за активност от дейности, съобразени със спецификата на детската възраст. Екологизацията на тези дейности игра, наблюдение, експериментиране, четене на литература, визуална, музикална, театрална, физическа активност, трудова дейност и др. означава внасяне на допълнителен екологичен компонент в процесите на тяхното осъществяване.

Детската градина е първото звено в образователната ни система. Съвременните условия налагат да се осъществи действителна хуманизация и демократизация на

педагогическия процес в предучилищните възпитателни заведения и съответно да се усъвършенстват подходите за развитие на детската личност.

Като наука в детската градина екологията развива ред водещи идеи, които са в основата на познанието на човека за природата и определят поведението и отношението му към нея. Най-важните от тях са идеите за:

- многообразието и вътрешното единство на видовете;
- приспособяването към условията, като основно свойство на живата природа;
- развитието като водеща закономерност в съществуването на живата и неживата природа и за факторите на неговото осъществяване;
- хармонията, реда и съвършенството в съобществата и екосистемите;
- регулиращите функции, за дейностите на човека по отношение на запазването на равновесието между него и природата.

Тези водещи екологични идеи определят общите и специфичните акценти в съдържанието на работата по формиране на екологична култура в детската градина.

Съществена задача на предучилищното възпитание е да изгражда у децата правилно отношение към всичко живо, така че пред тях постепенно да се разкрива мястото на човека в природата. Децата трябва да наблюдават растенията и животните, да се отнасят грижливо към тях, по този начин да създават първите си връзки с околната среда. Така у тях ще се роди първото чувство на любов към родината и към всяко живо същество. Ще ги заобикнат и ще ги опазват. Децата трябва да привикнат към внимателно наблюдение на заобикалящия ги свят и това не е никак трудно, защото живота в природата събужда голям интерес у тях.

Доказано е, че екологичното образование на родителите, включващо познавателни, нормативни и активни ценности е от изключително значение за осигуряване на непрекъснатост на процеса за екологично възпитание на децата. Връзката между детската градина и семейството чрез съвместни дейности, участие в екологични инициативи, общи разходки сред природата и др. подпомага този процес и го прави реално осъществим. Детският интерес към растенията и животните и правилното екологично отношение към тях, не зависи само от знанията на педагога, но и от методическия му подход. Отношението на възрастните към живата и нежива природа, както и личният пример играят важна роля за успеха на възпитателната работа. Особено значение има в тази връзка и естественият стремеж на детето към познание. Чрез него се постига възпитаване на емоционално-положително отношение към природата,

ориентиране в растителния и животински свят и формиране на предпоставки за целесъобразна дейност, изграждане на основи на екологична култура, както и формиране на наблюдателност и любознателност.

В предучилищната възраст, която обхваща деца от 3 до 6 години, има превес възпитанието, изразяващо се в целенасочено организиране живота на децата, за да се подготвят за пълноценна дейност през следващите години. Развиват се сетивата, потребностите, чувствата, интересите, активизират се волята и енергията на подрастващите, без които те не могат да усвояват научно знания за действителността. Още в първите си контакти със заобикалящата ги действителност децата трябва да усвоят правилни норми на поведение, да придобият културни навици за общуване с околната среда, които в следващите периоди да се усъвършенстват и обогатяват.

Детската градина, която активно организира и насочва общуването на децата с природата през един изключително важен период на тяхното развитие също има много съществена роля при решаването на този сериозен проблем в неговия педагогически аспект.

Децата от предучилищна възраст не са в състояние да вникват във всички онези връзки и взаимоотношения, съществуващи между човешката дейност и природната среда. Те обаче могат трайно и дълбоко да обикнат природата, у тях може да се изгради грижливо и нежно отношение към всяко живо същество, към всяко растящо стръкче, може да им се помогне да почувстват нейното безкрайно богатство, разнообразие и красота, да се възпита у тях потребност от контакт с нея.

В този смисъл работата по формиране на екологична култура на децата от предучилищна възраст трябва да се разглежда в следните основни аспекти :

- *познавателен аспект* – свързан с усвояването на достъпни знания за природата и разкриване пред децата на необходимостта тя да бъде грижливо опазвана и защитавана от вредни въздействия, формиране на природозащитни умения и навици и създаване на траен интерес към нея;
- *естетически аспект* – свързан с изграждането на естетическо отношение към природата и формиране на дълбока и трайна потребност у децата от общуване с нея;
- *нравствен аспект* – насочен към изграждането на етично поведение в околната среда, към формиране на любов към природата и грижливо отношение към животните и растенията.

Отчитайки спецификата на екологията като междудисциплинарна област от знания, е необходимо да се синтезират възможностите им за влияние върху

съдържанието на екологичното образование. Като тук става въпрос не само за съдържанието на знанията, които децата трябва да усвоят, но и за тематичните направления, в контекста на които се усвояват основите на екологосъобразното поведение и мотивите за него. С оглед на това основните тематични направления, които могат системно да бъдат вплътени в работата по формиране на екологична култура в детската градина и да дадат своето отражение върху качествените характеристики на педагогическата практика са :

- *Първото тематично направление* се базира на идеята за формиране на първоначални представи за съдържанието на основните екологични понятия: адаптация, равновесие, хранителна верига, заобикаляща среда. Тук усилията на педагозите се насочват не към това децата да възприемат и осъзнаят отделни причинно-следствени връзки, а към формирането на умения за разкриване на системната причинност, т.е. за зависимостта на природните събития от множество едновременни ситуации.

- *Второто тематично направление* трябва да покаже, че живите съобщества и неживата природа си взаимодействат, те образуват екологически системи или екосистеми. В процеса на взаимодействието си с екосистемата децата усвояват модела за анализиране на екосистемните зависимости, което предполага личния контакт на детето с природата и придобиване на жизнен опит.

- *Третото тематично направление* отразява екологията на вида Homo Sapiens, неговото място в йерархическата структура и влиянието му върху нейните характерни особености. То обединява педагогическите стремежи за формиране на екологосъобразно отношение към биосоциалните ценности и норми, които регулират отношението на отделния човек или социална група към биологичното у човека и извън него.

- *Четвъртото тематично направление* е пряко свързано със социалната екология, която дава различни данни по показателите за оценка на състоянието на средата. За малките деца, които все още нямат усвоени критерии за оценка на качествата на средата, това, което наблюдават наоколо, става норма. За да защитим детето от вредни влияния и обезпечим здравето и безопасността му, е необходимо чрез различни комбинации на познавателно съдържание и възпитателни методи да създадем устойчиво съпротивление срещу алкохолизма, наркотиците и т.н.

- *Петото тематично направление* отразява идеята, че формирането на екологичната култура е свързано с политическия живот на обществото, в контекста на което протичат процесите на възпитание и обучение. В съответствие с това направление

децата трябва да се учат конструктивно да си взаимодействат с тези хора от най-близкото им обкръжение, които имат власт да разрешават възникнали екологически проблеми – учителят, помощният персонал на детската градина, директорът, кварталният полицай.

Наличието на тези направления в работата по формиране на екологична култура в детската градина дава възможност да се покаже на децата, че екологосъобразното поведение е необходим аспект във взаимодействието на човека както със заобикалящата го среда, така и със самото общество.

Екологичното възпитание съдейства за решаване на общите педагогически, психологически и социални задачи на предучилищното възпитание. Обогащането на сетивния опит, натрупването на възприятия, впечатления, представи, развитието на вниманието, паметта, мисленето, въображението, социалната активност на децата се извършва в прекия им контакт с обществената и природната действителност. Интегрална част на тази дейност е екологичното възпитание, което се осъществява съобразно възрастовите особености на децата от всяка група на детската градина с техните потребности и интереси на дадения етап от развитието им.

Целите на предучилищното екологично възпитание са:

- Да се възпитават нравствени качества у децата, да се овладеят знания, правила на поведение, възпитание на загриженост за състоянието на природата чрез разкриване на нейното значение за хората, на връзката между нея и човека.
- Да се развива интерес към изучаване на природата, необходимост от контакт с нея, да се стимулира търсещата дейност на децата за задоволяване на интелектуалните им потребности.
- Разкриване и задълбочаване на интереса към реално съществуващи връзки и зависимости в природния свят.
- Развиване на умения за установяване на причинно-следствени връзки между природната и социалната действителност.
- Активизиране на практико-изследователска и преобразуваща дейност на обекти от естествената природна среда чрез елементарни опити, експерименти и нагледно моделиране.
- Създаване на предпоставки за разгръщане и развитие на любознателност и познавателен интерес към разнообразието на природната среда.
- Да се възпитава естетически усет към природата чрез създаване на условия за приятни и дълбоки преживявания при контактите с нея.

- Да се изграждат умения за проява на грижи към живите организми.
- Възпитаване на критичност към проявите на нарушаване на правото на живот в природната среда.
- Осмисляне на значението на чистата и полезна естествена среда на живот.
- Създаване на предпоставки за възпитаване на любов към природата и за изразяване на отношение към красотата и в приложно-продуктивен и художествен план.

Тези цели се постигат чрез конкретизиране на задачите в няколко направления:

Познавателно направление:

- Ориентиране в метеорологичните промени в природната картина.
- Провокиране на интерес към различни всекидневни природни явления.
- Обясняване на промени в неживата природа през различните сезони.
- Осъзнаване на връзката между природните условия на средата и живота на животните – във водоеми, поля, гори, пустини, джунгла.
- Осъзнаване на значението на сезонните промени за живота на растения и животни.
- Възприемане на модели за установяване на връзки между животни и растения.
- Ориентиране в растителния свят при промяна на сезона.
- Осмисляне на значението на природните фактори за живота на растенията.
- Възприемане на ролята на човека като фактор за развитие на растенията.

Нравствено направление:

- Формиране на първите нравствени представи, мотиви, потребности и отношения на детето към околната природа. Осъзнаване на природата като ценност.
- Осигуряване на възможност за изразяване на емоционално и оценъчно отношение при съприкосновение с живи обекти.
- Формиране на представи и умения за спазване на правила за поведение по време на природни бедствия.
- Осъзнаване на безопасното поведение като необходимост от задължително спазване на правила за опазване на себе си и опазване на другите.

Действено – практическо направление:

- Овладяване на конкретни умения за взаимодействие на детето с природни обекти чрез включване на личен опит.
- Пренасяне на овладян опит за взаимодействие със средата в нови ситуации – най-често в играта.

- Практическо приложение на представите за значението на абиотичните фактори при конкретна грижа за растения.
- Елементарно моделиране на процеси и явления – отразяване на промените в климата в природен календар.
- Включване на детето в елементарно експериментиране.
- Практическо усвояване на правила за собствена безопасност при взаимодействие с природата.

Тези цели се постигат чрез единството на интелектуалната, емоционалната и практическата дейност на децата. В предучилищната възраст преобладава емоционалната дейност. Това обстоятелство трябва умело да се използва във възпитателната работа за изграждане на отношение към обектите от природната среда.

Целта на природозащитната подготовка в детската градина е: на основата на система от достъпни научни знания за природата, дидактично добре обработени и свързани с активната детска дейност, при широкото използване на емоционалното въздействие на изкуството за деца, да се изгради трайно естетико-нравствено отношение, дълбока любов и уважение към природата, желание у децата да вникнат в нейните тайни, да се формира висока култура на общуване с нея и трайна потребност да се опазват природните богатства и красоти.

Задачите на детската градина във формирането на правилно отношение у децата към природата и стремеж към нейното опазване са:

- осигуряване на непрекъснат контакт на децата с природата;
- пробуждане на траен интерес към природата, към непрекъснатото движение и изменение в нея, възпитаване на любов към нейното многообразие и красотата;
- усвояване на системата от достъпни научни знания за природата, на основата на които да се разкрие пред децата необходимостта от опазване на околната среда;
- изграждане на разбирането, че всяка дейност на човека трябва да е в съответствие с изискванията на природата, да бъде природосъобразна;
- формиране навици и умения за културно общуване с природата и потребност от непрекъснатата близост с нея.

За екологичното възпитание на децата е нужно ефективно да се използват всички дейности в предучилищната възраст: учебна, игрова, трудова и битова.

Формите за организация на работата по формиране на екологична култура на деца от предучилищна възраст в условията на детското заведение са :

- *основна и допълнителни форми на педагогическо взаимодействие* – имат за задача да осигурят условия за осмисляне на екологичното съдържание, за осъзнаване на представите за околната действителност, за активизиране познавателната, нравствената, естетическата и практическата страна на екологичното формиране на детската личност. Екологично предназначение тук имат и вариантите на дидактични игри, художествените дейности, логическите задачи;

- *екскурзията и разходката* – те създават условия за разширяване и задълбочаване обема на възприятията за външните и вътрешните особености на обектите. Представите за състоянието на растенията и поведението на животните от близките природни съобщества се допълват с представи за особеностите на неживата природа. Децата констатираят промените в растителния и животинския свят чрез сравнението, запаметяването и разсъждениято, достигат до изводи за факторите, които предизвикват развитието в природата. Особена роля при изпълняването на екологичните задачи има демонстрацията, като похват, организиращ познавателната дейност на децата върху сетивна основа. По време на екскурзиите и разходките знанията на децата се допълват и разширяват, свързват се с конкретната действителност и се обогатяват с повече представи. Децата усвояват знания за живата и неживата природа (имена на предмети, характерни признаци, особености във формата, оцветяването, връзката помежду им) и знания за отношението на човека към нея, за поведението сред природата. Разходките на децата сред природата дават възможност чрез наблюдения на промените в растенията и животните, в климата да разкриват основните белези на сезоните. С тези първи знания те ще могат в началните класове да осъзнаят връзката между живата и неживата природа и причините за сезонните промени.

През есента чрез разходките в околността на детската градина те се запознават с най-характерното за този сезон (времето, растенията, животните), с неговата специфична красота, опознават типичните белези на есенните плодове и зеленчуци, разбират ползата от тях. Чрез подходящи разкази се възпитава отговорно отношение към природата. Трудът в природата през този сезон е свързан със засаждане на луковици, поливане, събиране на окапали листа.

През зимата децата наблюдават домашния заек и се възпитават на правилно отношение към него и към домашните животни изобщо. Наблюдават промените в природата през зимата, любуват се на красотата и, изучават поведението на врабчето, полагат грижи за растенията в природния кът, хранят рибките в аквариума, пазят ги.

През пролетта децата установяват нови изменения в природата, придобиват умения да засяват семена, възприемат красотата на растенията, животните, звуците и багрите в парка, в гората.

През лятото контактите с природата са значително повече. Децата се запознават с различен ландшафт – градски, естествена природа; наблюдават работата на градинарите в парка; любуват се на измененията в багрите и формите на различни природни обекти.

Природните материали, събрани от децата по време на разходка, сполучливо се използват за изработване на различни предмети. Те стават ценност за децата, която също може да бъде стимул за опазване на природата. Работата с природни материали развива творческото им въображение, кара ги да изпитат удовлетворение от направеното със собствени ръце, стремят се да подражават на творческото майсторство на учителя, да осъществяват и свои хрумвания.

- *Играта* е широко използвано интерактивно средство при децата от предучилищна възраст. Нейната универсалност се изразява в това, че може да бъде използвана като средство, както в организираните форми, така и извън тях. Замисълът подчертава познавателно, естетическо или нравствено отношение към околната среда и природните обекти.

При сюжетно - ролевите игри децата от предучилищната възраст се запознават с характерните особености във външния вид на животните, използвани като модел на играчки, придобиват умения да се грижат за тях и да ги опазват. При тези игри чрез образите на животните и растенията и чрез отношенията между тях на децата се внушават определени нравствени правила на поведение. Ролите, които изпълняват, ги карат да се чувстват част от природата, да преживяват, да се вълнуват за съдбата на растенията и животните и да разбират своята отговорност към тях.

Конструктивните игри приучват децата към икономично използване на материалите, поддръждане на играчките, завършване на работата докрай, създаване на красиви творби. Непринудено в конструирането те придобиват навици да не рушат създаденото, да се съобразяват с изискванията за красота на ландшафта (цветни лехи пред къщичките, зелени площи, езерца и мн. други). Такива игри разкриват взаимната връзка между съзидателната дейност на човека и природата.

Дидактическите игри помагат на децата да придобият знания за качествата на предметите и явленията от заобикалящата ги действителност (формата, големината, хармонията в цветовете), умения да ги разпознават (различни дървета, храсти, тревисти

растения), да овладяват елементарни двигателни навици. Чрез тях децата усвояват знания за взаимните връзки в природата.

При подвижните игри децата извършват движения и усвояват начални умения за опазване на растенията, животните, играчките. Чрез ролите у тях се възпитават положителни чувства и отношения към природните обекти, а когато тези роли се изпълняват сред природата, децата влизат в контакт с природните обекти и ги опознават.

- *Самостоятелната дейност* в различните режими, включително и трудовата дейност – създават условия за претворяване на знанията, чувствата и преживяванията в практически житейски ситуации, за действено осмисляне на екологичните ценности, за изживяване на удовлетворение от положените грижи за природния обект, за формиране на конкретни умения и сръчности за екологична дейност. В трудовата дейност – залесяване, грижи за растения, животни, паркове, градини и др. – децата практически прилагат и затвърдяват знанията, уменията и навиците за опазване на природата и културните паметници. Те осъзнават ролята на човешкия труд в опазването и обогатяването на природната среда. Резултатите от труда ги свързват още по-здраво с природата. В трудовата дейност се формират важните качества на личността, свързани с бъдещата им дейност за опазване и възпроизводство на околната среда: самоконтрол, саморегулация на поведението, инициативност, неусетно се формира насоченост към опазване на околната среда и първите прояви на отговорност към нея.

За постигане на високите цели за формиране на екологична култура у децата е необходимо:

- работа с родители – повишаването на екологичната образованост на семейството, както и заинтересованото участие на родителите определя екологосъобразното отношение на детето към самото себе си;
- квалификационна дейност на детските учители – съдържанието ѝ е насочено към повишаване на екологичната им информираност и към методиката на екологична възпитателна работа.

Научното реализиране на системата за овладяване на опит за околната среда е изградена на основата на утвърдени подходи, върху които е построена стратегията, позволяваща създаване на практическия модел за подготовката на детето за училище:

- Системен подход.
- Краеведческият подход.
- Културологическият подход.

- Личностно-хуманен подход.
- Антропологически подход.
- Полисубектен подход.
- Системно-структурен подход.
- Комплексен подход.
- Дейностен подход.
- Екологичен подход.

Наложително е прилагането и на сравнително нов подход, който трябва да бъде изведен от динамично обогатяващата се среда за живеене и съпътстващата я наука – екологичният подход.

Екологичният подход е методологическа основа на възпитателния процес поради потребността от преосмисляне на антропоцентризма, изразен в потребителската обществена позиция към природата и възприемане на новата обществена парадигма – био(еко)центризма, осмислящ по нов начин взаимодействието на човека с природата. Така разбран, екологичният подход предполага осъзнаване от възрастните на необходимостта от създаване на екологосъобразна среда и възпитаване у детето на екологосъобразно отношение към себе си и към средата. Това разбиране на екологичния подход рефлектира върху формулирането целта на възпитателната дейност в детските заведения, както и структурирането на познавателното съдържание и технологичното обновление на процеса на педагогическото взаимодействие.

Детето като субект на дейността си в процеса, подготвящ го за училище, трябва да достигне определена степен в уменията си да се самоорганизира, да комуникира и да се държи безопасно в средата. Усвояването на опит за взаимодействие на детето с околната среда извежда актуални и сравнително нерешени от практиката педагогически проблеми във връзка с подготовката на детето за училище такива като формиране у детето на:

- *умения за здравословен начин на живот.* Здравето е най-важната общочовешка ценност, затова осъзнаването и е възможно да започне още в предучилищна възраст. Опазването на здравето се регулира от начина на живот – хранене, сън, пребиваване сред природата, хигиена.
- *система от комуникативни умения.* Социалното развитие на детето зависи от комуникативните му умения, които в голяма степен определят успеваемостта му в училище. Социалният успех се свързва с умението на детето да води диалог, участвайки

в комуникативния процес като равен събеседник. Комуникативните умения на детето определят неговата популярност. Популярното дете е обичано и много често получава одобрение за своите дейности. Такова дете често умее да разрешава конфликти, да управлява своите положителни и отрицателни емоции. Важен детайл от комуникативната компетенция е умението на детето да задава въпроси. Комуникативните умения на детето често са в тясна връзка с неговите лидерски качества. „Питащо общество” се създава още в детска възраст и обслужва гражданското поведение на личността, без което е немислимо съществуването на гражданското общество. Подготвяйки детето за училище чрез овладяване на опит за околния свят, трябва да го учим да предлага идеи и да ги защитава.

- *безопасно поведение* при взаимодействието му със средата. То трябва да започва с възпитаването на ценностната система и утвърждаването у детето на разбирането, че здравето е една от най-важните ценности в живота на хората. Безопасното поведение, като част от цялото поведение на личността, е съвкупността от реакции и актове за самосъхранение на индивида в собствената му среда за живеене.[43].

- *положително отношение към природата* и другата собственост. Новата концепция за екологично възпитание е насочена към това у подрастващите да се натрупват не толкова фактологични знания за природата и да се формират умения за нейното опазване, колкото до възпитаване на комплекс от качества на личността, позволяващи ѝ да действа в обкръжаващата среда съобразно с екологичните закони, които съхраняват природата. Така ще се подчертае възпитателният аспект на педагогическата дейност, която е насочена за формиране на отговорно отношение у децата към природната среда.

Общото между посочените проблеми може да бъде оценено както по отношение на познавателното съдържание, така и по отношение на педагого-методическата система и технологичните процедури за осъществяването им в педагогическия процес. Обединява ги позицията на детето като субект на педагогическото взаимодействие. Детето като субект на поведението си също има своите „отговорности” . В края на предучилищната възраст то може да заема определена позиция по отношение на средата, чрез разбирането си за някои връзки и зависимости, проявяващи се в средата. То е в състояние да спазва определени правила, които са специфична форма на субективната му дейност. Порасналото дете започва да обобщава своите преживявания. То по-реалистично възприема околната среда и осъзнава своето място в системата от човешки отношения.

Важна част от подготовката на детето за училище са позитивните мотиви за учебна дейност, които неминуемо трябва да се формират в процеса на овладяване на опита за заобикалящата околна среда. Обучението заради самото обучение е дейност, която не носи на детето нужното удоволствие, не стимулира успеха и обезсмисля фактологичното натрупване на опит за околната среда.

В *учебната дейност* трябва да се дават екологични знания, съобразени с възрастта на децата в детските градини и с подготовката им за преминаване в следващото стъпало на образование – училището. Постепенно у децата се формират умения и навици да се грижат за растенията и животните. Изгражда се отношение на любов и привързаност към природата. Формират се интереси. Децата се насочват към художествено осмисляне и творческо пресъздаване на свои впечатления от природата в рисунки, приложения, песни.

В процеса на играта се извършва осмисляне и творческо пресъздаване на знанията и уменията в обучението. Усвояват се положителни модели на екологично поведение. В дидактичните игри децата усвояват голям брой конкретни знания за плодовете и зеленчуците, за дърветата и храстите, за стайните растения, за различните животни, за паметниците на културата, за труда на възрастните в природата и тяхната грижа за опазване и възпроизводство на околната среда. Природозащитното съдържание на игрите стимулира детското въображение, образното мислене и активизира творческата дейност.

В *трудова дейност* – залесяване, грижи за растения, животни, паркове, градини и др. – децата практически прилагат и затвърдяват знанията, уменията и навиците за опазване на природата и културните паметници. Те осъзнават ролята на човешкия труд в опазването и обогатяването на природната среда. Резултатите от труда ги свързват още по-здраво с природата. В трудова дейност се формират важните качества на личността, свързани с бъдещата им дейност за опазване и възпроизводство на околната среда: самоконтрол, саморегулация на поведението, инициативност, неусетно се формира насоченост към опазване на околната среда и първите прояви на отговорност към нея.

Битовата дейност също предлага разнообразие от форми и средства за свързване на децата с природата:

- грижи за животните и растенията в интериора на детската градина;
- организиране на разходки и екскурзии в градините, парковете и природата, провеждане на празници и развлечения с природозащитна тематика;

- формиране на грижливо отношение към предметите в детската градина;
- създаване на подходящи условия за самостоятелна творческа изява на децата за естетизацията и екологизацията на околната среда и много други.

Особено голяма е отговорността на детския педагог, защото детето не само си взаимодейства с него, но и поради това, че педагогът участва активно в структурирането и качеството на заобикалящата детето среда. Екологическата отговорност на предучилищния педагог е огромна: детският учител е част от социалната среда на детето и влияе професионално върху неговата вътрешна среда с нейното телесно и духовно съдържание. До голяма степен той формира и средата в детската градина, която всъщност е „работната” среда на детето – там то прекарва голяма част от времето си. Професионално подготвените учители виждат пътищата, по които се изгражда социалната и материалната среда на децата, така че те да бъдат защитени от стрес, да могат да задоволяват по екологосъобразен начин своите физиологически, психологически и социални потребности, да могат да се самоутвърждават в условията на овладяване на различни видове дейности.

Поради факта, че детският учител е част от заобикалящата детето среда, е важно как той си взаимодейства с другите редови фактори. Особено важно е съдържанието на взаимодействието между учителите и родителите, които също са важна част от средата на детето и влияят върху неговото развитие. Следователно, екологическото образование на малките деца задължително обхваща и повишаването на екологическата образованост на семейството, както и заинтересованото участие на родителите в този процес. Необходими са инициативи за опазване и подобряване на природната среда, където съвместно да участват родители, учители и деца.

За съзнателното и целенасочено екологично възпитание на децата ратуват редица педагози като К. Галчева, Е. Янакиева, Цв. Балева и др.[35-43, 2] Те разработват цялостна система за екологично образование на децата, като определят неговото съдържание, условия, методи и форми на работа. И трите авторки засягат в своите концепции развитието не само на интелектуалната, но и на мотивационната сфера у децата.

Така например, Цв. Балева [2] вижда природата като средство за възпитание и изграждане на определено отношение към нея. Според нея човешките отношения се развиват външно и вътрешно, като външната им страна включва действено-практическата дейност от живота на личността. Към вътрешната страна се отнасят чувствата, мотивите, потребностите. Изграждането на истинско съзнателно отношение

към действителността е възможно само чрез съчетаването на тези две страни на отношението като единен процес.

К. Галчева [34] разработва подробно структурата и съдържанието на положителното отношение към природата, което е резултат и компонент на екологичното възпитание. Системата на положителното отношение към природата включва мотивите, които водят до едно или друго поведение и дейностите за позитивно преобразуване на околната среда.

Е. Янакиева определя като водеща тенденция в обучението и възпитанието по екология намирането на пътищата, както за обогатяване на знанията за природата и съществуващите в нея причинно-следствени зависимости, така и за формиране на мотиви за нейната защита и опазване. Като много важен проблем тя поставя и изграждането на мотиви у децата за поддържане на равновесието в природата, в ситуации на непосредствен контакт с нея.

Насочвайки вниманието си към мотивационната сфера и трите авторки са за формиране на екологосъобразно поведение у децата. Този новаторски дух, който те придават на въпроса за приобщаването на децата към природата, проличава и във формулировката на основните цели на екологичното възпитание.

Цв. Балева [2] определя за цел на екологичното възпитание формирането на правилно, научно обосновано отношение на личността към природата, разумно и пресметливо отношение към нейните ресурси, създаването на навици и практически умения за природосъобразно усвояване на продуктите ѝ.

Целта на екологичното възпитание според К. Галчева [34, 36] е: Възпитаване на комплекс от качества у личността, позволяващи и да действа в обкръжаващата среда, съобразно екологичните закони, които съхраняват природата. В основата на това възпитание тя поставя формирането на екологична култура, важно условие за което е отговорното отношение на децата към природната среда.

Според Е. Янакиева една от най-важните функции на екологичното възпитание е децата да бъдат доведени до разбирането, поддържането на равновесието в заобикалящата ги среда и в отношенията между нея и хората е възможно, ако индивидуалните усилия на всеки човек се съчетават с обществените усилия.

Като основни задачи за осъществяване на екологичното възпитание Цв. Балева [2] поставя формирането на правилни норми на поведение сред природата, възпитаване на усет към красотата и даване на знания за труда на хората по опазване на природната

среда. Реализирането на тези задачи ще доведе до формиране на субективна позиция у всяко дете.

И в трите системи за екологично възпитание са посочени условията и основните форми, чрез които ще се осъществяват посочените цели и задачи.

К. Галчева [34, 35, 37] въвежда една нова класификация на формите, използвани в педагогическия процес, като обръща внимание на някои природни празници Зимни празници и Пролетни празници.

Е. Янакиева също се обръща към възможностите на естетическата култура за формиране на екологично поведение.

В системата на К. Галчева освен ежедневните разходки, които са включени в режима, намира място и поход-разходката.

Широко застъпена форма е участието на децата с възрастни в съвместен труд сред и в полза на природата, организиране на лагери сред природата и т.н.

В системите на Галчева и Янакиева се забелязва и включването на нови методи за екологично възпитание на децата. В класификацията на Галчева е обособена т.нар. група от методи за взаимодействие възрастен-дете. Заедно с беседата и игровите методи в нея влизат и ситуационните методи. Анализът на ситуациите от детето дава възможност то да проявява по-голяма активност при усвояване на знания за природата, за по-доброто им осмисляне и пренасяне в практиката.

Янакиева вижда като важен фактор за изграждане на екологична култура у децата педагогическата интуиция на учителя, неговата роля за правилния подбор и диференцирано използване на методите за работа. Освен традиционните методи в системата са застъпени и такива, които са от съществено значение за приобщаване на децата към природата като: демонстрация, упражнение, моделиране, групово решение.

Трите системи имат принос за педагогическата теория и практика, но все още съществуват нерешени проблеми. Янакиева поставя акцент върху някои основни моменти, които трябва да навлязат в бъдещата работа с децата.

Открити остават такива въпроси като възприемането:

- на живото и неживото в природата;
- на здравето и болестта;
- на раждането и смъртта;
- на особеностите при контактуването с животните.

Не е решен въпросът за появата на детската агресивност, жестокост в отношението с природата, а той е от важно значение за правилния подбор на средствата за изграждане на екологосъобразно поведение.

Място трябва да намерят и такива проблеми, като този за екологията на човешкото тяло и на отделните периоди на човешкия живот. Според нея в новите програми трябва да се включват и представители на живата природа, които по една или друга причина не са приятни за човека и той е склонен към унищожаването им (змия, жаба и др.).

Направеният сравнителен анализ ни дава основание да смятаме, че и трите системи за екологично възпитание намират приложение в педагогическата практика. Те представляват богат избор на форми, методи и средства за работа с децата, възможност учителят да прояви творчество при подбора ѝ за осъществяване на целите и задачите на екологичното образование. Научното тълкуване на проблемите на околната среда, превръщането на грижата за нейното опазване в мотив за поведение помагат да се формира у възрастните и децата едно ново мислене и поведение по въпросите на екологичната култура.

При децата от предучилищна възраст познавателната дейност се ръководи до голяма степен от чувствата им. Чрез преживяванията сред природата те изпадат в особено душевно състояние. Така се развиват едни от най-характерните човешки качества – жажда за знания, радост от изследването и познанието. Запознаването с природата и изграждането на екологичните основи на детската личност е немислимо без развитието на естетическите чувства.

Изграждането на правилно отношение на детето към природата не трябва да се оставя без контрол. То трябва да бъде целенасочен и системен процес, напътстван от педагога. От голямо значение за формирането на екологична култура в детската градина е предучилищния педагог, поради това че детето не само си взаимодейства с него, но и за това, че той участва активно в структурирането на качеството на заобикалящата среда. Екологичната отговорност на детския учител е огромна: той е част от социалната среда на детето и влияе професионално върху неговата вътрешна среда с нейното телесно и духовно съдържание. От особено значение е личният пример на педагога. С негова помощ правилно се насочват и ориентират детските възприятия и чувства към действително красивото и към естетическите ценности в природата, полагат се основите на естетическия вкус. Изграждат се критериите за добро и лошо, красиво и грозно, полезно и вредно.

При сложните взаимоотношения между човека и природата водещата роля е на човека. Той определя начините на използване и съхраняване на природната среда. Ето защо, в процеса на формиране на екологичната култура на детето, то трябва да бъде обект и субект на педагогическо въздействие.

Категорично може да се твърди, че обучението в детската градина, съобразено и отговарящо на определени възрастови изисквания, гарантира успешното изграждане на основите на екологична култура у подрастващите. Очевидно е, че тя има комплексен характер и се проявява по отношение на различни сфери на действителността. Педагогиката е отдала водещо значение само на една от тези сфери – природата. Необходимо е учителите да познават екологичното състояние на средата, в която расте и се развива детето, защото тя е естественият фон, който силно влияе върху формирането на детските отношения. Овладеяването на екологичната култура учи децата от предучилищна възраст да мислят интердисциплинарно, да разбират взаимовръзката между явленията в обществото и природата.

II.4. Формиране на екологична култура в предучилищна възраст

Говорейки за екологично обучение на малките деца, може би трябва да започнем с чистотата на техния дом, на двора им, на тяхната улица, със скалите над техния град или водата, която тече в тяхната река. Всеки човек започва своето развитие в един малък кръг от хора и събития. Това в началото са семейството и дома. По-късно към тях се прибавят улицата, квартала, родния град и т.н. Както в природата и в обществото всичко е свързано, така и всеки от нас се оказва обвързан с едно по-малко и конкретно обкръжение, в което живее.

Нека тръгнем от малкия свят на детето.[38-41]. Любова към този непрекъснато растящ детски свят вероятно е най-здравата основа, върху която ще се изгради вярното отношение към застрашената природа, потребността от баланс между човека и природната среда.

Децата по природа са активни и любознателни. Те непрекъснато се опитват да научат повече за света, в който живеят. Не е необходимо да бъдат обучавани да изследват, да задават въпроси, да проучват – те се раждат със силното желание да вършат всичко това. Вроденото желание за управляване, проучване и изследване подготвя детето за по-нататъшно възприемане на знания. То изпитва удовлетворение, когато има възможност да се запознава и въздейства върху предметите и явленията от заобикалящия го свят. По този начин светът около детето става по-ясен и разбираем. За да разберат

смисъла на една дума децата трябва да участват в изграждането на понятието, изразено чрез думата. Понятието придобива действително значение за децата, когато те самите са го пробвали чрез изследване и проучване.

Децата изследват свойствата на физичния свят и заедно с това те обогатяват своите знания. Придобитите знания са основа за въвеждането на нови понятия. Докато пипат, проучват, децата натрупват много нова информация. Така те задълбочават и разширяват познанието за заобикалящия ги свят.

Ориентирането в природата на детето има своето специфично и значимо място при подготовката за училище.[76]. Неживата и жива природа са не само среда за живот за детето. Те провокират изследователския му рефлекс да опознава и открива богатството от явления, обекти и събития.

Непосредственият контакт с природата позволява развитие на представи, умения и отношения.

Характерна особеност на обучението е, че на основата на нагледността и различни практически дейности се работи за формирането на начални представи за обекти и явления от природната и обществената среда, които да послужат като основа при изграждането на първоначални понятия за околната среда в обучението. Създават се предпоставки за формиране на някои основни групи умения и за възпитаване на положително отношение към околната среда.

Екологичната култура на личността включва съвкупност от осмислени екологични знания. Превръщането на знанията в отношение и поведение, изграждането на ценностна ориентация към екологичните проблеми се извършва в процеса на активна познавателна и практическа дейност. Подготовката за нея започва в детската градина.

Едва ли с откъснатите един от друг екологични моменти в учебното съдържание бихме постигнали висок резултат. Ако обаче наред с работата за екологично обучение и възпитание в задължителната подготовка, предоставим възможност на децата да продължат заниманията си в естествена природна среда според интересите си, където често скучните уроци ще отстъпят място на разнообразни и любопитни занимания и много игри, децата със сигурност ще откликнат на предизвикателството.

Педагозите, опирайки се върху принципа за непосредствен контакт на децата с природата, включват в работата си различни инициативи, с които да направят съпричастни децата към проблемите на съвременното общество и да създадат гражданско съзнание у тях. Там те могат да разгърнат своите идеи, да разчупят стандартния урочен модел, да застъпят в много по-голяма степен игровите форми на

работа, да провокират изследователския дух на малките деца, така че екологичното обучение да постигне максимално-положителен резултат.

Водещи теми са красотата и хармонията на родната природа, сезонните промени, разнообразието на растенията и животните, приспособяването им към средата, грижите на човека за красивата природа, ползата и значението и за човека.

Екологичното образование на децата от най-ранна възраст би трябвало да присъства във всеки момент от педагогическото взаимодействие, за да се решат успешно целите, които влизат в рамката, дадена в примерна Програма за възпитателно-образователна работа в детската градина за формиране на начална екологична култура.

Целите на програмата се разделят на:

- *Образователни цели:*

- ✓ Разширяване и затвърдяване на знанията за природни обекти и явления, за връзката между нежива и жива природа, за зависимостта на човека от природната среда и отрицателното му влияние върху нея.

- ✓ Формиране на умения за разкриване на взаимни връзки и зависимости между човека и околната среда.

- ✓ Прилагане на разнообразни подходи при решаване на екологични проблеми.

- ✓ Прилагане на интерактивни методи на обучение.

- ✓ Създаване на условия за активно участие на всяко дете в дейностите за изучаване на природата и удовлетворяване на интереса към природонаучните въпроси.

- *Възпитателни цели:*

- ✓ Осъзнаване на красотата в природата като средство за естетизация на поведението и адекватно отношение на децата към природната среда.

- ✓ Формиране на съзнателно действено отношение към средата, в която живее.

- ✓ Формиране на екологосъобразно поведение чрез природозащитна дейност и изграждане на екологична култура.

Задачите на програмата са:

- Да се разширят знанията за природата и човека като част от нея, за неговата трудова дейност и за екологичните проблеми, произтичащи от тази дейност.

- Запознаване с производствата, свързани с използването на природни ресурси и осъзнаване на необходимостта от разумното им използване.

- Децата да се запознаят с изчезнали и застрашени видове от нашата флора и фауна, както и с необходимостта от опазването на природата.

- Събуждане на интереса у децата към изучаване на заобикалящия ги свят.

- Да се създаде положително отношение към родната природа, възторг от природната красота, любов към всичко родно и желание за опазване на защитени природни обекти, исторически забележителности и паметници на културата.

- Формиране на екологични представи чрез опитно-експериментална работа.

Развиване на практически умения и навици за наблюдение, анализ и обобщение на процеси и явления в занятията за практическа работа.

Днес в целия свят думата „екология” е една от най-често повтаряните не само от биолози, но и от журналисти, юристи, общественици и други. Това е свързано с нарушаването на екологическото равновесие, което води до сериозни изменения в природната среда, пагубни не само за растенията и животните, но и за човека. Учените установиха, че в експлоатацията на природните богатства съществуват точки на необратимост, надхвърлянето на които може да има най-тежки последици за бъдещата съдба на човечеството. Така стои въпросът със замърсяването на въздуха и почвата, на питейната вода и природните водоизточници, на океаните, моретата и други, свързано с индустриализирането на съвременното общество.

Проблемът за защита на природата, за разумно използване на нейните ресурси се очертава все повече като един от най-важните и дори съдбоносни проблеми за нашето съвремие. Той ще се решава от най-различни специалисти, които днес са деца. Те трябва не просто да знаят, че нещата се намират пред криза, а да бъдат вътрешно убедени, че човешката култура трябва да се развива само в съгласие с природните, с екологичните закони. За реализиране в най-пълна степен на това изискване е необходимо да се обърне специално внимание на екологическото образование и възпитание в детската градина. То е главно средство за формиране у учениците на грижовно и отговорно отношение към природата и нетърпимост към всякакви прояви на опасно увреждане на околната среда.

Правилно изведените и утвърдени още в предучилищна възраст екологични идеи, норми и мотиви за действие са една стабилна опора за създаване на по-нататъшно усъвършенстване на екологичното поведение на учениците през следващите възрастови периоди и в по-нататъшната им дейност.

В динамичната и непрекъснато изменяща се система "възрастен-дете-природа" всеки компонент има своя специфична характеристика и определени начини на

взаимодействие с останалите елементи. За усъвършенстване позициите на всеки един от тях и връзките в тази система е необходимо те да се познават, с цел правилно да се управляват. Връзките, в които влизат компонентите на посочената система, представляват социални процеси, явления и отношения, благодарение на които става възможно позитивното взаимодействие между тях. Посочената система "възрастен-дете-природа" се проявява в следната конфигурация:

- позицията на възрастния спрямо детето и спрямо природата;
- ролята на човека за съществуването на природата;
- връзката възрастен - природа;
- връзката дете - природа;
- връзката възрастен-дете-природа.

Сложността на посочената система извежда необходимостта от научното ѝ обслужване. В този смисъл екологичното възпитание на детето от предучилищна възраст е продукт на появилата се педагогическа необходимост за изясняване на неговите цели, задачи и технологии. С развитието на науката и най-вече на техниката човекът започва да преосмисля позицията си спрямо природата и самия себе си. Тази нова постановка се налага все повече и е продиктувана от тенденцията за преодоляване на чисто Утилитарното, консумативно отношение на човешкото общество към природата. То е резултат от достатъчното развитие на науката за обясняване на пагубните последици от неразумно взаимодействие между човека и природата.

В етнологически аспект отношението на нашия народ към родната природа може да се оценява като позитивно. В определени периоди, отслабва и се разкъсва жизнеността на връзките на хората с природата. Това са някои обективно съществуващи обстоятелства, като отнемане правото му на собственост върху природни обекти (най-вече земя), липса на достатъчно обективна информация за реалната екологична обстановка в България и други причини, които доведоха до нарушаване на хармоничното взаимодействие между българина и природната среда, в която живее.

Като отчитаме важността на проблема за субективното участие на всеки член на обществото в съхранение на природата, се налага да изясним позицията на детето в отношението му към нея. Детето в предучилищна възраст е поставено в противоречие, породено от липсата на знания за природата и познавателния интерес, който го провокира да търси обяснение на много интересувачи го факти, процеси и явления. В тази възраст се формира личностното ядро като съвкупност от потребности, мотиви и

утвърждаване на "Аз"-а. Всичко това е много важна положителна предпоставка за формиране положителното отношение на детската личност към заобикалящата природа. Пропускането на този толкова важен сензитивен период носи определени негативни последици както за бъдещата проява на личността към природата, така и пряко за самата природа.

Решаваща е ролята на природата за формиране на отделната личност. Природата е неотменно условие за съществуването на човека. Чрез нея той задоволява виталните и духовни потребности, обезпечавачи неговото оцеляване. Природата има едно много важно предимство: тя хармонизира съществуването си със свършени закони. Тяхното познаване е условие, благодарение на което е възможно и хармоничното взаимодействие между човека и нея. Според етнологията, която е междинна наука, екологията и географията, оформянето на етноса е в пряка зависимост от природните условия за съществуването на човешките общности. В този смисъл природата в България: създала определени условия за оформянето на българската нация. Разнообразният релеф, климат, води и други са определили разгръщането на потенциалните възможности на нашия народ.

Отношението на българина към родната природа може да се оцени в два плана: материален и духовен.

От гледна точка на първия план необходимостта от съществуването на човека е довело до разгръщането на земеделието и скотовъдството, ловуването и събирачеството на нашата земя. През различните етапи на развитие на нашата държава са се изменили отношенията на човека към природата в екологичен план. В духовен план се очертават два аспекта - познавателен и естетически, от съдържанието на които можем да съдим за положителното отношение и поведение на обществото към родната природа. Посочените два аспекта са обединени от неписани нравствени норми и категории, от спазването на които е било възможно опазването на природата.

Към познавателния аспект се развиват такива важни за познанието направления, като народната биология, метеорология, медицина и други.

Към естетическия аспект – се обогатява народното творчество с персонажи и картини от природата в празнично-обредната система.

Връзката *възраст* – *природа* се опосредства от труда, чрез който става природоползването, съхранението, възпроизводството и опазването на природата. Осъзнавайки това обстоятелство, разумният човек използва такива трудови способности, които да позволят съобразяване със свършените природни закони. За голяма част от

възрастните трудът в природата има само утилитарен смисъл, свързан с производството на средства за съществуване. Много малък е процентът на осъзнаващите необходимостта от безкористната дейност в полза на природата (опазване на природата от замърсяване във всичките проявления, оказване помощ на нуждаещите се обекти и други). Утилитаризираната позиция на човека към природата оформя "полезното" и "вредното" като категории, отнесени към природни обекти. Още с несъвършеното си съзнание първобитният човек е различавал "полезното" от "вредното" в природата и така в хилядолетната история на човечеството тези категории се употребяват като субективно-оценъчно отношение на отделната личност и обществото към природата.[75, 94, 104,118].

Констатираните пропуски в отношението и поведението на възрастните спрямо природата предопределя постигането на отрицателни резултати и намалява ефекта от възпитанието, за което възрастните имат социална поръчка и отговорност. Възрастният трябва да свърже своите потребности, задоволявани чрез природата, с разумни мотиви на своята дейност. Така ще се преосмисли и позицията му спрямо природата и ще се преодолее грубият рационализъм, който е пагубен за хармоничното взаимодействие между човека и природата.

Детето също реализира връзки с природата, които са от огромно значение за неговото лично оформяне. Благодарение на своя "изследователски рефлекс" то иска да получи отговор на всичко, което го заобикаля в природната среда. Детето е в състояние да разбере връзки и зависимости, чието ликвидиране води и до нарушаване на екологичното равновесие в природата (например необходимостта от светлина, топлина и влага за развитието на растенията, че местообитаването на животните определя начина на придвижване, отбрана, отглеждането на малките, намирането на храна и други). Детето има огромното желание да се труди в полза на природата, което се обяснява преди всичко с процесуалната страна на този вид дейност. Често обаче проявява поведенчески реакции, които могат да бъдат окачествени като негативни спрямо природата, като жестокост или сантименталност. И в двата случая те имат непреднамерен характер и появата им се свързва със задоволяване на належащи за детето потребности, свързани с игра или за преодоляване на определени негативни въздействия върху нея.

За формирането още от ранна възраст на личности с положително отношение към природата най-важна е връзката между възрастния и детето в светлината на процеса на екологичното възпитание. За тази цел възрастният трябва да познава както процеса на екологичното възпитание, за да може правилно да го осъществява, така и особеностите

на общуването, чрез които става предаването на положителния опит. Екологичното възпитание е един сравнително нов педагогически проблем и допусканите грешки и слабости при неговото осъществяване е резултат от недостатъчните теоретични разработки, изясняващи същността и особеностите му. За голяма част от възрастните не са изяснени целите и технологиите на това възпитание и това възпрепятства постигането на положителните крайни резултати. Като съвременен и недостатъчно проучен проблем екологичното възпитание е оцетено от теоретични постановки, изградени на задълбочени изследвания.

Изграждането на екологична култура, съзнание и поведение е социалнозначима дейност. Успешното ѝ осъществяване изисква създаването на цялостна система на екологично образование, която да обхваща всички компоненти на учебния процес.

Важно значение в екологичното образование имат формите и методите за организиране на дейностите и особено формите и методите за целесъобразни контакти с природата, които водят до формиране и на детето, и на околната среда. [77, 78].

Изграждането на екологичното съзнание е бавен, сложен и противоречив процес, който може да се управлява, ако на всеки етап от развитието на личността добре се познава състоянието на екологичната ѝ култура и съзнание. Затова е необходима подходяща дидактична система за проверка и оценка на екологичната подготовка на децата. Създаването на такава система изисква екологична компетентност на педагозите и проверка на създадените дидактични материали в практиката. Без оценка на резултатите от практиката и без непрекъснато коригиране на грешките и пропуските в екологичната подготовка на децата не може да се постигне развитие на екологичната им култура и съзнание.

Теорията и практиката на екологичното образование непрекъснато се обогатява. Това е една от бързоразвиващите се области на педагогиката. Обогатяват се изследванията с нови данни за различните компоненти на системата на екологичното образование. Усъвършенстват се педагогичните условия за формиране на екологично съзнание. Едновременно с това се откриват и нерешени проблеми, редица бели петна, които чакат нова научна информация.

Формирането на ориентирано към бъдещето чувство на екологична отговорност до голяма степен зависи от обучението в предучилищна възраст, защото разбирането на екологичните зависимости изисква по-систематизирано вникване, отколкото средствата за осведомяване или общественото мнение могат да предложат осмисляне на културните и научните парадигми едва ли може да се постигне чрез административни мерки, защото

промените на отношението към природата и природните ресурси са най-лесно постижими психологически при младите хора и накрая, макар и не най-маловажно, защото развитите демокрации се основават върху индивидуалната отговорност, която се смята, че бива подкопавана чрез различни правила. Основните аспекти в корелативната връзка между гражданското образование и екологичното образование са дали екологичното образование може действително да определя политическото и общественото съзнание, или само да откликва на техните недостатъци, т.е. до каква степен е способно образованието да посреща екологичните предизвикателства и да помогне да се осмислят взаимозависимостите между природата и културата?

В Германия още от началото на 70-те години на екологичното образование се обръща значително внимание. По-късно се изисква в него да се включват аспекти на "човешката екология". Препоръчват се междудисциплинни, ситуационно свързани дейностно-ориентирани подходи. Министрите на културата през 1980 г. потвърждават значителен напредък. На всички образователни равнища се обръща внимание на основните идеи и понятия на екологичното образование. Екологичното образование все още е насочено към информацията, а не към поведението и действията на децата; социалните субекти не са разработили общи концепции за екологичното образование; на взаимозависимостта на природната и човешката екология се отделя по-малко внимание, отколкото на научните изследвания; останалото предметно съдържание в учебния план противоречи на екологичните схващания.

Използваните методи разкриват основния проблем - че вниманието към фактологичната информация е прекомерно в сравнение с отделяното за формиране на основни умения. Ако се сравни вниманието към съдържанието с ограничената грижа за промени в поведението и вниманието към природната екология със слабото позоваване на човешката екология, става ясно, че съществуващата практика в предучилищна възраст не отговаря на образователната политика. То би могло да има повече краткотрайно, отколкото дълготрайно превантивно влияние, доколкото високосъзнателното и лесно контролируемо поведение се разглежда като краткотрайна и нестабилна промяна. Учебните програми и обучението са много повече насочени към екологичните факти, отколкото към възприятията и опита на децата. Същият дефицит съществува и в научните педагогически изследвания, поради което има малко информация за екологичното знание и нагласи при различните възрастови групи или за съпернически си влияния на социализиращи агенти. Проучванията показват, че опазването на природата

се оценява високо от младите хора, че те свързват екологичните проблеми повече с опазване на природата, отколкото със социални фактори, но също и че те в по-голяма степен предпочитат нематериалните ценности в сравнение с по-възрастните хора. Някои емпирични данни сочат, че екологичното съзнание се влияе силно от социализацията на децата, от техния опит, придобит сред природата, от техните личностни характеристики. Отношението към природата се формира в детството, екологичното поведение по-силно се определя от личния опит, отколкото от знанията.

Екологичната програма в предучилищна възраст е съсредоточена върху разпространяването на познания и съзнание за сегашното екологично състояние на Земята, защото когато разберем действителната роля, която всеки има при превръщането на света в по-добро, по-здравословно място, ще започнем да съзнаваме значимостта на екологичното образование. Като човешки същества ние сме свързани с другите системи. Това, което прави някой от нас, засяга всички останали. Като човешки същества до голяма степен влияем върху това, което става в околната среда. Вземаме решения, които въздействат на всичко живо около нас, понякога далече извън това, което можем да видим.[35, 36].

При обучението в предучилищна степен трябва да бъдат застъпени следните аспекти, свързващи гражданското и екологичното образование:

- важната роля, отредена на всеки от нас при превръщането на света в едно по-добро и по-здравословно място;
- всички трябва да се обединим, за да създадем по-добър свят;
- децата трябва да бъдат насърчавани да действат, да разработват проекти и непрекъснато да работят за промени;
- съсредоточаване на вниманието върху умения, необходими за живота, като решаването на проблеми и вземането на решения;
- осъзнаване значението на положителното отношение към екологичното образование;
- необходимостта от открито общуване и значението на поставянето на въпроси, когато фактите са неясни или ценностите са под въпрос;
- необходимостта всеки да поеме отговорност не само за себе си, но и за нашата планета;
- връзката между здравословната околна среда и личното здраве;
- големият брой фактори, влияещи върху екологичните проблеми;

- децата да могат да правят избор, съобразен с околната среда.

Програмата за екологично образование [76-79] трябва да предлага дейности, предназначени да помогнат децата да разберат, че са основна надежда на обществото. Задължително е да се набляга на идеята, че отговорното поведение включва поемане на грижа за другите, както и изпълняване на важна роля при превръщането на нашия свят в по-здравословно място за живот.

Темата за отговорността насърчава представянето на правата и отговорностите, задълженията на гражданите, както и на идеалите, които са в основата на демократичното общество.

Различните науки осмислят екологичните проблеми в съответствие със своите научноспецифични парадигми. Това става очевидно, ако биекосистемите и геоекосистемите се сравнят или ако те се противопоставят на човешката екология, която или е съсредоточена върху взаимозависимостта между обществените и биологичните системи, или свързва екологичния метод със социалните аспекти. Обикновено проблемите на замърсяването не се оценяват, докато не се разрушат частични системи, които са социалнозначими и понятни на човека. Осъзнаването впоследствие обаче не е адекватно пред лицето на днешните екологични опасности.

Общо взето науката, политиката и обществеността са все още твърде загрижени за външните заплахи за средата и за контрола на замърсяването (административни и технически мерки). В сравнение с това на социалните заплахи за средата се обръща много по-малко внимание и необходимостта от промени в ценностната система и поведението силно се подценява дори в образованието. Тези промени са необходима предпоставка за преодоляване широко разпространеното отбягващо действителността мислене за съсредоточаване само върху интересите на деня и за създаване на ви етични изисквания (например етика за оцеляване). Ориентирано към бъдещето, превантивното екологично образование изисква съчетаване на общественонаучните и природонаучните подходи. Ако обучението за взаимозависимостта между природата и културата иска по-ефективно да превръща знанията в житейски ситуации и да променя нагласите, то трябва по-внимателно да се проучи какво съзнание и нагласи се формират, при какъв личен опит кои социализиращи фактори се конкурират с образователните цели в предучилищна възраст.

Екологичното образование зависи от интегрирането на знания от различни учебни области и от свързването на социален и учебен опит.

Екологичният подход изисква дидактическа концепция, надхвърляща традиционния вариант - съдържание, намерения, методи и източници. Той се съобразява с мотивацията на детето, с организацията на ученето, с общественото мнение. Такива проучвания могат да започнат от непосредствената околност на детската градина, като се наблюдава едностранно обратимото съответствие между културата и природата, да се обсъдят съперничаещи си схващания (на специалисти, местни политици и дори на децата) и след това да се симулира вземане на решение, за да се научат учениците как да се справят при наличие на противоречиви цели.

При всички случаи този подход ще съдейства да се свърже опитът, придобит в детската градина и извън нея, да се направи ученето по-реалистично и прагматично и да се реализира ценностната страна на екологичните понятия. В случаите, при които образованието се стреми да формира задълбочено екологично съзнание, то ще има предвид, че природните науки обясняват отлично каузалните механизми, докато хуманитарните - добавят антропологичния опит, че човекът е относително отворено същество (с историческо съзнание и способност да се дистанцира от средата), което означава, че той е способен да действа с отговорност и да върви по нелинейни пътища.

Етичните доводи във всяка екологична дискусия не могат да се пренебрегват, тъй като човекът е отговорен за опазване на поддържащите живота системи.

Подрастващите трябва да разберат, че екологичната политика и решения се основават на гражданските ценности, които надхвърлят научните доводи, и те трябва да умеят да обясняват заложените в решенията ценности.

Образованието трябва да признава, че екологичното неравновесие не може да се преодолява нито с природонаучен подход, нито с традиционните ценностни системи, които все още са ориентирани към етиката на продуктивността, технологичния прогрес и развитието на функционални умения.

Обществата трябва да се съгласят, че глобално нарушените екосистеми изискват гражданска етика, която функционира като необходимо условие за запазване на живота, включително запазването на човешкия вид. Така че онова, което действително е необходимо, е една "гражданска и екологична етика за оцеляване". Тя изисква основна промяна на отношението на хората към себе си и към природата. Необходимо е обществото да разбере, че днешните поколения са отговорни пред бъдещите поколения за равновесието в природата.

Екологичното възпитание се разглежда като основен компонент на възпитателната дейност. Формирането на екологична култура у децата е световен

проблем. Вече почти четвърт век се работи по него. В Рио де Жанейро през 1992 г. се събират представители от всички краища на планетата на конференция на ООН под надслов „За околната среда и развитието”. Приета е програма, наречена „Дневен ред 21”, в която екологичното образование и възпитание се разглежда като глобална необходимост. Особени изисквания в това отношение се предявяват към образователните институции.

Пред съвременното екологично образование стои задачата да се подготви и възпита всеки човек по такъв начин, че той в своята трудова дейност, в своя бит и гражданско поведение да не нанася вреда на околната среда. Нещо повече, дейността на всеки би следвало да води до обогатяване на природата. Тя е единствената естествена основа за неговото съществуване и социалния прогрес на обществото.

Особено подходящо време за възпитаване на правилно отношение към околната среда е предучилищната възраст. Това се обуславя от динамиката в развитието на детето през този период, от изменението на мотивите на поведение и не на последно място от емоциите – доминиращата сфера в света на детето. Всичко това при правилно насочване и регулиране води до развиване на любознателност, която спомага на основата на положителните емоции да се развиват познавателните интереси, да се мотивират действията и постъпките на детето, неговите знания постепенно да се превръщат в отношение и норма на поведение.

Възпитаването на отговорни личности започва в най-ранна възраст в семейството, детските градини, училището и продължава през целия живот на човека.

Съдържанието на основните концепции в екологията съдържа в себе си понятието връзка. Формирането на основните екологични представи още в детската градина извежда на преден план изграждането на представите на децата за връзка и взаимозависимост, за взаимодействие и единство в природата на организмите със средата, на сезонните изменения, на човека като част от природата, на равновесието в природата и опазването му. Формирането на екологичните представи има отворен характер, т.е. тяхното развитие и обогатяване води от обясняващо към рефлексивно знание, регулиращо поведението.

В детската градина се дават достъпни знания за човека, неговата природа и обществена среда, за най-характерните природни обекти и явления, за народния бит и култура.

Имайки предвид значението на играта в процеса на педагогическото взаимодействие, предучилищното образование полага основите за учене през целия

живот, като осигурява физическото, познавателното, езиковото, духовно-нравственото, социалното, емоционалното и творческото развитие на децата

ТРЕТА ГЛАВА

СТРУКТУРА НА ЕКОЛОГИЧНИЯ МОДЕЛ НА ПЕДАГОГИЧЕСКО ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ В ДГ “ПЧЕЛИЦА” ГРАД ШУМЕН

III. 1. Актуалност на проблема за значението и опазването на пчелите

Институционалната политика на образователната институция е основен фактор определящ посоката за постигане на значими екологични цели. Екологичната политика на детското заведение дава възможност за приоритетен акцент на екологичното образование на децата насочено към формиране на екологична култура, съзнание и поведение в тяхната взаимна връзка с оглед познаване на екологичните закони, защита, подобряване, управление и разумно използване на природните ресурси, както и опазване на природната среда. Общественият очаквания за качествено предучилищно образование са свързани с разбирането за устойчивост на образователната система, която осигурява знания, умения и компетентности, необходими като основа за преминаване към по-горното стъпало - това на училищното образование. Това разбиране предопределя една по съвременна концепция за предучилищното образование като цяло и дава възможност за промяна в институционалната политика на образователната институция. Търсенето на нови и актуални посоки в съвременния свят определят визията и мисията на детското заведение, а модернизиранието на учебното съдържание помага за осъществяването на целите заложи в стратегията му за развитие.

Съвременното обучение ни дава възможност за нови интерактивни методи и средства, с помощта на които да възпитаваме екологична култура у децата.

ДГ “Пчелица” е най-новото детско заведение в град Шумен. Името на ДГ “Пчелица” град Шумен, конкретизира особено важна екологична тема, която с годините става все по актуална. Това е темата за опазване на пчелите като основен фактор за екологично равновесие. Провокирани от това, екипът вече девет години се стреми да акцентира върху темата за влиянието на пчелите и ролята им в живата природа. Осъзнавайки важността на проблема, ние го превръщаме във възпитателна кауза за формиране на екологична култура при децата от предучилищна възраст. Нещо повече – доскоро ДГ “Пчелица” град Шумен бе единствената детска градина в България, в чиято Стратегия е заложено интегрирано в учебния процес образователно съдържание,

конкретизиращо формиране на знания, умения и отношения към пчелите. Днес можем да кажем, че имаме последователи в лицето на ДГ“Пчелица“ град Казанлък и ДГ“Пчелица“ град Търговище. В социалните мрежи откриваме и много други учебни заведения с активни дейности от сферата за пчелите. Горди сме, че успяваме да популяризираме с всички позволени средства дейността на детската градина и да увеличаваме ареала от последователи, ангажирани с тази важна екологична тема сред децата от най-ранна детска възраст.

“Има едно единствено творение, което се докосва до съвършенството - шестоъгълната килийка. Нито едно живо същество, нито даже човекът, не е успял като център на своята вселена, да постигне онова, което пчелата е успяла да постигне сама: и ако някой от друг свят слезе на Земята и я попита кое е най-съвършеното творение на логиката на живота, ние можем да му предложим единствено скромния пчелен кошер.”
(Морис Метерлинк)

Обстановката неотложно налага ограмотяване на хората от институциите, включваща промяна в мисленето и отношението към природата като цяло. Намаляването на популацията на пчелите е само един показател за алармиране и вземане на адекватни мерки.

Сведенията за медоносните пчели датират от много години преди появата на човека. Тяхното съществуване води началото си с появата на цъфтящите растения. През цялото си еволюционно развитие пчелите и растенията са живели в тясна симбиоза и зависимост едни от други. Нектарът и прашецът на растенията са единственият естествен източник на храна за пчелите. От друга страна, пчелите са основните опрашители на културните и дивите ентомофилни растения. Известен е класически случай, който разкрива изключителната роля на пчелите като опрашители. Австралия и Нова Зеландия са континенти, на които е нямало пчели. По време на колонизацията на тези страни за пръв път са внесени и засадени овощни дървета, които за изненада на плантаторите, не давали плодове, въпреки че се развивали и цъфтели нормално. Едва след като заселват пчели в тези райони е започнал нормален цикъл при овощните култури, включително изобилно плододаване.

Медоносната пчела, навсякъде по света е един от най-важните опрашители. Тя е насекомо с ярък цвят и овален торс с жълто-черни ивици. Има глава, гърди, корем, антени, крила и три чифта крака. Пчелата има големи очи, с които отлично отличава цвета на цветята. Живее в кошер заедно с голямото свое пчелно семейство, наброяващо от 40000 до 80000 пчели. В кошера цари ред и дисциплина, която никой от обитателите

не нарушава. Йерархията се спазва педантично, като главната роля в кошера е отредена на пчелата-майка или наричана още царица. Освен нея има пчели – работнички, пчели – разузнавачи, пчели-стражари, търтеи. Всяка пчела изпълнява своята задача без да се меси в работата на другата. Царицата - майка снася яйца и е единствената, която има напълно развити размножителни органи. Основната функция на търтеите в кошера е да оплождаат царицата. Задачата на пчелите –разузнавачи е да намират най-добрата паша и да съобщават това на „работничките“, които неуморно намират и събират прашеца от цветовете. Чрез танците си, те „казват“ на други пчели каква, колко и къде се намира пашата и колко време трябва да летиш, за да я стигнеш. Пчелите танцуват, правят малки кръгове ако находката е малка, и големи кръгове, ако има много голям обект. „Стражарите“ са тези, които пазят кошера и не допускат чужда пчела да влезе в него. Пчелите - работнички почистват кошера, хранят ларвите, затоплят ги, проветряват кошера, събират сладък нектар и цветен прашец. Събирането на цветен прашец изисква усилия и съсредоточеност. Кацайки върху цветчето, пчелата бързо започва да рони с челюсти прашец от тичинката на цветето помагайки си с предните си крачета. Власинките които всички забелязваме в края на предното краче наподобяват гребен, с помощта на който пчелата изчетква прашеца и го натъпква в „кошничката“ която се намира в задните крака, а когато напълни изцяло своите кошнички с размер обикновено на миниатюрно зрънце, се отправя към кошера, за да разтовари събрания товар и се отправи към следващия. Пчелите имат силно развито обоняние и по миризмата определят кое цвете да търсят. Не е за подценяване тази цикличност, защото събирайки прашец, пчелите изпълняват двойна задача. От една страна поленьт, който събират го отнасят в кошера, за да служи като храна на пчелното семейство. От друга страна, прелитайки от цвят на цвят, те опрашват почти 80 % от растителните видове, които срещат по пътя си. Една трета от добивите на културите са благодарение на пчелите. Плодовете и зеленчуците на нашата трапеза са също дело на техния труд. Едно пчелно семейство може да опрашва около 3 милиона цветя на ден. Никои други насекоми – пеперуди, бръмбари, мухи не могат да постигнат дори и малка част от този резултат.

Ролята на пчелите за кръстосаното опрашване на растенията се повиши значително през последните десетилетия, когато поради интензивното използване на големи количества инсектициди за борба с болестите и вредителите по растенията, количеството на тези насекоми опрашители беше редуцирано в значителна степен. Една от основните заплахи за пчелите е използването на токсични пестициди. Макар че пестицидите са проектирани да убиват вредители, поради интензивната си токсичност,

те оказват неблагоприятно въздействие и върху други насекоми, включително пчелите. Напръсканото с пестициди растение, абсорбира отровно вещество и когато пчелата опрашва такова растение, тя поглъща този пестицид. За това, дори и малките количества пестициди могат да се натрупат бързо и да достигнат тревожно ниво на значителна концентрация. Това може сериозно да увреди централната нервна система на пчелата. Освен това отслабва нейният имунитет, а това я прави още по-уязвима на болести. Изследователите по този проблем твърдят, че увеличаването на употребата на органични и синтетични вещества е тясно свързано с проблема на разпадането на пчелните колонии и изчезването на медоносните пчели.

Друга тревожна заплаха за пчелите е загубата на местообитание. Масовото застрояването в градовете и инвазивните методи на земеделие оставиха много от пчелите без дом. Ливадите с диви цветя и други изобилни от цъфтящи растения горски поляни, също са в сериозен упадък, което означава, че пчелите губят важен за съществуването си ресурс – храната.

Като причина, която влияе върху пчелите се посочва и радиацията от мобилните мрежи. Твърди се, че сигналите обръкват навигационните им системи и те не успяват да се върнат в кошерите си. Има отделни проучвания, които показват, че когато един мобилен телефон се постави в близост до кошера, повечето пчели не успяват да се върнат в него.

Климатичните промени и глобалното затопляне са друг важен фактор, застрашаващ живота на пчелите. Те променят нормалната сезонна цикличност, което означава, че цветята могат да цъфтят по-рано или по-късно от очакваното, а това нарушава поведението на пчелите. Въпреки, че засаждането на повече дървета помага за смекчаване на някои от последиците от изменението на климата, той все още е сериозен проблем, който може да се окаже смъртоносен за много от пчелните семейства. В тези моменти на необичайно затопляне размножаването на акари и паразити е в прогрес и това излага пчелите на голям риск от паразитни заболявания и заболявания водещи до смърт.

Плашещи са прогнозите, че ако спадът на популацията на пчелите продължи със същите темпове до 2035 г., тези насекоми ще изчезнат от лицето на земята. Изчезването на пчелите заплашва реколтата от плодове, зеленчуци, ядки и зърнени култури. Растенията и следователно тяхната продуктивност зависят изцяло от дейността на пчелите, защото много от тях не могат да се размножават без опрашване. Това ще доведе до постепенното тяхно изчезване от лицето на Земята. Първо, ще има намаляване на

добива на житни култури. Градините без опрашване ще престанат да раждат плодове. Медът ще изчезне като продукт. Ще изчезнат билките. Посевите и култивираните растения като люцерна, жито, царевица и т.н., които са храна за животните и хората също ги очаква този страшен сценарий. Без пчели ще загубим дори такъв естествен продукт, какъвто е памук. В края на краищата опрашването му е невъзможно без пчели и не само няма да имаме дрехи изработени от памук, но цените на синтетичните тъкани ще се повишат значително. Известен е интересен факт е, че в Китай в някои провинции, където няма пчели, градините се опрашват на ръка, но такъв метод не е в състояние да замени силата и ефективността на естественото опрашване на растенията с пчели. И след всичко дотук, на което сме свидетели в днешния 21 век, твърдението на Айнщайн, че след смъртта на последната пчела човечеството няма да живее повече от четири години, защото ще умре от глад, звучи особено тревожно. Дали това ще се случи или не, бъдещето ще покаже, но е факт, че те са най-важното насекомо в хранителната верига на човека.

„Предвид дългосрочната визия и допълнителните цели на политиката на Европа е очевидно, че тя не постига достатъчен напредък в справянето с екологичните проблеми. Посланията от направените в доклада „Околната среда в Европа — състояние и перспективи 2020 г.“ оценки на последните тенденции и перспективи са ясни: политиките са били по-ефективни за намаляване на натиска върху околната среда, отколкото за опазване на биологичното разнообразие и екосистемите, и за защита на здравето и благосъстоянието на хората. Въпреки успехите в управлението на околната среда в Европа трайните проблеми си остават и перспективите за околната среда в Европа през следващите десетилетия са обезпокоителни“ (ЕАОС, 2020) [56].

За щастие има мерки, които могат да бъдат предприети, за да се спре процеса на намаляване на пчелните колонии. Все повече държави определят пчелите като защитен вид. Все повече правителства разработват програми в тяхна защита. Образованието също е важно звено за формиране на екологична култура и знанията за пчелите са съществен елемент, върху която тя да се гради. Обществото като цяло се събуди в подкрепа на призива на пчеларите. Предвид проблемът, тенденция в световен мащаб вече са съвместните дейности на земеделските стопани и пчеларите, което ще доведе до овладяване на тревожната статистика за изчезване на пчелите.

Отглеждането на повече цветя, храсти и дървета, които осигуряват нектар и цветен прашец като храна за пчелите и другите опрашители през цялата година, засаждането на билки и зеленчуци, осигуряване на вода за пчелите са част от хиляди

кампании, провеждани в тяхна защита. Отглеждането на пчели набира популярност и в големите градове на стотици държави по света - Сеул, Сингапур, Лос Анджелис, Мелбърн, Прага. На покрива на една от най-големите забележителности на австрийската столица - Виенската държавна опера са разположени кошери с пчели. Холандия превърна 300 автобусни спирки в екосъобразни домове за пчели. Световния фонд за защита на пчелите „Спасете пчелите – спасете планетата“ привлича общественото внимание към проблема с намаляването на пчелите и природния дисбаланс. Грандиозният успех на една подписка в Бавария прерасна през 2019-20 г. в кампания на цяла Европа със стартиране на инициативата "Спасете пчелите". Немската провинция Хесен в продължение на 4 години засажда хиляди хектара цъфтящи площи за храна на пчелите, а германски футболен клуб става първият в света, който продава мед, произведен на клубния стадион.

Зелени инициативи по цял свят пропагандират кампании в защита на този изключително значим проблем. Известни личности прегръщат тези инициативи. Брад Пит е на път да смени Холивуд с градината си в Лос Анджелис пълна с пчелни кошери. Казва, че пчеларството му носи спокойствие и удовлетворение. Завладян от новото си хоби, Дейвид Бекъм заедно с децата му се грижат за множество кошери в имението и от скоро дори продават собствена марка чист пчелен мед. Джон Боу Джоуви, Скарлет Йохансън, Морган Фрийман само допълват списъка от известните личности, превърнали пчеларството в своя кауза.

В България Националната информационна кампания „На пчелите с любов“ работи активно по проблемите за опазване живота на пчелите. Национална програма по пчеларство 2020 -2022 г. разработва и помага за осъществяване на проекти, свързани с пчеларството. Кампанията „Осинови кошер“ стартира през 2020 г. в подкрепа на пчеларите. Българският технологичен проект „Умен кошер“ е избран от Bee Smart Technologies като финалист от България за участие в глобалния конкурс за социално предприемачество. Британското кралско географско дружество обяви пчелите за най-важните живи същества на планетата, а поради тяхната фундаментална значимост, те са защитен вид в световен мащаб.

Тази значимост и важност поставят въпроса за нивото на информираност на обществото относно опазването на пчелите. Достатъчно ли сме запознати със сериозността на този проблем? Как образователната сфера може да подпомогне процеса на екологично съзряване в тази област?

ДГ“Пчелица“ град Шумен подкрепя тази мащабност като се ангажира тази сериозна тема да бъде по-подробно интегрирана в образователно - възпитателния процес на децата от предучилищна възраст.

Ранната детска възраст е период за формиране на основите на бъдещата личност. Това е най-подходящият момент, от който трябва да започне системна и целенасочена работа за възпитанието на децата в опознаването и опазването на природата.

Моделът на досегашното запознаване на децата с пчелите като полезни насекоми, показва своето несъвършенство от гледна точка на липсата на концентрирани познания за техния живот. Застъпените в програмното съдържание теми са недостатъчни и не предоставят възможност за придобиване на по-задълбочени знания, предопределящи бъдещ качествен резултат за усвояване на финалната компетентност да осмислят значението на пчелите. Детето от предучилищна възраст има огромни възможности за развитие и способности да възприема. У него е заложен инстинкта за познания и изследване на света, да открива, да опознава, да изследва. Допълнителните мотивиращи дейности, структурирани по възрастов признак, допринасят до завършеност на този процес.

Как да интегрираме система от педагогически умения за да формираме трайна екологична компетентност у децата?

Как да провокираме интереса на децата към една от сериозните за обществото и света теми – темата за опазване на пчелите?

Тези въпроси са в основата на разработеният и приложен екологичен модел на педагогическо взаимодействие в ДГ“Пчелица“ град Шумен.

Ученето, базирано на игра в детската градина, набляга на педагогическите форми, които разширяват образователната стойност на изживяванията. Екологичното образование в ДГ е подходящ и положителен процес, при който педагогическите специалисти отварят постепенно вратата за нови знания целящи превръщането на малките деца в отговорни към околната среда младежи и възрастни.

Мотивирани от пропуските в образователното съдържание на различните програми и в светлината на актуалните въпроси за изчезването на пчелите като насекоми, ние се опитахме да идентифицираме очакваните резултати, представляващи интерес в проучването и да контекстуализираме нашите констатации в едни по-широките тенденции на екологичното образование. Основният изследователски въпрос, който ръководеше нашия преглед, беше фокусиран върху децата от предучилищна възраст и беше свързан с въпроса: Как да усъвършенстваме системата за екологично образование

на децата, носещи реален и траен положителен резултат? За да отговорим на този въпрос, идентифицирахме силните страни и трудните моменти в работата на педагозите в детската градина.

III.2. Предметно - пространствената среда като елемент от структурата на екологичният модел на педагогическо взаимодействие в детската градина.

Създаването на развиваща се екологична среда в предучилищна образователна институция е от голямо значение за екологичното образование на децата в предучилищна възраст. Близкият контакт на детето с природата, дори тя да е „затворена“ в залите на детската градина, дава възможност за получаване информация с всички сетива, оставя положителен отпечатък върху съзнанието на детето за наблюдаваното, помага за формиране на екологични идеи, знания и умения. [23].

Екологизирането на заобикалящата децата среда, включва нейното насищане с обекти от природата. Този процес подпомага образователната система и обогатява знанията за околната среда. Визуалния контакт, който заобикаля сетивата на децата провокира и насърчава за формиране на траен интерес и запомнящо влияние. Заобикалящата предметна среда има важното основно свойство да бъде бързо променлива. Това свойство се изразява в избора, комбинацията и позиционирането на отделни елементи в зависимост от спецификата на образователния процес и институционалната политика на предучилищната институция.

Необходимостта от модернизирана, тематична, предметно – материална и дидактична среда е възможност за успеха и устойчивия характер на този процес. Предвид приоритетното предметно – образно мислене на децата в предучилищна възраст, заобикалящата среда е важен елемент от структурата на *екологичният модел* на възпитание и обучение в детската градина. Несъмнено изграждането на екологично ангажирана детска личност е невъзможно без тематичната, добре обмислена, богата и разнообразна среда за неговото развитие. Такава среда, в която детето да играе и да учи в неизменна и постоянна връзка с природата.

Организацията на педагогическата среда за детето, започва с изграждането на екологично насочена предметно-пространствена среда. Важни характеристики на благоприятната среда са достъпност, свобода на движение, възможност за избор, лична отговорност, автентичност, истинност, реалност, красота и хармония.

Природата трябва да присъства навсякъде около децата. Цялостното оформление на дворното пространство, площадките за игра, през антрето до вътрешните помещения

за игра и почивка, следва да бъдат подчинени на екологичната идея, отражение и следствие на естествената за детето природна среда. Дворното пространство на детската градина, прилагаща екологичния модел, е оформено с оглед запазване на идеята за естествен, природен парк с тревни площи, градински цветя, билкова градина, различни видове ниски храсти, както и дървета, в чиито клоните се крият къщички за птици. В тези условия място намира предоставената възможност на децата да полагат грижи и упражняват трудова дейност съобразно тяхната възраст. Поливане, почистване, плевене, събиране на окапали есенни листа, колекция на естествени материали за херабарии и други, поставя децата в среда - истинска и неподправена, помагаша им чрез допир да усещат и учат езика на природата. Моделът включва предоставено време за неподражаеми игри с възможност за тичане, търсене, изследване, проучване.

Природата не бива да се изчерпва само със зеленината в двора. Тя трябва да съпътства детето навсякъде, във всички зони по време на целият му престой в детската градина. Отваряйки просторната врата на институцията, детето трябва да попада в уютна и естетически издържана атмосфера, като в оптималният си вариант тя следва екологичния модел в оформлението на интериора. Тематични елементи, пана, табла, рисувани картини, са само част от природната тематика която „грабва“ вниманието и интереса на децата и разгръща пред тях плавна пътека към вътрешните помещения.

Наличието на кът от природата във всяка възрастова група предоставя на децата възможност за непосредствената близост и докосване, а учителят е този, който с педагогическо умение организира провеждането на различни дейности през цялата учебна година. Това са преди всичко дългосрочни наблюдения за растения и животни, проследяване процесите на тяхното израстване и развиване, общуването с тях и грижи, които децата се учат да полагат за тях. От гледна точка на екологичното образование не е от значение какви и колко трябва да са растенията в групата. Задължително условие за тяхното отглеждане в помещенията на детската градина е тяхната безопасност за децата – да не са токсични, да са без бодли и да са в стабилно състояние и здраво укрепени. Важно е растенията, поставени в тази стая, да са намерили своето място – да растат добре, да изглеждат добре, да цъфтят и пр. В такъв случай децата виждат здрави, добре поддържани живи същества, което е резултат от пълното съответствие с техните нужди и условия на живот. Във възпитателно - образователен план това е от най-голямо значение.

Екологизирането на развиващата се обективна предметна среда включва нейното насищане с обекти от живата и неживата природа. Вариативен подход за създаване на

развиваща се предметна среда е зонирването на територията, т.е. създаването на отделни екологични кътчета, ниши, лаборатории, екологични комплекси, екологични пътеки и др. Всеки елемент от средата има свое собствено функционално значение. Променливостта на развиващата се предметна среда се изразява в избора и комбинацията от отделните елементи в зависимост от спецификата на образователния процес и политиката на предучилищната институция.

Предучилищните институции в България по традиция имат имена. Детските градини в Шумен не правят изключение и са също част от тази традиция „Щурче“, „Светулка“, „Пчелица“, „Слънце“, „Латинка“, „Изворче“ и т.н. имена, които в голяма степен носят символиката на природата. Често, тези имена сами по себе си определят стратегическата политика на детското заведение и генерират условия за осъществяване на познавателно-образователния процес.

Символиката на името на детска градина „Пчелица“ предначертава възможност за образователна интеграция на важна екологична тема за ролята на пчелите и тяхното опазване.

В съвременния свят, в който дори и учените нямат конкретно обяснение на много непознати до сега процеси, пчелата е главен обект на разглеждане и опознаване. Необикновеният свят на тези малки насекоми е богата тема с неизчерпаеми възможности за разгръщане на творческата страна на екологичния модел на образование и възпитание.

В детската градина, макетите на кошери, пчели, тематични пана, табла, рисувани картини, са само част от природната тематика, която „грабва“ вниманието и интереса на децата и разгръща пред тях плавна пътека към вътрешните помещения. В игралните зали на всяка възрастова група намира място „Зеления ъгъл“, който е съобразен с възрастта и интересите на децата. Той приютава аквариум с рибки, стайни растения с възможност за детска грижа, работата с природни материали в „зелената съкровищница“, както и изследователски център с микроскопи, лупи и други инструменти, мотивиращи към интерес и желание за нови знания. „Зеленият ъгъл“ е много важна част от предметна среда на този екологичен модел, даваща ежедневен и непрекъснат контакт с природата. *Екологичната библиотека* е извор на знания и време за спокойно общуване, където за почивка с удобното, тайно място за усамотяване и релаксация, с разнообразни природни звуци (дъжд, звук от морски вълни, песен на щурци, звуци на различни животни и др.). Научавайки нови неща, докато играят в екологично насочени кътове, децата се учат не само как да се грижат, но и как да я пазят. Намаляване разходването на водата и пестенето на електроенергия, разделното изхвърляне на битовите отпадъци, изключването от

употреба на пластмасови и найлонови опаковки, рециклирането на повредени играчки и уреди и повторната им употреба са резултат от педагогическото взаимодействие в процеса на общуване с децата, също неизменна част от този целенасочен екологичен модел. Осмислянето за здравословния начин на живот и активното участие на децата в дейности по опазване и възстановяване на природата, са предпоставка за устойчивост и резултатност на образователно - възпитателните дейности в детската градина. Разбира се до голяма степен съществено значение има семейното възпитание и личният пример на родителите. Привличането на семейството като партньор в този процес е от съществено значение за превръщането на малкото дете в екологично грамотен и отговорен възрастен.

Предметно - пространствената среда като елемент от структурата на екологичният модел на педагогическо взаимодействие в детската градина трябва да има своята безопасна осигуреност. Осигуряването на безопасна екологична среда в детските заведения е задължително условие за провеждане на образователен процес. Качествено и пълно екологично образование и възпитание може да се дава на децата само в среда, наситена с образци от екологично грамотни дейности на възрастните и при условие, че те не застрашават живота и здравето им. Децата не могат самостоятелно да оценят екологичното състояние на околната среда. Това е задължение на обществото и образователната политика като цяло. Формирането на екологична култура у децата в предучилищно детство започва преди всичко с осигуряване на условия за безопасна екологична среда за живот, т.е. те трябва да растат в екологична безопасност. Дейностите, осигуряващи екологична безопасност като част от екологичното образование за децата са свързани с непрекъснат мониторинг на околната среда, водоснабдяване, санитарно и хигиенно състояние на помещенията на територията на детската градина.

III.3. Мотивация и компетенции на педагогическите специалисти като елемент от структурата на екологичния модел на педагогическо взаимодействие в ДГ.

Предизвикателствата на съвременната педагогика налагат идеята за непрекъснато образование и учене през целия живот. Това неминуемо поставя педагога пред позиция за саморазвитие, търсене на свой собствен педагогически образ, инициатива за изява на потенциала си и стимул за постигане на професионален успех. Активното участие в живота на педагогическата общност, участията в професионални конкурси, в социално - значими проекти, в творчески и методически обединения е необходимост, превръщаща

личността на педагога в творческа личност, надграждаща своя професионален опит. Този опит е не само успехи, той е и преодоляване на колебания и трудности, на кризи и проблеми, на рутина, на конкурентост, на постигане на компетентност, на придобиване на нови знания и умения. Този процес на педагогическо израстване е съпътстван от фактори, формиращи педагогическото поведение на учителя, част от неговата професионална мотивация. Това са средата, интересите, потребностите, отношението, желанието, действията и не на последно място индивидуалните качества за постигане на всичко това. Възможностите, които образователната институция предлага, следва да бъдат насочени към системно повишаване на нивото на компетентност чрез квалификации, участие в иновационна дейност, насърчаване на инициативността, творчеството и активността на педагога.

Мотивацията е основен ресурс за постигане на определена цел. Тя е връзката между целенасочените действия и постигнатите резултати, даващи удовлетворение и самочувствие за добре свършена работа.

Като елемент от *екологичния модел на педагогическо взаимодействие*, мотивацията на учителя е необходимост, насърчаваща кариерното му развитие и професионален опит. Тя разширява способностите му да усъвършенства себе си в посока знания, компетенции, умения и творчество. Самоусъвършенстването включва интерес към нововъзникналата ситуация, откриване на собствени слабости, на неточна и непълна информация в работата си, което е добра мотивация за избор на корективни действия в тази област. Като мотивираща цел могат да бъдат разработването и реализирането на еко проекти, разработване на педагогическа технология с параметри, отговарящи на образователния продукт, който да се приложи в практиката като иновативен модел. Такъв е и образователния модул „Приатели – пчелици“, разработен за прилагане ядрата на образователно направление „Околен свят“ който е част от Екологичната програма на ДГ „Пчелица“ Шумен. (Приложение 1 и Приложение 2).

Екологичният модел допуска идея, която е успешно работеща и позитивно влияеща върху уменията на педагогическите специалисти да конструират проблемни задачи и казуси, да насърчават творческото мислене и разказване, пълноценно да използват интерактивни, визуални, видео и дидактични материали и ефективно да ги прилагат в учебния процес. Стремехът към високи постижения е в основата на всяко развитие, включително в прилагането на предложения екологичен модел на педагогическо взаимодействие в детската градина.

Образователната институция като такава е от съществено значение за мотивацията на всеки учител. Стратегията на детското заведение, следва пътя, който води до постигане на набелязаните цели. Ръководството на институцията, както и педагогическият съвет определят политика на мотивация на специалистите в детското заведение, основаваща се на принципите на хуманност, индивидуален подход, уважение към личността, активност, резултатност и други, а най-силната мотивация е личния пример, който един педагог дава на децата.

„Педагогическата компетенция“ е резултатът от образованието – степен на подготвеност, приспособимост, достижимост на цели. Този термин е различен от термина „педагогическа компетентност“. Педагогическа компетентност се придобива в годините на продължаващо обучение, натрупан опит, ориентиран към възможност за самостоятелно и успешно участие в образователната дейност. Следвайки тази логика, компетенцията е първоприемник на компетентността. Най-общо компетенциите се определят като динамична комбинация от знания, умения и способности, които се придобиват или развиват в процеса на самото обучение. Тяхното формиране е важна задача на всяка образователна програма, защото сборът от компетенции очертава рамката завършеност и определя педагогическата компетентност на субекта (учителя), затова и в образователния стандарт за предучилищно образование компетентностите се дефинират като очаквани резултати.

Педагогическата компетентност на учителя е сбор от различни организационни, административни, информационни и комуникативни умения, както и умения за работа в екип. Тя предполага познания в конкретна област, умения за ръководене и преподаване. Неизменна част от нейното формиране е добрата педагогическата подготовка. Това е и целта на висшите училища - да осигурят на студентите задълбочена теоретическа и практическа подготовка и ги подготвят за бъдещата им успешна професионална дейност на учители, подготовка, наложена от съвременното и предизвикателствата на новия век, новото поколение, нови интереси. Традиционните методи, техники и похвати често биват трудно приложими. Съвременните деца са по-информирани и по-взискателни. Те са свободни и самостоятелни в изявиите си. Имат големи очаквания и самочувствие, че могат. Учителят е този, който трябва да им предостави тази възможност, да ги поощри и насърчи, да ги коригира и мотивира. Той е този, който намира най-краткия път до детето и най-атрактивния начин да го накара да слуша с внимание и разбиране. Неговата професионална компетентност и мотивация за работа е от съществено значение за провеждането на успешния модел на педагогическо взаимодействие.

Анализирането на информацията за образователните програми, свързани с опазване на околната среда от учителите е важно условие за ориентир и насока за екологична работа с децата, за разработване на авторски програми, чиято иновативност определя институционалната политика на детското заведение.

III.4. Образователно - възпитателния процес, дефиниран като процес на възпитание, социализация и обучение на децата в детската градина, като елемент от екологичния модел на педагогическо взаимодействие с децата от предучилищна възраст.

Необходимостта от опазване, съхраняване, разумно използване и възпроизводство на природата поставя пред предучилищната педагогика нов и много актуален проблем – екологичното образование и възпитание. В предучилищна възраст то е целенасочен организиран процес на педагогическо въздействие имащ за цел изграждане на екологично мислене и екологично съзнание у децата. Този процес започва с усвояване на знания и придобиване на положително отношение на детето към природата. Първите седем години са най-подходящата възраст, когато трябва да се започне целенасочена и системна работа за създаване на положително отношение към природата, към нейната тайнственост и красота. Представите за растителния и животинския свят, получени в детството са нужната основа за последващите познания за възпитаване на любов и грижи за природата. Задачата на учителя е да развива и направлява интереса на децата, като умело ръководи образователно – възпитателния процес в детската градина.

Изграждането на *екологична култура* у децата не е изолирана дейност, а част от цялостния образователно-възпитателен процес в детската градина. Учителят в детската градина има уникалната възможност да играе главна роля при формиране на екологичното възпитание при децата. От съществено значение за успешно осъществяване на педагогическото взаимодействие и предоставянето на качествен образователно-възпитателен процес е предварителната подготовка на самия педагог, неговата компетентност и информираност. Знаещият учител предава качествени знания на своите деца, неувереният учител обърква и дори може да заблуди с непроверена или невярна информация. Познаването на нормативните документи, методите на преподаване и непрекъснатия стремеж за обогатяване на знанията, квалификацията и усъвършенстването на педагога са ключови за успешното осъществяване на образователно-възпитателния процес.

Педагогическото взаимодействие в детската градина е целенасочен процес за постигане на добър резултат, свързан с цялостното развитие на детето. Основни участници в педагогическото взаимодействие са учителят и детето. Учителят е водещата фигура в целия този процес, включително и в процеса на формиране на екологична култура, екологично съзнание и поведение в тяхната взаимна връзка. Важна част от неговата работа с децата е проследяване напредъка на децата в резултат на усвоените от тях компетентности знания, умения и отношения.[36, 90].

Основно този напредък се осъществява чрез образователния процес по образователно направление „Околен свят“. Съчетаването на традиционните методи на преподаване с интерактивните такива и включването на информационните технологии, превръща децата в активни участници в образователно възпитателния процес. При провеждането на педагогическото взаимодействие, учителите използват *игровата дейност* за постигането на компетентности. Именно играта е в основата на качествено и пълноценно общуване с децата. Чрез играта децата изучават света на възрастните, чрез играта децата опознават и природата. Нейните интегративни функции позволяват да се доизгради цялостната система за развитието на детската личност. Играта е най-доминиращото помощно средство за опознаване на света. Разработеното помагало „Игрови технологии за екологично образование на децата в ПУВ на тема пчели“ е успешно прилаган интерактивен метод носещ образователно съдържание формиращо познания в игрова среда.

Познанието е проява на субект-обективното отношение на човека към действителността. Познавателната активност на детето е процес на търсене и придобиване на нови знания, както и развиване и затвърждаване вече натрупани такива. Процеса на познание е в основата на формиране и социализиране на детската личност.

В детската градина, учебния процес е различен от този в училищната система като структура и съдържателна характеристика. Като форма за провеждане на учебен процес за децата от предучилищна възраст е приета педагогическата ситуация. *Педагогическата ситуация* е основна форма на педагогическо взаимодействие, която протича предимно под форма на игра. (Приложение 3) Дефинирана като такава, тя осигурява познавателното развитие на детската личност и е връзката към следващото стъпало за осъществяване на училищен учебен процес. Нейната интегративна функция дава възможност за развитие на мисловната дейност, усвояване на знания, умения и навици като основа за развитие на детската личност. Резултатното осъществяване на програмни задачи от различните раздели програмно съдържание в ситуациите поставя

нови, по сложни изисквания към процеса на обучение на децата от предучилищна възраст. Това поставя играта като ръководна дейност, не само в процеса на развитие на детското познание, но и като доминираща в усвояване и натрупване на собствен опит и самостоятелна практика на децата.

Държавният образователен стандарт за предучилищно образование в детската градина осигурява *игри на открито* за децата от всички възрастови групи поне два астрономически часа дневно при целодневна организация и поне един астрономически час дневно при полудневна организация винаги, когато климатичните условия позволяват това. Престоят навън, сред природата освен за доброто здраве на децата, има положително влияние и върху опознаване на природата и изграждането на екологично мислене и отношение.

В *допълнителните форми на педагогическо взаимодействие* се разширяват и усъвършенстват отделни компетентности, които допринасят за личностното развитие и за разнообразяване на живота на детето. Допълнителните форми на педагогическо взаимодействие се организират от учителя на групата извън времето за провеждане на педагогическите ситуации и се провеждат както в учебното, така и в неучебното време. Те се провеждат по преценка на учителя в съответствие с програмната система, прилагана в детската градина, цялостната организация на деня и с интересите и потребностите на децата. Допълнителните форми на педагогическо взаимодействие дават изключително полезна възможност на децата свободно да общуват с природата. Добре е децата да се оставят да потичат, да наблюдават, свободно да се разхождат. В тези случаи намесата на учителя трябва да бъде умерена, непринудена и дискретна.

Независимото, непринудено и неограничавано докосването до природата води до постигане на желаните резултати, свързани с развиване на интелекта, обогатяване на речника и изграждане на цялостната детска личност. Природата може да вземе участие в редица педагогически ситуации, като помощник на учителя. *Природните материали* могат да се използват за създаването на дидактични игри, игри развиващи емоционалната интелигентност, тактилни и образователни игри, творчески игри изработени от отпадъчни материали. Даването на нов живот на непотребните вещи възпитава у децата чувство на отговорност и екологично възпитание за намаляване на отпадъците и тяхното рециклиране.

Добрата организация на образователно-възпитателния процес изисква добре структуриран план, включващ ежедневните дейности, които да се реализират чрез допълнителните и основните форми на педагогическо взаимодействие. Подобаващо

място в него намират игрите и заниманията с природни и отпадъчни материали, приложна, изобразителна или конструктивна дейност, изследователска и експериментална дейност, грижа за растенията и животните, обогатяване и поддържане на природен кът в занималните.

Редуването на допълнителни и основни форми на педагогическо взаимодействие с обща тематика, дават възможност на педагога да реализира успешно поставените задачи. По какъв начин учителят ще се възползва от допълнителните форми на педагогическо взаимодействие, е решение на лично планиране. Проведената допълнителна форма от една страна може да бъде като предварителната подготовка на децата и да улесни педагога в реализирането на основната част на педагогическата ситуация. Наблюдението в двора на детската градина, поход в гората, разходка в парка или интересна презентация, могат да генерират предварителни знания което би улеснило хода на провежданата след това конкретна педагогическа ситуация. От друга страна допълнителната форма може да играе стабилизираща роля на знанията получени по време на основната педагогическа ситуация и наблюдението да има своята затвърждаваща образователна функция, т.е. формите на педагогическо взаимодействие в процеса на обучение в детската градина са взаимосвързани и имат своето допълващо въздействие за постигане на по-добри резултати.

Основна задача на предучилищното възпитание е да изгражда у децата правилно и позитивно отношение към природата. Начините и формите на осъществяване на екологичното образование за различните възрастови групи се определят в програмната система на детската градина, която се разработва по реда и при условията на държавния образователен стандарт за предучилищното образование. Чрез *наблюдение и пряк контакт*, децата трябва да се доближат до растителния и животински свят.

Учителят е този, който да насочи интереса на децата към спецификата на разнообразния свят и да формира правилното екологично отношение към природата като цяло. От изключително значение за осъществяване на този процес освен личната компетентност и предварителна подготовка на педагога е и неговия методически подход. Наблюдение, демонстрация, моделиране, експериментиране, беседа са част от методите за осъществяване на педагогическо взаимодействие в процеса на реализиране на екологичния модел.

За интерактивна работа в подготвителните групи, учителят може да използва различни инструменти. Такъв инструмент е *лапбукът*. *Лапбукът* е образователно - информационна, интерактивна папка, която се изработва на принципа на изскачащите

прозорци. Състои от много на брой мини-елементи, които по естетически подреден начин, представят различни идеи и любопитни факти, свързани с избран сюжет. В него може да се събере цялата информация по определена тема. Съобразно възрастта на децата, лапбукът обхваща информация, характерна за тяхното равнище на познание и интерес. Разглеждайки *лапбукът*, занимавайки се със забавни игри, кръстословици, набори от картички, хармоники, снимки, пъзели и пр., децата научават неусетно ново образователно съдържание, преговарят и затвърждават вече наученото. Това интерактивно образователно средство насърчава любознателността и креативността на децата, подпомага систематизирането и запомнянето на информацията, развива визуалната памет, развива умения за сръчност, разширява кръгозора на децата.

Лапбукът, изработен от учители и използван в пряката им работа с децата, с всичките си характеристики изброени до тук, улеснява значително процеса на педагогическо взаимодействие в детската градина. Този процес може да има и градивна функция с възможност за усложняване на задачата. Например, при 5 и 6 годишни деца от подготвителната група, след като учителят вече им е представил своя лапбук, може да предложи, те да изработят сами собствен мини лапбук. (Приложение 4). Това определено ще доведе до висока емоционална градация на чувства и удовлетвореност. Децата обичат *конструктивно - техническите дейности*, да режат, лепят и да творят по свой си начин. Това им носи самочувствие че могат. Изработване на лапбук може да се включи и при планиране процеса на работа с родители.

За оценка на очакваните резултати, е от важно значение проследяване на постиженията на децата. Тъй като екологичното образование в детската градина не е конкретизирано като основно направление, а е интегриращ елемент към всички образователни направления най-вече в *образователно направление „Околен свят“*, това прави диагностичния процес за екологични знания трудно проследим. Професионалният поглед на педагогическия специалист, следвайки изпълнението на добре планираните дейности, дава реална оценка на изпълнението на очакваните резултати. Активното включване на децата в процеса на усвояване на компетентности, екологична информация и екологични понятия от обкръжаващата среда, провокира интереса и мотивацията им за социална интелигентност и природозащитна дейност, работа в екип и сътрудничество, приложимост на желанията, възможност за прогнозиране на промени под въздействие на различни фактори и умения у децата да вземат решения, да оценяват собствените си действия и действията на другите спрямо природен обект или явление. В общата рамка на образователните направления, диагностиката на резултатите е насочена към

определяне на резултатите от работата по конкретните образователни ядра. Например, приоритет на най-близкото до екологичното образование образователно направление „Околен свят“ са социалните умения, които се трансформират под влияние на когнитивните умения при опознаването на света. Обемът на образователното съдържание по това направление включва конкретни представи и умения за околния свят, систематизирани в *четири образователни ядра*: „Самоутвърждаване и общуване с околните“, „Социална и здравословна среда“, „Светът на природата и неговото опазване“ и „Културни и национални ценности“. Компетентностите, дефинирани като очаквани резултати за екологично образование са посочени главно в едно от ядрата „Светът на природата и неговото опазване“. Хорариумът от основни форми на педагогическо взаимодействие общо за ОН „Околен свят“ са в рамките на от 1 до 2 или 3 педагогически ситуации седмично за различните възрастови групи – крайно недостатъчно за разпределяне образователното съдържание на темите от четирите образователни ядра, особено ако образователната институция е с приоритетно направление за екологично образование.

Законът за предучилищно и училищно образование и редица Наредби на МОН обаче, дават възможност за приложна интеграция и адаптивност на спомагателни модули, усъвършенстващи процеси и направления по спецификата на програмната система на всяко учебно заведение. Това е предизвикателство за всяка образователна институция, която прилага собствена екологична програма с конкретна насоченост, каквато е и ДГ „Пчелица“ град Шумен.

Разработената авторска екологична програма на ДГ „Пчелица“ град Шумен (Приложение 1), е в отговор на това не само да изгради основите на екологичното образование на децата от детската градина, но и да бъде в помощ при получаване на допълнителни компетентности по специфични теми - каквато е темата за значението на пчелите в природата. В тази връзка Екологичната програма включва допълнително модулно обучение с конкретно образователно съдържание. (Приложение 2).

Допълнителен образователен модул „Приятелите на пчелици“ (Приложение 2)

Модулът е основан е на принципа на трайно усвояване на знания. Той е проектиран така, че следва логиката на надграждащо и задълбочено натрупване на познание с траен резултат. "Необходимо е - пише И. Х. Песталоци - да се движим напред бавно и никога да не минаваме към каквото и да било ново, докато старото не се запечата неизгладимо в съзнанието на детето, защото в това се заключава смисълът на цялото обучение." Трайни са онези знания, умения и навици, които се запазват за дълго

време в съзнанието, могат да се възпроизвеждат без особени усилия и да се прилагат в нови, различни ситуации.

Допълнителният образователен модул „Приятелите пчелици“ допълва познанията на децата за живота на пчелите и формира познавателен интерес за тяхното значение и опазването им.

Образователното съдържание по този допълнителен модул се прилага най-вече като допълнителна форма на педагогическо взаимодействие, но често намира място и като основна педагогическа ситуация в зависимост от значимостта на образователното съдържание което носи. Това помага за създаването и изграждането на екологична култура и отговорно отношение не само към пчелите, но и към природата като цяло. Очакваните резултати от реализиране на дейностите от ДМПП формират основите на екологична култура у децата, разширяват хоризонта от знания за пчелите, пчеларските продукти и значението им за съществуването на природата, развиват комуникативни умения и активират речника на децата по отношение на темата, развиват мислене, памет, съгласувана реч. Всички те са основата, върху която се градят бъдещи знания, умения и нагласи при изграждането на екологичен мироглед на подрастващите.

Модулът включва образователно съдържание за живота на пчелното семейство, за ролите в кошера и задачите които изпълняват, за системата на опрашване и значимостта на този процес, за йерархично организиран живот на пчелите, за продуктите които тези насекоми създават, за празниците и традициите свързани с пчеларството, за здравословното хранене като основа за добро здраве и др. Всичко това определя модулът като компонентен инструмент за придобиване на нови, затвърждаване и надграждане на вече придобити знания. Цялото това образователно съдържание на допълнителния модул „Приятелите пчелици“ е:

- съобразено с характерните особености на всяка възрастова група в детската градина;
- отделя главното от второстепенното;
- основано е върху вече придобити елементарни познания;
- предоставя на децата възможност да имат преки наблюдения, да докосват, изследват, да извършват различни практически действия, включително в реална среда (на терен);
- проследява резултатите и анализира постиженията от наученото;
- планиран и контролиран процес;

Педагогическите специалисти организират своята дейност съобразно рамковите изисквания за резултатите от обучението по екологично образование, държавния образователен стандарт за предучилищното образование и личностният си подход. Провеждането на диагностично изследване дава възможност да се отговори на въпросите какво е равнището и качеството на придобитите знания, т.е. какъв е резултата на педагогическото взаимодействие с децата. За проследяване на постиженията към допълнителния модул „Приятелите пчелици“ е разработена диагностична тест-карта която дава представа за степента на усвоени компетенции и ниво на екологична грамотност при децата от всички възрастови групи. Тя е оценка на когнитивни аспекти, свързани със знанията на децата за пчелите. Картата е съобразена с възрастовите характеристики на децата и съдържа ясно изразени въпроси. Картинките са с добри пропорции, цветове, елементи, детайли, естетически оформени са и са коректно позиционирани на листа. Тестовите задачи са предварително разработени и конкретизирани, покриващи усвоеното образователно съдържание. Това обуславя градивната трудност на задачите от картата. За входящо ниво задачите са по-леки, докато тези в изходящото ниво са с по-висока степен на трудност и са свързани с по-големи очаквания за представяне на добри резултати. Децата възприемат диагностичната карта като оцветявка със забавни въпроси и това предразполага свободно да покажат своите знания в ясно изразена самостоятелна позиция. Организирана и проведена под формата на игра, с компетентното съдействие на детския учител, диагностичната карта е обратната връзка за реалното състояние на постигнатото до момента образователно равнище. (Приложение 5).

През 2020 г. е направено пилотно проучване сред деца от подготвителните групи – III и IV група, но в две различни детски заведения – ДГ „Пчелица“ и ДГ „Дружба“ град Шумен. Темата на проучването беше да се изясни картината на начални познания за пчелите и интереса на децата към този вид насекоми. Целта на пилотното проучване беше да се проучи влиянието на допълнителния модул „Приятелите пчелици“ върху очакваните резултати, които са важни за образованието и устойчивото развитие в ранна детска възраст. *Задачи на проучването:* на база отчетените резултати от анкетата да се регулират въпросите по трудност (ако това е необходимо) да се разработи тест децата в I и II група (3 и 4 годишни), както и да бъде ориентир за образователно съдържание на бъдещо тестово проучване. Сравнявайки двете детски градини, резултатите са показателни за ползата от прилаганата в ДГ „Пчелица“ допълнителна подготовка относно познанията на децата за пчелите.

В процеса на научното изследване са направени по 2 диагностични теста – в началото и в края на учебните години с децата от всички възрастови групи на ДГ“Пчелица“ Шумен чиито резултати са позитивно впечатляващи (Приложение 5)

Детската градина е не само важен фактор за възпитанието и обучението на децата, тя е важен фактор за тяхната социализация.

В подготвителната група образователният процес се изразява в провеждането на педагогически ситуации, които се реализират преди и след обяд. С допълнителните дейности, голяма част от деня на децата е задължително рамкиран. Все повече се налага да се търсят нови възможности за обогатяване на дейностите в детските градини. Светът на всяко дете е изпълнен с емоция. Емоциите са форма на отражение на реалния свят, чрез който се проявява отношението на човека към живота, природата, обществото. Върх на емоциите в детската градина са празниците и развлеченията от *Празничния календар на образователната институция*. Те са винаги очаквани и имат изключителни качества за въздействие и сплотяване на детския колектив. Те влияят пряко върху емоционалния им комфорт, дават възможност за изява и способстват за цялостно детско развитие и подпомагат провеждането на цялостната възпитателна дейност. Като допълнителна форма на педагогическо взаимодействие, *детските празници* са важен елемент от структурата на екологичния модел на педагогическо взаимодействие в детската градина.

Провеждането на празниците в детската градина далеч не е лесен за реализиране процес. Той е резултат от последователни действия, изискващ мобилизираща работа на учителя или екип от учители. Празниците и развлеченията са целенасочен процес, изискващ предварителна подготовка и организаторски умения. Провеждането им е съпътствашо от съобразяване с много фактори на средата - прецизно да са балансирани в дневната организация на деня в детската градина, да са съобразени с времето за необходимата подготовка. Темата трябва да мотивира децата, да предизвика интерес и желание за участие. Добре организирани развлечения вълнуват децата. Много често дори подготовката за тях е съпътствана от по-голяма активност и емоционалност. *Развлеченията с тематична екологична насоченост* дават възможност на децата по лек и непринуден начин да разширяват познанията си, да активизират въображението и мисленето си, да възприемат естетиката, да усвоят модели на поведение, да демонстрират артистични и танцови умения, да съпреживяват. От друга страна, натрупаното познание чрез емоция е вълнуващо, устойчиво и стабилно. То е стимул за любознателност и желание за получаване на нови знания. От педагога се изисква да

поощрява творческите опити на детето, да провокира въображението му, да го учи да се вслушва и доверява на собствените си усещания.

В празничния календар на ДГ“Пчелица“ град Шумен присъстват много и разнообразни празнично - развлекателни инициативи с тематична екологична реализация. Такива са: *Часът на земята, Ден на биологичното разнообразие, Световен ден за защита на околната среда, Световен морски ден, Международен ден на реките, Международен ден на туризма, Световен ден на животните, Световен ден на енергийната ефективност, Световен ден на усмивката, Европейски ден на здравословното хранене, Международен ден на планината, Ден на пчеларя, Международен ден на пчелата, Европейска нощ на прилепите.*

Като вече наложена традиция в екологичния календар на ДГ“Пчелица“ присъстват: „Седмица на Пчелица“ – проект на ДГ“Пчелица“ от създаването и до днес, *интеракции с развлекателна цел и изследователски задачи „Опознай природата“, „Детска академия-Магията на природата“, развлечения като: „Театър Пчелица представя....“, „Чаено парти“, „Пижамено парти“ „Горска дискотека“ „Ресторант Пчелица“ „Модно ревю“ с рециклирани материали и други.*

Празничният календар на детската градина кореспондира с изпълнението на вътрешно проектните дейности за екологично образование. Това е така, защото празниците и развлеченията в детската градина имат своето съществено място в процеса на формиране на начална екологическа култура. Чрез празника те се стремят да асимилират, да запомнят, да покажат на възрастните своето отношение към природата и околния свят. Празникът поставя развитието на личността на детето в контекста на неговите взаимодействия с обкръжаващата го среда и прави децата свободни да общуват и изразяват своята позиция. Той е своеобразна сцена на детско творчество и емоционална интелигентност.

Целодневната организация в детската градина осигурява възпитание, социализация, обучение и отглеждане на децата в рамките на 12 астрономически часа на ден. Това е и времето, в което освен основните и допълнителни форми на обучение, място намират и времето за игра, времето за почивка, включително следобеден сън, времето за хранене - сутрешна закуска, обяд и две задължителни подкрепителни закуски до обяд и след обяд, както и дейности по избор на детето. Ефективността на този процес зависи от професионалните качества на учителя и функциите, които той трябва да изпълнява - умения за планиране, организиране и провеждане на образователния процес, прилагане на ефективни образователни методи и подходи, съобразно индивидуалните потребности

на децата, ефективно използване на дигиталните технологии, притежаване на умения за оценяване напредъка на децата за придобиване на ключови компетентности, умения за анализиране на образователните резултати и формираните компетентности у децата и ред други личностни и професионални качества, които учителят трябва да притежава. Това нарежда учителската професия до нелеките такива. Професия, която преди да започнеш да я практикуваш, трудно преценяваш дали можеш да я издържиш, но пък останеш ли в нея – оставаш учител завинаги.

За хора извън образователната сфера, всичко казано дотук придава лек академичен привкус за дейността на детската градина като институция. Говорим за предучилищно образование, образователен процес, образователни направления, образователно съдържание за 3-7 годишни деца.

XXI век е време на бързоразвиващите се технологични предизвикателства. Това е епохата на неограничените възможности в която можем да общуваме с цял свят в реално време. Време, в което общуването с клавиатурата ни оставя безгласни, а повече малки деца се “успокояват” гледайки детски филмчета. Съвременните ученици са по-зрели от връстниците си от предишните поколения. Все още се наблюдава реалности, в които те са в новият век, а учителите не. Програмата „Учене през целия живот“, се превърна в обективна необходимост за цялото общество независимо от възраст, пол, професия. Децата в предучилищна възраст са също част от динамиката на това време. Те са с по-богата обща култура, по-креативни, по-любопытни и изобретателни. Бързо се ориентират в средата, овладяват без проблем технически и компютърни умения. За тях е прието е да се казва, че са родени научени. В свят на глобализация, в който интернет засипва децата с информация още с проходаването им, образователната система търси варианти за адекватно развитие и усъвършенстване. Това налага все повече необходимостта от иновации в системата на образованието. Обект на постоянно развитие са програми и възможности, търсещи отговор на образователните нужди на младото поколение. Дилемата игра или учене в детската градина се трансформира в терминологията *учене чрез игра*. Игра е педагогическата ситуация като основна форма, игра е организираната допълнителна форма на педагогическо взаимодействие, игра са и свободните занимания на децата без намеса на учителя. Според Тина Брус, международно признат експерт по въпросите на ранното детско развитие, "малките деца усвояват нови знания интегрирано, а не на части". Чрез игра децата не само общуват, но и мотивират своя потенциал за учене.

В този контекст, е време детската градина да излезе от общоприетата рамка на „забавачница“ и да заеме достойно и значимо място на сериозна образователна институция. [156].

Българската образователна система определя държавния образователен стандарт за предучилищно образование при осигурена среда за *учене чрез игра*. Играта е основна форма на педагогическо взаимодействие. Тя има важно значение за здравето, възпитанието, интелектуалното развитие на детето и въвеждането му в реалния живот. Детето играе заради самата игра без да се интересува от резултата. За него е важен самият процес на игра. Играта е целият свят на детето. И в това е нейната значимост като образователен двигател в ранна детска възраст. Играейки то научава, а научава като участва, като докосва, като преживява. В този процес учителят не е безучастен. Той наблюдава реакцията на децата в моментната ситуация, в която основното им внимание е заето с нещо интересно. Тази реакция е обратната информация към учителя за степен на компетентност, нивото на интерес и емоционална удовлетвореност.

III.5. Педагогическо взаимодействие сред природата

Природата се оказва важна за развитието на децата, както интелектуално, така и емоционално, социално, духовно и физически. Играта на открито има изключително благоприятно въздействие върху здравето и цялостното усещане за емоционален комфорт. В епоха, в която проблемите с психичното здраве нарастват, това е от изключително значение за развитие на малките деца. Положителното психично здраве има голямо влияние върху всички други аспекти на развитието, от когнитивните способности до физическото благосъстояние. Чрез приобщаване с природата децата придобиват важен жизнен опит за осъзнато контактуване с нея. Много често непосредственият контакт с природата предизвиква емоционално състояние на страх у децата. Причините за това са комплексни - страх от неизвестното и непознатото, от лош спомен, от породено въображение или друг емоционален мотив. Най-често децата ги е страх от животни, буболечки, насекоми.

Екологичното образование в детската градина, чрез внедрена ясна програма и постоянство, има задача да коригира и насърчава положителното поведение и отношение към природата. Предучилищната възраст е важен период за формиране на *емоционално-оценъчно отношение* към природата, за откриване на красотата и за изграждане на елементарни умения и навици за опазването и. Толерантното отношение към природата насърчава развитието на поведенческата култура у децата, а това влияе благоприятно на

тяхната социализация. Богатството и разнообразието в растителния и животински свят провокират интереса на децата към откриване, изследване, съдействат за развиване на любознателност и обща култура. Актуалността на проблема за екологичното образование е в пряка връзка с опазването и усъвършенстването на околната среда.

Каква е ползата от общуването с природата в процеса на предучилищното образование на децата? Природната среда има дълбоко въздействие върху човека като цяло. В тази връзка, взаимодействието с природата още от най-ранна детска възраст е от съществено значение за последователност и непрекъснатост в еволюционния им растеж.

В естествената природна среда децата бързо научават стойността на *работата в екип и сътрудничество*, докато заедно изграждат бърлога от пръчки или си помагат взаимно в опит да се справят с нови предизвикателства. Свободата сами да избират дейности, насърчава децата да комуникират, да общуват, да създават и спазват правила. Това от своя страна ги учи как да правят компромиси и да разрешават конфликти по функционален начин. Чрез тази свобода на избор, децата виждат въздействието, което техните решения имат върху другите. Това развива емпатия - качество, което е изключително ценно за положителното взаимодействие с околния свят.

Педагогическото взаимодействие сред природата развива и други не по-малоценни качества като самоувереност и устойчивост. Играта сред природата предоставя много възможности за малките деца да се справят физически. Те преодоляват страхове, изпълняват самонасочени предизвикателства, придобиват усет за постижение и така растат в увереност и самочувствие. Като се опитват да изпълняват предизвикателствата, децата изграждат устойчивост. Не винаги се получава желания резултат още от първия опит, но те не се отказват и опитват отново. Така по естествен път разбират, че постоянството и усилията водят до израстване и усъвършенстване.

Друго предимство от занятията на открито е формиране на качества като *независимост и умения за преценка на риска*. Дейностите сред природата насърчават децата да станат по-независими и по-уверени, че могат да направят нещата сами. Въпреки, че учителят е винаги до тях, той наблюдава и ги насърчава да разчитат на себе си възможно най-много, когато е безопасно. В същото време ги насочва да обмислят потенциалните резултати от планираните си действия, да преценят възможностите за опасности и да ги избегнат. Така децата стават отговорни за собствените си действия, а това от своя страна води до по-голямо самочувствие и увереност в себе си.

Природната среда благоприятства за психологическото и емоционалното благополучие на детето. Изследванията показват, че играта на открито има важен

успокояващ ефект върху децата, тъй като те получават възможността да изразходват допълнителна енергия и са освободени от сензорното претоварване, което вътрешната среда може да създаде. Естествената природна среда позволява на децата да се съсредоточат и да бъдат погълнати от това което правят. Това е от съществено значение за психическото им благополучие. Взаимодействието с природата на открито има и чисто биологичния ефект - намалява нивата на стрес при децата и увеличава усвояването на витамин D. Дефицитът на витамин D става все по-често срещан проблем поради липсата на излагане на слънце и прекарване повече време на закрито. Тъй като този витамин е отговорен за освобождаването на серотонин (иначе известен като хормон на щастието), той е необходим за регулиране на емоциите и предотвратяване на депресия и тревожност. Друга полза от прекарването на деня на открито е, че децата се излагат на много естествена светлина, което помага за регулирането на мелатонина - хормон, който отпуска тялото и спомага за добрия нощен сън.

Особеностите на *екологичното образование* в предучилищното образование се определят от спецификата в развитието на децата. Този период е най-благоприятен за изграждане на основни качества, включително на *екологичната култура* и поведение. Предучилищната възраст е благоприятен период за формиране на позитивно отношение към природата и заобикаляния ни свят. Проявявайки емоционално и стойностно отношение към живите предмети, детето започва да осъзнава значението на обкръжаващия го свят и се определя като част от него, затова е важно да знае правилата и нормите на взаимодействие с природата, да има чувство на съпричастност към нея, да има отношение при решаване на определени екологични ситуации.

Пред учителя в детската градина стои въпроса как да разнообрази и подпомогне, процесът на формиране на екологични знания у децата така, че той да бъде интересен, ефективен и да има положителен резултат в дългосрочен план. Поставените ясни цели и структурираната постройка на екологичната програма, както и осигурената предметна среда са от изключителна важност в процеса на *екологизация на образователния процес*. Друг важен компонент е *мотивацията и компетенциите на учителя*. Учителите са движещия ресурс в образованието. Мотивацията на учителя е необходимост, насърчаваща кариерното му развитие и професионален опит. Това от своя страна води до повишаване потенциала на неговите компетенции. Съвременният учител е изправен пред предизвикателството да планира и реализира иновативни модели, да прилага интерактивни методи и подходи, да владее нови технологии, да бъде добър стратег и

организатор на образователно - възпитателния процес. Педагогическото взаимодействие сред природата е също част от това предизвикателство.

Педагогическо взаимодействие сред природата е екологичен модел включващ педагогически ситуации и игри на открито, разходки и наблюдения сред природата, работа с природни материали. Отчитайки предимствата и недостатъците за излизане на група малки деца от детската градина, това може да бъде приложено в открити образователни зони в двора на градината или в близкия парк. Децата развиват чувството си за баланс и изследват света около себе си като се движат, а не като седят на столчето в занималнята.

Обученията на открито винаги са по-продуктивни, поради сензорния контакт на децата със заобикалящата ги среда. Има много дейности, които учителят може да предложи в зависимост от възрастовата група. Важно е те да бъдат забавни, ангажиращи вниманието и въображението и едновременно с това да носят образователен потенциал, който в годините се превръща в знания и опит за децата. Търсене на съкровища, изследване хралупата на мравките, подмяна на водния бар на пчелите, катерене като катерички, да си направим футболна топка от хартия и други, доставят на децата не само радост и удоволствие, но и знания за околния свят.

В откритите „класни стаи“ или *образователни зони в двора на детската градина*, в зависимост от времето, могат да се провеждат основни педагогически ситуации. Учителят има възможност да насочи вниманието на децата в хоризонта около тях - да наблюдават клоните на дървото, да пипнат тревата, да съберат камъчета, да разгледат насекомите, да чуят кълвача, да сравнят храстите, да определят цветовете и т.н.

Прекрасна *образователна среда* са зеленчуковите, билковите, овощните и цветни зони които дават възможност за учене чрез труд. В тях децата не са наблюдатели, а участници в целият процес – от ранната подготовка на почвата, засяване, грижа за поникналите растения, грижа за порасналите растения, прибиране на реколтата, правене на зимнина.

С по-големите деца могат да бъдат планирани *образователни ситуации сред естествената природа* – в гората или парка. Организацията по приготвяне на четки, бои, картони и всичко необходимо за ситуация по изобразително изкуство се превръща във възпитаващ елемент на значими качества, а рисунката под сянката на дърветата носи емоционална удовлетвореност и нов творчески заряд. „*Зелената математика*“ е най-лесната математика – емоцията от търсенето и подреждането на пръчки, клони, кестени, шишарки, неусетно води до придобити нови знания за групиране и броене. *Приказката*,

когато си седнал или легнал на тревата, те пренася по-лесно там, за където се разказва, а това прави по-лесни отговорите на много от въпросите. Вървейки дотам и обратно децата се учат на безопасно движение по пътя- назовават знаци и други елементи от пътната обстановка. Докато групата се придвижва – ситуацията по околени свят е проведена безпроблемно. *Песните и подвижните игри*, проведени сред природата са любими, а подкрепителната закуска е най-вкусната закуска, която в занималнята е съпроводена от допълнителни молби и условия.

Педагогическото взаимодействие сред природата е различно в сравнение с това прекарано в закрити пространства. Дейностите, които не се толерират на закрито са напълно допустими и се насърчават на открито, това, което сетивата възприемат, не може да го обясни и най-добрият учител. Откритите пространства подпомагат усвояване на образователно съдържание по естествен, непринуден начин, чрез откриване на света около тях и чрез силата на собственото им любопитство.

Този модел на педагогическо взаимодействие дава възможност за пълноценно учене в среда, различна от обичайната. Той съдейства за изграждане основите на екологично образование в предучилищна възраст, защото започнато в най-ранна детска възраст, екологичното образование е предпоставка за бъдещо отговорно отношение към околната среда.

От 2020 г. ДГ“Пчелица“ прилага целенасочен модел за екологично образование, в който всеки хубав ден се използва за учене и игри на открито. В едно от първите проучвания, които направихме включващи взаимодействие учител – деца, бе проведено в неформална среда - в близкия до градината парк. Установихме, че преживявания с природата водят до това, че учителите и децата използват по-голямо разнообразие от природни термини по време на взаимодействия. Констатирахме, че *обучението след природата* е по-въздействащо и предоставя реална възможност за по-задълбочено разбиране на децата. Значително по-лесно е за мозъка да помни информация, когато тя е смислена и последователна.

Известно е, че има три начина за кодиране на информация:

- семантично кодиране – това е запаметяването на думи;
- визуално кодиране е запаметяването на картини;
- акустичното кодиране е запомнянето на звуци.

С педагогическото взаимодействие сред природата тези три начина работят едновременно, поради което приетата информация се запаметява по - лесно и по-трайно.

Всичко това наложи в годишните тематични разпределения на възрастовите групи да включим провеждане на *педагогически ситуации на открито – зелена математика, приказки под дървото, рисуване сред природата*. Основните и допълнителни форми на педагогическо взаимодействие по другите образователни направления - български език и литература, физическа култура и музика също се провеждат на открито в двора на градината или в близкия парк.

Детската градина се намира в подножието на природен парк Шуменско плато и това ни дава реална възможност за учене чрез *наблюдаване в естествена природна среда*. Там, в гората ситуациите по околени свят са най-истински и най-запомнящи. Честите разходки по горските пътеки, обогатяват не само сетивата и трупат знания, но и винаги увеличават колекцията от природни материали – шишарки, кестени, камъчета, листа. В двора на детската градина, децата се грижат за зеленчукова, билкова, цветна и овощна градина. Те са участници в процеса проследяващ целият биологичен цикъл – от засяване на семенца в чашка, през подготовката на терен, засяване на разсад, поливане, прекопаване, плевене до цялата сезонна грижа. Няма по-вкусни зеленчуци от тези, които сами са си отгледали.

През есента децата прибират реколтата – обират чубрицата и другите билки, стриват ги и ги слагат в бурканчета. Когато годината е плодородна приготвят зимнина – няколко бурканчета туршия и лютеница, които ще отворят и ще си разделят в зимните студени дни.

Всички тези *дейности на открито* помагат за развиване на емоционалната и социална интелигентност у децата. Те се учат на отговорност и прецизност, на добрина и взаимопомощ, на труд и уважение към труда си. Изграждането на тези умения в детството осигурява важна основа за добро психично здраве през целия живот на детето и увеличава шансовете им да имат трайни, здрави бъдещи отношения с хората около тях.

III.6. Проектно - базираната дейност като елемент от структурата на екологичния модел на педагогическо взаимодействие в детската градина.

Все по-често в практиката на предучилищните институции, *проектът* се налага като иновативен метод и възможност за получаване на допълнителни знания и придобиване на умения в процеса на планиране и изпълнение на все по-сложни практически задачи. В превод от гръцки, проектът е начин за изследване. Той е организиран комплекс от действия под ръководството на учителя за постигане на предвидените цели в изследователската работа с децата. *Проектът* е метод за

педагогически организирано възприемане и осмисляне на околния свят в процеса на поетапно планирана практическа дейност за постигане на предварително поставена цел. [128].

Проектната дейност е колективна дейност с реален и значим резултат. Създаването на такъв тип дейност е продиктувано от наличие на проблем, за решаването на който е необходимо търсене на възможности и варианти за постигане на очакван резултат. В проектната дейност най-значимо място заема самостоятелната дейност на децата – експериментална, познавателна, изследователска, трудова, продуктивна. Задачата на проектния метод в образованието подпомага педагогическия процес, при която децата придобиват знания и умения, опит от творческа дейност, емоционално-ценностно отношение към действителността в процеса на планиране и изпълнение на по – сложни практически задачи. Казано по друг начин това е възможност за децата играейки, да опознават околния свят и прилагат наученото и осъзнатото в дейности или продукти.

Проектите в детските градини насочени към екологичното възпитание на децата обикновено имат образователен характер. Проектно - базираните дейности имат ясна структура, определени цели, интересна тема за всички участници, социална значимост, обмислени методи и продуктивен краен резултат.

Реализирането на проекта преминава през етапи, следващи последователност: избор на тема, практична реализация на проекта, устойчивост на резултатите, разпространение на ползите. В организационно технически план изпълнението на проекта също следва поточност от действия. В началото децата са в позиция на наблюдатели. Ролята на педагозите през този начален етап е да предизвикат любопитството на децата, както и да изградят позитивна атмосфера предразполагаща възходящ интерес. Следва времето, в което се изпълняват планираните дейности с участието на децата, имащи не само образователен, но и развиващ детската личност характер. След като децата са овладели достатъчно знания и опит, проектът подпомага творческата дейност на децата и анализира получените резултати. В степен на своята завършеност, проектът може да прерасне и в кауза за популяризиране на натрупания богат опит.

Добре мотивираните проекти дават добър резултат на устойчивост и успешно развитие през годините. Те са съпътстващ елемент, съдействащ прилагането на добри екологични практики в образованието по методите „Учене чрез правене“ както и

споделянето на добър опит по метода „Деца учат деца“. Такъв е проектът на ДГ“Пчелица“ Шумен - „Учебен пчелен кошер“ (Приложение 6.1.)

Проектите в детските градини могат да бъдат творчески, информационни, театрално - ролеви, експериментално - изследователски. Съобразно периметъра на обхват – вътрешноинституционални, общински, национални и международни. В зависимост от периода на продължителност – краткосрочни, дългосрочни, мащабни.

Разработката и реализирането на вътрешни проекти, е все по често срещана педагогическа технология насочена не само за обогатяване на знания, но с възможност за тяхното прилагане и усъвършенстване. Видът и времетраенето на вътрешния проект в детската градина, както и обосновката за реализацията му се определя от учителя. Той формулира целите, задачите, заниманията и цялата структура на проектната дейност. Проектирането е процес който изисква да бъде добре планиран, организиран и реализиран. Активното включване на децата в осъществяването на проектна дейност дава възможност за придобиване на нови знания в социокултурната среда, както и за използване на различни методи за интегриране на тези знания в различните области на учебно - възпитателния процес.

Целта на проектната дейност в ДГ“Пчелица“ град Шумен е представяне на нов, съвременен поглед върху обогатяване на научното познание и развитие на педагогическия процес в детската градина с оптимално съдействие със семейството, партньорски организации и общественост. Сред основните постижения на детската градина е преосмислянето на педагогическата практика и търсенето на възпитателно-образователни решения, които разширяват и обогатяват педагогическата и организационната култура в институцията.

Вътрешно институционалните проекти в ДГ“Пчелица“ Шумен са с доказано значение за успех и устойчивост. Потвърждение за това е тяхната успеваемост и усъвършенстване през годините. Те са авторски и са създадени с цел да бъдат в помощ на институцията, учителите, децата и техните семейства. Огромна е и ролята им за изграждане авторитета на детското заведение. Влиянието на социалните мрежи и компютърни технологии развиват възможността за популяризирането им в световен мащаб. Тяхното реализиране е пример за успешно взаимодействие и въздействие върху реалните резултати на всяко дете, на детската група и на детската градина като цяло. Децата се ориентират в групова дейност, придобиват самостоятелност и увереност, и усвояват умения за самоутвърждаване.

Вътрешно проектната дейност на ДГ“Пчелица“ град Шумен започва от 2013 г. Първият вътрешен проект „Седмица на Пчелица“ е създаден в отговор на потребностите на децата за емоционалното опознаване на света около тях. Тематиката му определя по-нататъшното развитие и облик на детското заведение, превърнало се в последствие в кауза на единствената детска градина в България в която темата за пчелите присъства в ежедневните програми на децата от яслена до четвърта възрастова група. Времетраенето на проекта се определя от името му „Седмица на Пчелица“ се провежда се всяка година. В рамката на проекта са включени различни и разнообразни дейности разпределени в седмичен график, който всяка година е различен. Освен децата, които са основния двигател на проекта, той е насочен още към творческата и продуктивна дейност на учители и родители. Акцентираща се върху силните страни на децата, включително децата с поведенчески затруднения, разкривайки им нови увлекателни преживявания с образователно-развлекателен сюжет; провокиране и насърчаване на родителското творчество с възпитаваща функция и личен пример, както и върху ролята на учителя като организатор, координатор и реализатор на проектните дейности. Най-общо казано през тази седмица децата показват всичко научено до този момент за пчелите под формата на игри, занимания и празнични програми, и това нарежда „Седмица на Пчелица“ като първи мащабен проект на детското заведение.

Друг мащабен проект на детската градина е *„Приказки от кошера“* - творчески проект за учителско и детско творчество (Приложение 6.2). Провежда се всяка година от създаването на градината. Приказките, авторски труд на учители, са родени в ежедневното общуване с децата от групата. Те са създадени в преоткриване на емоционалния свят и дълбоката духовна връзка между дете и учител. Те са естествено продължение на творческото ежедневие и носят смисъла на детския интерес и любознателност. Като продукт на този проект са: изданието на детска книжка с приказка (учителско творчество по идея на децата) и драматизация на приказката (детско творчество) Проектът се реализира всяка година с екипа на трета възрастова група и разпространява дейността си чрез участието на децата в конкурси и театрални фестивали провеждани през настоящата година. Самото име „Приказка от кошера“ определя тематиката на приказката, свързана с живота на пчелите, а представянето и на творчески сцени, е своеобразна проява за популяризиране на екологичния модел, по който градината работи.

„Меден петък“ – любимият проект на децата от ДГ“Пчелица“ град Шумен, който по своеобразен и интересен начин обогатява детския опит в познанията за пчелите,

пчелните продукти и ползите им за здравето. Провежда се всеки последен петък от месеца по групи, с участието на всички 130 деца от детската градина. Планираните от учителите дейности, създадени на принципа на неповторяемост и емоционална активност, дават възможност на децата да очакват с интерес новите задачи, които са често с многофункционален характер. (Приложение 6.3). Например, месенето на меденки, които в последствие се пекат в кухнята на детската градина, дава възможност на децата освен уменията за изпълнение на готварските рецепти и съпътстващата беседа за ползите от меда, да се запознаят и с труда на готвачката, приготвянето на чай с мед и предлагането му в импровизирана „чайна“ допълва знанията на децата с традиционните обичаи на другите народи, интересните истории с пчели, разказани от действащи и практикуващи пчелари са съпътстващи с демонстрация на специалните облекла, с които те работят в пчелина и др. Част от проекта са и медените бонбони, с които се посрещат всички гости в ДГ“Пчелица“. Рецептата за тяхното изпълнение крие в себе си загадка, която е най-пазената кулинарна тайна на детското заведение.

Проект „*Споделена сряда*“ е създаден през 2019 г. Участниците в проекта са трите основни страни, участващи в детското развитие: родители-деца-учители. Проектът успешно се реализира до март 2020 г., когато е прекъснат поради пандемията от разпространение на вируса SARS-CoV-2. Целта на проекта е екологично възпитание на децата с участието и съдействието на родителите. Дейностите по проекта се реализират под форма на съвместни забавления и игри всяка първа сряда на месеца. В зависимост от възрастовия признак, тези дейности са различни за различните възрастови групи. Учителите от всяка група определят тяхното съдържание, съобразно интересите на децата от групата и предложенията от страна на родителите. Топлите дни са използвани винаги за общи събития на открито – спорт, разходки, отрити занятия, състезания, викторини, посещения на месторабота на родители и запознаване с професии, посещения на обсерватория, делфинариум, аквариум, почистване на паркове с разделно събиране на отпадъци, екологични кампании сред обществеността – раздаване на брошури, изнасяне на програми, залесяване и други. В студените дни активностите се ограничават на ниво група и на ниво детска градина. Провеждайки дейностите по проекта, децата се чувстват щастливи от възможността едновременно да общуват с приятелите си в компанията на родителите си. Родителите са съпричастни и оценяват усилията на учителите за формиране на екологично възпитание у децата. Участието на родители в такъв съвместен проект е коректив също и за тяхната екологична култура. Внезапно настъпилата епидемия от Ковид 19, трансформира много от планираните дейности на

проект „Споделена сряда“ в синхронна и асинхронна реализация. Въпреки наложените обстоятелства, проект „Споделена сряда“ отчита много добри резултати и за трите взаимодействащи страни – деца, учители и родители.

„Еко модел Пчелица“ - мащабен вътрешноинституционален проект, (Приложение 6.4), който е проектиран в изпълнение на една от задачите на настоящото научно изследване. Стартира през 2020 година. Той е екологичен проект, създаден в съответствие с интересите на децата и спецификата на образователната среда. Проектът е с тригодишен период на реализация. Той проследява развитието на усвоените от децата екологични знания в три поредни години. Аprobацията му, определя в сравнителен план позитивния резултат от приложената проектна дейност. Проектът дава възможност за развитие на съвместна познавателна и изследователска дейност при децата от предучилищна възраст, формира креативно мислене, развива логика на познанието, умения за наблюдение и анализиране на предмети, явления и ситуации, изгражда комуникативен и рефлексивен опит, насърчава развитието на самостоятелно мислене като помага на детето да придобие увереност в себе си и собствените си способности. За успешното изпълнение на този екологичен проект е важно да бъдат взети под внимание основни фактора като:

- знания, умения и мотивация на педагогическите специалисти;
- осигурена работна, предметно-пространствена среда;
- комуникация и сътрудничество със семействата на децата.

Тригодишният срок за реализиране на проекта дава ясна представа за динамиката и ефективността на дейностите: от идентифициране на екологичната подготовка на децата в първия етап, през учене чрез преживяване във втория етап и степен на придобити компетентности в третия завършващ етап от проекта. Резултатите след приключване на проекта през май 2023 г., ще бъдат своеобразен анализ, очертаващ степента на ефективност и позитивното влияние от приложени екологичния модел на педагогическо взаимодействие в детската градина.

Целта на проекта е да формира начална екологична култура у децата от предучилищна възраст чрез проектно базирана дейност. Проектът се провежда в три етапа и обхваща една и съща целева група – деца родени през 2016 г., които при стартиране на проекта са във втора възрастова група. Проектът проследява напредъка в екологичното развитие на децата от тази детска група в три поредни години (до завършване на предучилищна образователна степен) в съответствие с поставената цел.

Етапите на проекта са:

✓ I етап (подготвителен) - учебна 2020-2021 г. – тема „Зелен ъгъл“ – изграждане на развиваща се предметно-пространствена среда за екологично образование на децата;

✓ II етап (основен) - учебна 2021-2022 г.– тема „Опознай природата“ – осигуряване на условия и възможност за учене чрез преживяване и експериментиране.

✓ III етап (заключителен) – учебна 2022-2023 г. – тема „Детска академия – Магията на природата“- практикуване и популяризиране на богатия екологичен опит на децата от четвърта група на ДГ“Пчелица“ Шумен сред деца и учители в страната и чужбина.

Очакваните резултати от екологичен тригодишен проект са:

- Изграждане на организирана развиваща предметно - пространствена среда за насърчаване екологично образование на децата.
- Разработване и внедряване на функционален екологичен модел на педагогическо взаимодействие, като основа за формиране на екологична култура при децата от предучилищна възраст.
- Проектиране и прилагане в практиката на образователни продукти с конкретна тематика, съдействащи за екологизация на образователния процес в детската градина .
- Утвърждаване авторитета на детското заведение като участник и посланик в природозащитни каузи.

Дейностите за изпълнение на проекта включват: анкетни проучвания за социално - екологичната грамотност на деца, родители и педагогически специалисти, създаване на зелени игрови центрове за екологично образование в занималнята и в двора на детската градина, организирани образователни дейности в основни и допълнителни форми на педагогическо взаимодействие в съответствие с прилаганата в детската градина програмна система– педагогически ситуации, игри, празници и развлечения, разходки, дейности на открито и др., стимулиране и мотивиране изяви на деца и учители, мотивиране на родителите за участие в дейностите по проекта – провеждане на тренинги, срещи, съвместно участие в работни групи, открити ситуации, спортни състезания, разходки, създаване на рубрика „Обзорна седмица“ във времето на епидемична обстановка и извънредно положение поради разпространите на вируса COVID-19, редовна и регулярна информираност от официалната ФБ страница на ДГ“Пчелица“, привличане на дарители и осигуряване на допълнителни средства за финансиране,

популяризиране опита на деца и учители от приложения в детската градина екологичен модел на педагогическо взаимодействие.

Като разширяващ опит, отчитам участието на ДГ“Пчелица“ в проекти на *Европейската училищна образователна платформа eTwinning*. В eTwinning, учителите организират и провеждат дейности на място и онлайн със своите групи заедно с колеги от държави, участващи в програмата Еразъм+. ДГ“Пчелица“ като институция, се гордее с два знака за качество - висока оценка на платформата, за работа в проектите “Цветята, децата, пчелите и медът“ (2021г) и „Цветята на книгите“(2022 г.). Към момента учителите на ДГ“Пчелица“ работят по пет екологични eTwinning проекта с партньори от държавите Италия, Испания, Португалия, Литва, Турция и Румъния които също очакват своите знаци за качество. Придобитият проектен опит е предизвикателство и отговорност за професионалното и кариерно израстване на учителите. Този опит е особено ценен предвид екологизацията на образователните програми в много европейски страни. Обнадеждаващо е, че в детските градини в България все по – често се наблюдава интерес и отношение по екологичната тематика.

Освен вътрешноинституционалните и eTwinning проекти, които са сами по себе си са проекти без финансиране или вътрешно такова, ДГ“Пчелица“ с успех реализира участие в *национални и общински проекти и програми*. Заедно с всички ползи от прилагане на проектно - базирана дейност изброени до тук, участието в тях носи и финансова помощ на институцията. Финансовата осигуреност е съпътстващ важен фактор за развитие и модернизиране на детското заведение. Тя дава допълнителна подкрепа като осигурява добра възможност и подходящи условия за решаване на проблеми, придобиване на компетентности и мотивация за работа.

„Музей Пчелица“ е иновативен проект на ДГ“Пчелица“ град Шумен, съчетаващ в себе си *тайните на екологията и музейната педагогика*. (Приложение 6.5.). Той е в подкрепа на мисията на детското заведение да популяризира темата за пчелите и тяхното опазване. В резултат на изпълнение на различни дейности през годините, ДГ“Пчелица“ притежава инвентар който по своеобразен начин може да подпомага образователната дейност на деца и възрастни. Колекцията от предмети, материали и елементи събрани в инвентарен регистър, носи устойчива във времето си информация и знание. Музеят е пространство на възможности – място да наблюдаваш, да получаващ знания, да осъществяващ партньорства. Музеят оживява чрез звук и светлина, а дейностите в него се вписват в сюжет стимулиращ емоциите, паметта, експериментирането, т.е. такива които оставят траен спомен. Той е позициониран в залата обособена като

„Интерактивна зона“ в сградата на детската градина, която е оборудвана с необходимата дигитална техника за синхронно обучение и виртуална разходка.

Панорамната беседа представена на три езика е своеобразен акцент в партньорството с образователните институции от цял свят с които ДГ“Пчелица“ е в еТwinning отношения. Гид в пчеларски костюм, играещ ролята на музееен работник ориентира в тематичния маршрут на експозицията. Музеят е озвучен от звуци на птици, жужащи пчели и реки които пресъздават релаксираща горска картина, а пътека отвежда посетителите до експонати, пресъздаващи живота на пчелите. Специално проектираният макет на пчелен кошер, запознава с йерархията в пчелното семейство и реда в него по начин стимулиращ положителните емоции на децата. Подреждането на етажерки с експонати, богатата на книги за пчели библиотека, прожекциите на презентации, са малка част от атрактивното, специфично и оригинално преживяване и обучение за пчелите и пчеларството като традиционен занаят на българина. Специална секция за *здравословен начин на живот*, пропагандира качествата на българския пчелен мед. В Музей „Пчелица“ има *мобилен интерактивен кът*, където участниците могат да се включат в игри и да проявят въображение и логика.

Освен проектите на общинско ниво, ДГ“Пчелица“ разработва *екологични конкурсни проекти и на национално ниво*. Такъв е последния проект на градината, реализиран през 2022 г със съдействието на МОСВ и ПУДООС, в чието име отново само за себе си говори за съдържанието на проекта. „*Приятели на пчелите*“ е проект който проследява пътя на пчелата от излитането и от кошера, събирането на нектар и връщането и обратно, за да го превърне в мед. Целта на проекта е да повиши качеството на екологично възпитание чрез формиране и затвърждаване на знания за пчелите и популяризиране значението им за съществуването на природата и света. Откритата образователна зона, направена от естествен дървен материал, позиционирана на площадката на четвърта група, дава възможност за изнесен образователен процес в голяма част от времето през годината. (Приложение 6.6)

Всеки от тези проекти носи специфичното, оригиналното, и неповторимо усещане за новаторство, защото надграждат и развиват професионалните умения на педагозите, като ги обогатяват с ценни техники за водене на групови дейности, личен ангажимент и успешна реализация чрез специално разработени дейности, които създават цялостно преживяване в групата в детската градина. Тези проекти са с отворен край. Те могат да се актуализират и обновяват съобразно нови идеи и дейности в интерес на децата и спецификата на детското заведение.

В хода на реализирането на *образователните проекти* можем да кажем, че *проектно-базираното обучение* е интересен и полезен метод не само за децата, но и за учителите, защото той дава възможност да се акцентира върху определена тема, да се повиши нивото на професионална компетентност по даден проблем, да се достигне ново ниво на връзка с родителите, а процесът на учене да е интересен и забавен. Проектната дейност подпомага развитието на творческите и изследователските способности на децата, усъвършенства умения за работа в екип и носи емоционална удовлетвореност на деца и учители.

Американският педагог и философ Джон Дюи (1859-1952), твърди, че: „Детството на едно дете не е период на подготовка за бъдещия живот, а самият пълноценен живот. Следователно, образованието трябва да се базира не върху онези знания, които някога ще му послужат в бъдещето, а върху това, което е необходимо на детето днес, върху проблеми на реалния му живот.” Това е и стремежът за прилаганата в ДГ“Пчелица“ град Шумен проектната дейност - да подпомага развитието на социално активни личности които получават знания, умения и отношения тук и сега – по точните теми, на точното място и време.

III.7. Пълноценно сътрудничество и конструктивна комуникация със семейната общност и с обществени институции и организации, като фактор, влияещ върху структурата на екологичния модел

III.7.1. Сътрудничество със семейната общност

Взаимодействието между детската градина и семействата на децата е важен аспект във възпитанието и образованието на децата от предучилищна възраст. Разбирането, че семейството като основна социална среда в живота на детето има своето място в осъществяването на образователния процес в детската градина, е залегнало в съвременните методики и програми за предучилищно образование. Днес, Законът за предучилищно и училищно образование поставя родителите в позиция на участници и партньори в процеса на възпитание и образование на децата.

Американския психолог Юри Бронфенбренер [151] конкретизира две условия, определящи позитивното човешко развитие: първото е родителите да обичат безрезервно детето си, а второто е родителите да поощряват децата и да прекарват повече време в съвместни дейности с тях.

В своето развитие детето от предучилищна възраст, преминава през различни биологични, социални, физиологични и емоционални етапи. Децата са животът на семейството, надеждата на всяка нация. Всяко дете, както и всяко семейство са уникални, неповторими, имат своите специфични потребности и неповторим социален опит. Основна роля в изграждането на детето като личност, в този толкова важен период от неговото развитие имат семейството, детската градина и социалната среда.

Екологичното образование е част от съвременното предучилищно образование на децата. То влияе върху изграждането на компетентности – знания, умения и отношения, води до натрупването на базов житейски опит в условията и средата предоставени от детската градина, затова то е и важна част от всеки един момент на педагогическо взаимодействие. Този процес обаче не е еднозначен. *Формирането на екологична култура* при децата от предучилищна възраст е част от цялостната организационна работа в детската градина в синхрон със семейството и личния пример на родителите.

Проблемът за взаимоотношенията на човека с природата става все по-актуален поради опасността от екологична катастрофа, която се увеличава с всяка изминала година. Мерките, които трябва да се вземат, засягат всеки жител на планетата, неговия начин на живот, потребление и отношение към заобикалящата го среда.

Затова *екологичното образование* на децата е важна част от всеки един момент на педагогическото взаимодействие. Децата още от малки трябва да бъдат мотивирани да ценят природата и да работят за нейното опазване. Изграждането на екологична култура при децата от предучилищна възраст е част от цялостната образователно-възпитателна работа в детската градина, в синхрон със семейството. Включването на родителите в живота на детската градина е ясен знак за ангажираността им с образованието, както и добра предпоставка за ефективно общуване между учители и родители, а това винаги е от значение в процеса на израстване на детето. На родителите трябва да се предостави възможност да са близко до децата си и да участват в образователния процес. *Екологичното образование* е онзи образователен ресурс, който дава изключителната възможност за съвместна работа между образователните институции и семействата.

Ранната детска възраст е периодът на формиране на основите на бъдещата личност. Това е най-подходящият момент, от който трябва да започне системна и целенасочена работа за създаване на грижовно отношение към природата, към нейната красота и неповторимост. *Екологичното възпитание* на децата не приключва с усвояване на образователното съдържание в основните и педагогически форми на педагогическо

взаимодействие в детската градина, не се изчерпва с игрите и разходките сред природата по време на целодневната организация на учебния ден. [77, 78]. *Екологичното възпитание* на децата е в дълбока симбиозна зависимост от наученото в образователната институция и личния пример на родителя. [34]. Родителят е идол за детето. То попива всяка негова постъпка и действие като единствената правилна мярка. Често децата не чуват какво казваме, но виждат какво правим. Ако имат семейния пример на грижовно отношение към природата, образователния процес в детската градина ще бъде естествен компонент за формиране на екологичната култура на това дете. И обратно – лошият образец, дори и в най - неочаквания момент, който детето „открадва“, често без родителят и да подозира, трудно ще го убеди в правотата на всичко, за което учителят се старае да възпита у него. Възпитанието на децата в правилно поведение сред природата, в нейното опознаване се състои не само в получаване на определени знания, умения и навици. То е част от цялостното възпитание на децата в процеса на по-нататъшното натрупване, обогатяване и придобиване на важни за личността компетентности. Това определя примера на *семейната среда* като важен компонент за формиране на екологична култура, екологично съзнание и екологично отношение на децата.

Екологичният модел на възпитание е продължителен процес, който е пряко свързан с развитието на съвременен тип мислене и поведение, съответстващ на измененията в климатичните условия. Именно детската градина е институцията, която в партньорство с родителите може да постигне оптимални резултати за екологична грамотност. Приобщаването на семействата на децата към дейностите в детската градина ще премахне социалната бариера и ще създаде условия за доверие, което е в интерес на детското развитие.

Неоспорими са достойнствата и отговорностите на *семейството* като възпитателен и социализиращ фактор. Затова и участието на родителите в образователния и възпитателен процес в детската градина придобива друго, по-отговорно измерение. Те имат вече не само регламентирани права, но и регламентирани задължения, които ги поставят в ролята на помощници на учителите в работата с децата. Гаранция за успешното сътрудничество на родителите в екологизацията на образователния процес в детската градина е позитивизмът във взаимоотношенията *родител-учител-дете-околна среда*. От друга страна, актуалните и съвременни изисквания към предучилищното образование са насочени към прилагането на гъвкави,

съвременни модели на взаимодействие между семейството и детската градина, като условие за организиране на модерно и качествено детското обучение.

Моделът на екологично образование в ДГ“Пчелица“ създава условия за осигуряване на качествено възпитание, социализиране, обучение на децата до постъпването им в I клас. Този модел включва и сътрудничеството с родителите на децата с ефективни форми за взаимодействие между страните. Това ги прави съпричастни към екологичното образование на децата им и преки участници във формирането на екологична култура на поведение и гражданското самосъзнание. Допира с природата предизвиква удивление, учудване и много въпроси у детето. Отговорите и резултатите би били по-лесно изпълними с участие на родителите в цялостния процес на обучение и възпитание. Ето защо, от голямо значение е изграждането на позитивни и добронамерени отношения между учители, родители и деца в детската градина.

Изграждането на ефективна връзка и позитивни отношения между семейството и детската градина е добре планиран и регламентиран процес на двустранно сътрудничество. Той е заложен в годишния план на детското заведение и правилника за дейността на детската градина с разписани конкретните права и задължения на родителите.

Използването на различни форми на взаимодействие с родителите подпомага проучването на интересите, сближаване и създаване на доверие. Като се започне от традиционните форми на родителски срещи, консултации, екскурзии, походи и се стигне до съвременните тренинги, доброволчески акции, уъркшопове, уебинари и проектни дейности. *Моделът на екологично образование в детската градина е модел, който може да се приложи във всяко семейство*, за да стимулира интензивно и полезно взаимодействие и комуникация, засягащи актуални, съвременни, екологични проблеми. В тази връзка приобщаването на родителите към образователния процес им дава реална представа за усвоените от детето компетентности и им предоставя възможност за усъвършенстване им в семейна среда.

Приложеният в ДГ“Пчелица“ екологичен модел, предоставя възможност за разнообразни форми на общуване между двете заинтересовани страни – семействата на децата и детската градина. Те са плод на активно планирани и организирани дейности:

- индивидуални срещи и консултиране в удобно за двете страни време;
- родителски срещи;
- присъствие и участие на родителите в процеса на предучилищното образование;

- открити моменти от дейността на децата в групата;
- „Обзорна седмица“ – регулярна информираност от Фейсбук;
- страница на групата и официалната ФБ страница детската градина с
- актуални рубрики за събития и процеси;
- запознаване с професиите - участие пряко в образователния процес на родители – специалисти, вкл. онлайн включване с работа на терен от родители - международен шофьор, лекар, пчелар, фризьорка и други;
- участие в инициативи за почистване на околната среда;
- доброволен труд при облагородяване на дворното пространство в ДГ;
- участие в празници и проекти на еко тематика;
- утринна гимнастика с татко – здравословен начин на живот;
- съвместно участие в природозащитни кампании;
- организирани срещи със служители от горските стопанства;
- участие в еко - семинари, практикуми, уебинари;
- съвместни посещения във ферми, пчелини, конезавод, стопанства за отглеждане на различни видове плодове и зеленчуци, обсерватория и други екологични обекти;
- „Обучения за родители“, водени от техните деца;
- предизвикателства, отправени към родителите: „Пожелай ми лека нощ с приказка за“ да намерят и прочетат приказка с конкретно зададена тема – напр. Приказка, в която присъстват цветя, вятър, гъби и т.н. „Да засадим дърво“ „Меда в нашето меню“ „Игри с правила“;
- образователен обмен на домашната работа - активност при изпълнение на домашни еко – задачи, работа с природни материали, грижа за растения, детски научни експерименти;
- анкетни листи, електронни анкети, въпросници - обратна връзка за проследяване ефективността от процеса на взаимодействие с родителската общност. (Приложение 7).

Редица фактори обуславят ефективно приложение на тези форми. На първо място, промяна в мотивацията и положителната нагласа, съпроводена от желание за взаимопомощ в името на децата от страна на родители и от страна на учителите. Взаимното доверие и уважение са също важна предпоставка за пълноценно сътрудничество. Не на последно място е обстоятелството, че връзката между детската градина и семейството е резултатна само, когато е изградена на принципите на

доброволен и осъзнат избор. В случаите, в които тези, влияещи върху процеса фактори станат осъзнати, очакваните резултати от сътрудничеството с детската градина имат реален резултат:

- Родителите приемат по нов начин авторитета на учителя.
- Опознават съдържанието на педагогическия процес и стават съпричастни със старанието на учителя да изгради екологична култура у децата.
- Повишават своята екологична и педагогическа компетентност и споделят с други възрастни.
- Придобиват самочувствие на помощници на учителите в процеса на екологично образование на децата си.
- Укрепва се родителската общност като родителите са активни участници в живота на децата в детската градина

Разбира се, този процес е зависим от двете страни, отговорни за формиране на екологична култура у децата – учителите от една страна и семейството от друга. Той е осъществим, само ако е налице добра комуникация, сътрудничество и желание за активна работа и от двете страни.

Анкетно проучване сред родители на деца от ДГ“Пчелица“ определя като висока степен сътрудничество с детската градина. Обобщеният анализ показва, че на въпрос за самоопределяща степен на ниво екологична култура, всички родители – 100%, са си дали висока степен на самооценка. За степен на участие и партньорство се конкретизират три категории родители – които искат и могат (76 %), които искат, но не могат (20%) и такива, които нито искат нито могат (4%) да участват като партньори в дейностите, които детската градина прилага за екологично образование на децата. (Приложение 7)

Същата анкета е проведена и с *учителите* в детската градина (Приложение 8) като 100% от анкетираните определят себе си като хора с висока екологична култура, дават висока оценка за сътрудничество между детската градина и семейството за изграждане на екологична култура на децата (100%) и определят своята готовност за партньорство и участие в дейности за екологично образование на децата в детската градина също 100%. Това говори за висока степен на цялостна мотивация за екологична дейност от страна на учителите, както и в решителната позиция за съвместно общуване в процесите за формиране на екологично възпитание и култура.

Проведените допълнително анкети с родителите (Приложение 7) и с педагогическите специалисти (Приложение 8), дават ясна представа за ангажираността и на двете страни в процеса на формиране на екологична култура у децата.

Всичко това категоризира позициите и на двете заинтересовани страни в процеса за успешно детско развитие, а именно висока позитивна отговорност и от страна на учителите в детската градина, и от страна на родителите.

С прилагания екологичен модел през годините, ДГ“Пчелица“ постига това сътрудничество именно благодарение на професионализма на учителите и добрата екологична култура на семействата на децата от детската градина.

III.7.2. Сътрудничество и комуникация с обществени институции и организации

Стратегическа цел на екологическото развитие от *Програма за управление на община Шумен 2019 – 2023 г.* е: повишаване на качеството на живот чрез обновяване на градската, образователната, социалната, културната и спортната инфраструктура, както и превръщане на община Шумен в привлекателен център за живот и реализация. Като общинска детска градина, ДГ“Пчелица“ е равноправен партньор в общо изпълними дейности с всички общински и регионални звена - Регионален инспекторат на образованието, Регионална библиотека „Стилиян Чилингиров“, Регионален исторически музей и др. Партнирането с тях, изгражда отношения на пълноценно сътрудничество и конструктивно развитие на институционалната култура на ДГ“Пчелица. Сътрудничество и комуникация с обществени институции и организации е важно условие за утвърждаване политиката на детското заведение в хода на изграждане и поддържане на национални и колективни ценности. Ръководството на детската градина създава условия и предпоставки за отговорно участие на градината в обществения живот. Този процес изисква активно планиране и организиране на дейности и събития.

ДГ“Пчелица“ Шумен е базова детска градина. Тя осигурява условия за практическо обучение на студентите - бъдещи педагози от *Шуменски университет „Еп. Константин Преславски“*. Подпомага формирането на компетентности, знания и умения в подготовката им за изпълнение функциите на учител в детска градина. Предоставената богата дидактична база на детското заведение, дава възможност на студентите да се запознаят с предметно - пространствената среда в институцията „детска градина“. Педагогическият опит на учителите, работещи в детската градина предоставя възможности за комуникация и споделяне на компетентности. Друга форма на

сътрудничество с Шуменския университет е възможността за повишаване квалификацията на работещите в детската градина педагогическите специалисти, което е ключов елемент от системата за повишаване на качеството и ефективността на педагогическата работа.

Комуникацията на детската градина с *началното училище* повишава качеството на образователния процес чрез осигуряване на плавен преход между детската градина и първи клас, между предучилищното и начално училищното образование. Доброто планиране в тази взаимна дейност улеснява прехода между двата етапа на образование, подготвя децата за социализация и преминаване в следващата роля на ученик, осигурява възможности за прилагане на индивидуален подход в обучението, основан на проследяване на постиженията на децата и отчитане на техния напредък от подготвителната група, актуализира и разширява педагогическите компетентности на учителите, създава партньорства и мрежи между училища и детски градини. В плана за работа с началното училище на ДГ“Пчелица“ град Шумен са включени редица общи събития най-вече с близко находящото в териториален план СУ „Панайот Волов“. Проследяемост на процеса доказва, че 70 % от децата след завършване на предучилищна степен в детската градина постъпват именно в това училище. Вероятно това се дължи на въведеното райониране при постъпване в образователните институции на територията на община Шумен. Друга причина е дистанцията между двете институции – едва 500 м. което прави процеса на придвижване на детската група значително облекчен. Не на последно място е общата идейна екологична насоченост при работата в двете образователни институции. Класовете в начална степен на СУ“Панайот Волов“, също както децата от ДГ“Пчелица“ полагат грижи за зеленчукова и цветна градина в двора на училището и като наши последователи интегрират допълнителен учебен материал за пчелите в уроците си по родинознание в начален етап.

За изключително важна и ценна през годините е връзката на ДГ“Пчелица“ град Шумен с *Дружеството на пчеларите*. Те са първите обучители на педагозите и първи привлякоха вниманието ни към тревожните статистики за тяхното изчезване. Това затвърди позицията на ДГ“Пчелица“ да *интегрира образователно съдържание, свързано с пчелите във възпитателно - образователния процес на децата от най-ранна детска възраст*. Обучителните курсове с пчелари са застъпени и в плана за квалификационна дейност на учителите. Планирани и добре организирани, те винаги носят ново съдържание, така както са различни и неповторими и самите пчелари.

В тясно сътрудничество и конструктивен диалог, ДГ“Пчелица“ е и с експерти и служители от *„Регионална дирекция на горите“ Шумен, РИОСВ, ПП „Шуменско плато“*. В календарния план на детската градина присъстват редица общи събития и участия в кампании с екологична насока. Залесяване на дървета, акции за почистване, компостиране, викторини и ред други са част от организираните и проведени съвместни мероприятия.

В подкрепа на интензивната си екологична дейност през годините и богато популяризирания си опит, ДГ“Пчелица“ вече има свои последователи в лицето на много детски и училищни заведения. На официалната ФБ страница на детската градина все често получаваме одобрение, което ни насърчава за нови проекти с децата. С гордост наблюдаваме наши идеи, които се прилагат в други детски градини и приемаме благодарността на колегите като признание за нашия труд. Социалните мрежи и платформи разпространяват опита и засилват вниманието и интереса към дейностите на детската градина.

Популяризирането на пчелите от децата с техния учебен пчелен кошер е акт, будещ едновременно милосърдие и възхищение - милосърдие заради крехката възраст на децата и глобалния проблем, който много възрастни подминават, и възхищение за техните познания и увереност.

В резултат на цялата многогодишна, добре планирана, балансирана и организирана работа, към днешна дата ДГ“Пчелица“ град Шумен е познаваема за аудиторията не само в града и в страната, но и в международен план. Това е видно от реакциите в социалните мрежи, благодарствените писма, които градината получава от партньорски организации. Засили се интересът към детската градина от учителската общност в България, в следствие, на което нашите учители влизат в роля на доброволни обучители на групи педагогически специалисти. Вече са факт и официалните покани отправени към ДГ“Пчелица“град Шумен да бъде *част от екологични кампании*. През юни 2022 г. по покана от *Фондация „Подобри“* участва в откриване проект „Цветове за живот“ имащ за цел да повиши общественото внимание върху критичният за оцеляването на планетата проблем с намаляването на пчелните популации. Станциите под форма на мобилна цветна градина, информационни табели и индикатор измерващ чистота на въздуха, поставени в Шумен, Преслав и Каспичан целят да информират обществото за проблема с пчелите. Участието на децата от ДГ“Пчелица“ град Шумен превърна събитието в цветен празник с голям обществен отзвук.

III.7.3. Доказателствен материал за разпространение на резултатите от приложения в ДГ“Пчелица“ екологичен модел на педагогическо взаимодействие 2020 – 2023 г.

Декември 2019 - участие в благотворителна акция за кучешки приют—
<https://kmeta.bg/deca-ot-shumen-subraha-152386-lv-ot-koleden-bazar-otivat-za-kucheshki-priyut/>

Септември 2020 г - Посещение на пчелина на най-възрастния пчелар в Шумен -в кв.Дивдядово <https://www.facebook.com/472092106310105/posts/1526134140905891/>

Януари 2021 – Играй с Фори -Емоционалната интелигентност в процеса на формиране на екологично поведение, съвместно с ШУ

<https://unimedia.shu.bg/%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%B8-%D1%81%D0%B5-%D1%81%D0%BF%D1%80%D0%B8%D1%8F%D1%82%D0%B5%D0%BB%D0%B8-%D1%81-%D0%B4%D0%B5%D1%86%D0%B0%D1%82%D0%B0-%D0%B2-%D0%BE%D1%89%D0%B5-%D0%B5%D0%B4%D0%BD%D0%B0-%D0%B4%D0%B5/>

Април 2021 - Посланици на гората с ПП “Шуменско плато“ и Североизточното държавно предприятие <http://shumenskoplato.bg/news/2349/>

Март 2022 – Световен ден на рециклиран <https://www.youtube.com/watch?v=sPxkhdX-C3c>

Април 2022 - Седмицата на гората заедно с експерти и служители на Регионална дирекция по горите <http://www.burgas.iag.bg/news/lang/1/id/17387/display>

Юни 2022 г УМНИ СТАНЦИИ https://www.shumen.bg/umni-stantsii-preduprezhdavat-za-izchezvaneto-na-pchelite/?fbclid=IwAR3FK70Wd1-IDtQXOoTm8n1XvUNwhOO2om_5nLvAU50bDs3rRkQ9jkqpc8

Юни 2022 - „Станция на живот“ съвместно с фондация Подобри <https://podobri.org/%d0%be%d1%82%d0%ba%d1%80%d0%b8%d1%85%d0%bc%d0%b5-%d1%81%d1%82%d0%b0%d0%bd%d1%86%d0%b8%d0%b8%d1%82%d0%b5-%d0%b7%d0%b0-%d0%b6%d0%b8%d0%b2%d0%be%d1%82/>

https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbid02aePvVhVfTJvsQXv9x9eXJCvas4VPmEP8oVNzZpT3mCYrCHF53rii5kNPRAJc8Tqal&id=101628686843959

Юни 2022 – Световен ден на околната среда заедно с РИОСВ - ШН

<https://riosv-shumen.eu/news.php?page=1100>

https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbid0mt45AEu2U8rw5sazyeqBywPurMAoKghuoBixknGf9WHXDnpGNeen9JxA7PPaMAecl&id=101628686843959

Пролет-лято-есен 2022 -дейности в зеленчуковата градина

https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbid02h2WTPJemrnR8LmdJYNUQ4P3ZudFPC5CbonUiW7VCnx8BuLRkJW4aPYQLNzFpMhzt&id=101628686843959

https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbid01EnrFBtPkXugBQhiukqJSXuAUowrBjQWMPHq7WZiXGsVZYL35Y3zsP1mgBLdEWzl&id=100063805802670

https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbid0apE4RAKYSPf6FVSwhELH6Sow8bcA82De51Y99sHdxuQVunZz5iySmgraapuF7YSgl&id=101628686843959

<https://www.facebook.com/100063805802670/videos/586877062707734/>

УЧЕБЕН ПЧЕЛЕН КОШЕР НА ДГ“ПЧЕЛИЦА“ - презентация

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В резултат на проведените изследвания се установи, че формирането на отношение към природата като културна ценност е важен аспект от образователния процес в детската градина. Въвеждането на екологичен модел на педагогическо взаимодействие в рамките на образователния процес, разширява възможностите на предучилищното образование и дава отговор на поставените задачи в изследването.

ИЗВОДИ

1. Направен е анализ на актуалното състояние на екологично образование в детската градина и на социално – екологичната грамотност на децата, родителите и педагогическите специалисти.

2. Установени са съпътстващите елементи от структурата на екологичния модел на педагогическо взаимодействие в детската градина и са изведени показателите за формиране на екологична култура.

3. Създадена е образователна среда, иницираща детските познавателни интереси, които водят до формиране на екологична култура, екологично съзнание и екологично поведение в тяхната взаимна връзка.

4. Разработени и реализирани са екологични проекти в съответствие с интересите на децата и спецификата на образователната среда.

5. Проектирани, интегрирани и апробирани са образователни продукти с конкретна тематика, съдействащи за формиране на екологична култура у децата от предучилищна възраст.

6. Апробиран е авторски методически вариант „деца учат деца“, съобразен с реалните потребности на децата.

7. Усъвършенствани са компетентностите на учителите и е повишена тяхната мотивация.

8. Активност в процеса на приобщаване на родителите с детската градина.

9. Проследявайки развитието му в рамките на три поредни години, екологичният модел на педагогическо взаимодействие показва устойчивост на резултатите и засилен интерес от страна на децата.

10. Положителна обществена оценка и висок авторитет на детското заведение и работещите в него.

В подкрепа на педагогическата практика и с оглед увеличаване качеството на екологичното образование са създадени:

- ✓ Програма за екологично образование за различните възрастови групи на детската градина.
- ✓ Допълнителен образователен модул „Приятелите пчелици“.
- ✓ Анкети.
- ✓ Проекти с екологично значение.
- ✓ Колекция от презентации, електронни книги и видеоклипове, подходящи за реализиране на екологично образование с децата от различните възрастови групи.
- ✓ Портфолиа на екологичните дейности по учебни години.
- ✓ Образователни игрови карти за деца от предучилищна възраст, затвърдяващи познанията на децата за пчелите (Приложение 9)
- ✓ Диагностични карти и тестове.
- ✓ План конспекти.
- ✓ Лапбуци.
- ✓ Помагало за учители и родители.
- ✓ Детска приказка на екологична тема.

Разработеният Екологичен модел за педагогическо общуване в детската градина е иновативен във всичките си компоненти и може да намери пряко приложение в работата на детските педагози, свързана с екологичното възпитание, екологичното образование и екологизацията на учебното съдържание.

ЛИТЕРАТУРА

- Андруз, Дж. Введение в химию окружающей среды. М., 1999.
- Балева, Цв., Екологично възпитание на децата от предучилищните заведения, Стара Загора, 1998.
- Бауман, З. Глобализацията. Последствията за човека, София, 1999.
- Бейнс, Д., Морал за 21 век, С., 2001.
- Бобылев, С. Н. Экологизация экономического развития. М., 1993
- Болондин, Р. К., Бондарев Л. Г. Природа и цивилизация, М., 1989.

- Бонева, М., Социална екология, Фабер, 2008.
- Бонева, М. Научни трудове на ТУ, Габрово, 2002, XI, с. 739 – 741.
- Бонева, М. Научни трудове на ТУ, Габрово, 2006, с. 345 – 347.
- Бонева, М. Научни трудове, ТУ – Габрово, 2007, с
- Бонева, М. Термини и понятия в социалната екология, Фабер, 2011.
- Бонева, М. За усъвършенстване системата на обучение във висшите училища, Сборник ЮНС, ДИПКУ, Варна, т. III, 2007.
- Бонева, М.,Г. Колев. Научни трудове на ШУ, Ш., ПФ, 2009, с., 206- 217.
- Бонева, М.,Г. Колев. Научни трудове на ШУ, Ш., ПФ, 2009, с., 217- 234
- Бонева, М.,Г. Колев. Иновации в образованието, Научни трудове на ШУ, Ш., ПФ, 2010, с., 796- 804
- Бонева, М.,Г. Колев. Иновации в образованието, Научни трудове на ШУ, Ш., ПФ, 2010, с., 936- 944
- Бонева, М. Сборник научни трудове на Национален военен университет, В. Търново, 2010, с. 94 – 102.
- Бонева, М., Социална екология и глобализация, Фабер, 2011.
- Браун, Р. Естествените граници на природата. Състоянието на планетата. Докл. на института Уърлдвуд за напредъка към устойчиво общество., С., 1995.
- Бродский, А. Краткий курс общей экологии, М., 2000.
- Броцилова, М. Замърсяване на почвите и въздействие върху екосистемите, Б., 2001.
- Буваров, Е. А., А. Айзакс. Речник на научните термини, Изд. П. Берон, С., 1992.Будыко, М., Глобальная экология, М., 1977.
- Бузов, Е. Технологичен психолого-педагогически и методически практико-приложен модел за образователно развитие Актуални политики и практики в образованието, 2019
- Быков, Г., Н. Мхитарян, Экотехнологии и ресурсосбережение, №2, 2001, с. 42-48.
- Быкорез, А., Б. Рубенчик, Э. Слепаян, Экология и рак, Киев, 1985.
- Василенко, В. Н., Экологические конфликты общества как предмет социологии и социальной Экологии, Ноосфера,1998, с. 73- 79.
- Василенко, В. Н. Введение в социальную экологию, М., 1993.
- Вернандский, В. И. Биосфера и ноосфера, М., 1989.
- Вернандский, В., Начало и вечность жизни, М., 1989.
- Винокурова, Н. Ф., Трушин В. В. Глобальная экология, 1998.

- Вишняков, Я., Общая теория рисков, М., 2007.
- Владимиров, Л., Рискметрия в екологичната сигурност, В., 2009.
- Власов, М., С. Кричевский, Экологическая опасность космической деятельности, М., 1999.
- Галчева, К., За екологичното възпитание на детето. 1993.
- Галчева К., Г. Галчев . Педагогика на взаимодействието дете-околна среда, С., 1998.
- Галчева, К., Практическа екопедагогика за доучилищна възраст, С., 1998.
- Галчева К., Педагогическото взаимодействие .с детето ХХІ век, 2015.
- Галчева, К., М.Галчева-Стоицова , “Чудна пътечка към хората и природата” – учебно помагало за деца на 6-7-г. възраст. Булвест 2000, 2008.
- Галчева, К, М.Галчева-Стоицова “Приказни пътечки към природата” помагало за първа възрастова група, Булвест 2000, 2009.
- Галчева, К, М.Галчева-Стоицова “Приказни пътечки към природата” помагало за втора възрастова група, Булвест 2000.
- Галчева, К., М.Галчева-Стоицова Приказни пътечки към природата” помагало за трета възрастова група, Булвест 2000, 2009.
- Галчева К., Био(еко)центризма – нова парадигма в екологичното възпитание в предучилищна възраст заложена в програмната система „Приказни пътечки” В сб. Съвременни тенденции в предучилищното възпитание, Сандански 2010.
- Галчева К., Формиране на безопасно детско поведение при взаимодействието с околната среда, В сб. Съвременни тенденции в предучилищното възпитание, Сандански, 2009.
- Гиренок, Ф. Экология. Цивилизация. Ноосфера, М., 1987, с. 22
- Гирусов, Э.В. Основы социальной экологии. М., 1998.
- Гирусов, Э., И. Широков, Экология и культура, М., 1989.
- Горелов, А., Социальная экология, М., 1997.
- Гумилев, Л., Этногенез и биосфера Земли, М., 1993.
- Данило, М., Социальная экология, М., 1989.
- Демина, Т., Экология, природопользование, охрана окружающей среды, М., 1997.
- Демкин, Ф., Природопользование, М., 1997.
- Дерябо, С., В. Ясвин, Экологическая педагогика и психология, Ростов н/Д, 1996.
- Димитров, Г., Иновативна психология, С., 2007.
- Димитров, Л., Ж. Атанасов и др. Теория на възпитанието, С., 2005.

Дрейер, О., В. Лось, *Экология и устойчивое развитие.*, М., 1997.

Европейска агенция по околна среда ЕАОС, *Околната среда в Европа – Състояние и перспективи 2020 г.* ISBN 978-92-9480-132-6 doi: 10.2800/6200, стр.8

Закон за опазване на околната среда обн. Дв бр. 91 от 25.09. 2002 г., изм. бр.86, 30.09.2003 г.

Закон за здравето, ДВ, изм. Бр.8/25.01.2011.

Зверев, И. Д. *Проблемы социальной экологии.* М., 1994.

Иванов, П., *Приложна социална психология*, Р., 2000.

Иванов, А., *Отпадъците – социално-екологичен проблем на глобалното общество*, С., 2015.

Иванов, И. *Устойчивото развитие и ориентирите на образованието*, Сб. Актуални проблеми на екологията, С., 1999.

Илиева, Л. *Управление на околната среда*, С., 1999.

Кавецкий, Р., *Экология и рак*, К., 1985.

Камбурова, Г. *Годишник на МГУ “Св. Иван Рилски”*, т.44 – 45, свитък II, С., 2002, с.169 -171.

Каменов, Д., В. Грозев, Д. Бъчварова, А. Дойчинов *Екология и сигурност*, Ун. изд. “К. Преславски”, Ш., 2007

Китанович, Б., *Планета и цивилизация в опасности*, М., 1985.

Коваленко, Е. *Англо-русский экологический словарь*, М., 1999.

Ковальский, В., *Геохимическая Экология*, М., 1974.

Комаров, В. Д. *Социальная экология. Философические аспекты*, Л., 1990.

Коммонер, В., *Замыкающийся круг. Природа, человек, технология*, Л., 1994.

Конаков, С., *Экология промышленности будущего*, М., 1998.

Кондратьев, К., *Глобальный климат*, М., 1992.

Константинов, В., *Экологические основы природопользования*, М., 2001.

Корнеева, А., *Общество и окружающая среда*, М., 1985.

Костова, З. *Изграждане на екологично съзнание у учениците*, С., 1998

Костова, З. *Концептуализация на екологичното образование*, С, ч. 1, 2003.

Костова, З. *Концептуализация на екологичното образование*, С, ч.2, 2004.

Костова, З., *Екологичното образование у нас*, Педагогика, 1995, кн. 12.

Кътов, А., З. Костова, *Речник по екология и опазване на околната среда*, С., 1984.

Лосев, А. В., Провадкин Г. Г. *Социальная экология*. М., 1998.

- Малофеев, В. И. Социальная экология. М., 2003.
- Марков, Ю. Г. Социальная экология. Новосибирск, 1986.
- Маркович, Д. Ж., Левин А. С. Введение в социальную экологию. М., 1999
- Маркович, Д. Ж.. Социальная экология. М., 1997.
- Мармот, М., Уилкинсън, Социални детерминанти на здравето, Оксфорд, Великобритания, 1999.
- Матвеева, Е., И. Георгиева, Английски, руски, френски и български термини в областта на екологията, С., 1991.
- Матошко, И., Жизненные ресурсы Земли, М., 1993.
- Медведев, В. И. Экологическое сознание. М., 2003.
- Милков, Л., Общуване, култура, професия, С., 2009.
- Михайлов, Г. Екология – настояще и бъдеще. С., 1996.
- Моисеев, Н., Человек, среда, общество. Проблемы формализованного описания, М., 1982
- Моисеев, Н. Устойчивое развитие и экологическое образование// Философские аспекты социальной экологии. М., 1996.
- Моисеев, Н. Человек и ноосфера. М., 1990.
- Найденов, Я., Б. Захаринев, Екологичен мониторинг, С., 2007.
- Найденов, Н. Основни принципи на устойчивото развитие, Сб. Актуални проблеми на екологията, С., 1999.
- Найденова, В. и др. (2000). Структура на професионалната компетентност на учителя, Образование и квалификация, кн. 3
- Национална стратегия за околна среда (2009-2018) и План за действие към нея (Решение на МС №353 от 15.05.2009 г.).
- Национална стратегия за опазване на биологичното разнообразие, Национален план за опазване на биологичното разнообразие 2005-2010.
- Национална програма за действие по околна среда и здраве 2008-2013.
- Небел, Б., Наука об окружающей среде, М., 1993.
- Николаева, С., Н. , Методика экологического воспитания дошкольников Учеб. пособие для студ. сред. пед. учеб. заведений. — 2-е изд. М., 2001.
- Никоноров, А., Глобальная экология, М., 2001.
- Новиков, Ю., Экология, окружающая среда и человек, М., 1988.
- Остроумов, С., Увод в биохимичната екология, С., 1990.

- Оуен, О., Опазване на природните ресурси, С., 1989.
- Пейчева, Й., Екологични основи на технологичната култура, Ш., 2008.
- Петков, Г., Б. Байков, Справочник по екология, С., 1985.
- Плюснин, Ю., Проблема биосоциальной эволюции: Теоретико-методологический анализ, Н., 1990.
- Програма за подкрепа на образованието за устойчиво развитие в България, 2005.
- Програма на ООН за околната среда (UNEP).
- Проданов, В. Глобалните промени и съдбата на България, София, 1999.
- Радкевич, В. А. Экология: Краткий курс, Мн. В. школа, 1977.
- Реймерс, Н. Азбука природы. Микроэнциклопедия биосферы, М., 1980.
- Реймерс, Н., Природопользование. Словарь – справочник, М., 1990.
- Реймерс, Н., Надежды на выживание человечества. Концептуальная экология, М., 1992.
- Реймерс, Н., Экология. Теории, законы, правила, принципы и гипотезы, М., 1994.
- Ремизов, И., Экологическая сфера общества: современные тенденции и перспективы развития, Краснодар, 1998.
- Садовски, А. Информацията за околната среда – елемент на гражданското общество, Сб. Актуални проблеми на екологията, С., 1999.
- Сидоров, В. Экологическая биохимия, Л., 1983.
- Ситаров, В. А. Социальная экология. М., 2000.
- Смит, Д., Модели в экологии, М. 1976.
- Соколов, Б., Б. Бончаров. Экотоксикология и проблемы человека, Сб. Экология человека – основные проблемы, М., 1988.
- Сорокин, П., Человек, цивилизация, общество, М., 1992.
- Сосунова, И. А. Социальная экология. М., 1996.
- Степановский, А. С. Охрана окружающей среды, М., 2000.
- Стефанова, М., Човешки просперитет чрез социална екология, Образование и квалификация, №5, 1995.
- Стефанова, Р. (2021) Формиране на ключови компетентности чрез проектно базирано обучение при изучаване на възрожденска литература в гимназиален етап, е-сп. Продължаващо образование, том 16/2021.
- Стиглиц, Дж., Глобализацията и недоволството от нея., С., 2003.
- Стратегия по околна среда за целите на инструмента ИСПА, 2003.
- Сынзыныс, Б., Е. Тянтова, О. Мелехова, Экологический риск, М., 2005.

Събев, Д. Психологически проекции на отговорността за опазване на околната среда в България, www.biuelink.net. 2007.

Томов, В., К. Папазов, Опазване и управление на околната среда, Р., 2004.

Тугаринов, В. П. Природа, цивилизация, човек. Л., 1978.

Узунов, Б., Управление на опазването на околната среда, Благоевград, 1991.

Урсул, С. Д., Путь в ноосферу, М., 1996

Хесле, В., Философия и екология. М., 1993, с. 55.

Хотянцев, Ю., Экология и экологическая безопасность, М., 2002.

Христов, В., П. Галчева, К. Вачков. Триезичен речник на 1999 екологични термини и изрази. ШУ, Ш., 2007.

Шелдрейк, Р., Повторното раждане на природата, С., 1997.

Шилов, И. А. Экология, М. Высшая школа, 1997

Шилов, И. А. Экологическая биотехнология, М., Химия, 1990.

Шишков, Ю. А. Глобальные экологические проблемы. М., 1991.

Яблоков, А. В., Остроумов С. А. Уровни охраны природы, М., Наука, 1985.

Ясвин В.А., Волшебный круг общения с людьми и природой: опыт проектирования и проведения психологических тренингов, М.: Народное образование, 2020, с.

Bateson, G., Стъпки към една екология на духа, Лондон, 1972.

Boneva, M. 2 nd Congres of ecologist of the Republic of Macedonia with International participation, Republic of Macedonia, Ohrid, Proceeding, 2004, p. 343 – 347.

Boneva, M., Globalization and Ecological Crisis, Proceeding, Int. Scientific Conf., TU, Gabrovo, vol.III, 2010, p. 243-249.

Boneva, M., The Man – Subject and Object of Social Ecology, Proceeding, Int. Scientific Conf., TU, Gabrovo, vol.III, 2010, p. 249-254.

Енциклопедия на глобалните промени, Оксфорд, 2001.

Urie Bronfenbrenner. (1979). The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design. Cambridge, MA: Harvard University Press. ISBN 0-674-22457-4

Goodess, C. M., J. P. Palutikof, and T. D. Davies. The Nature an Causes of Climate Change, Lewis Publishers, Belhaven Press, London (1992).

Goudie, D., Енциклопедия на глобалните промени. Промяна на околната среда и човешкото общество, т.1 и т. 2, Оксфорд, 2001.

Manahan, S. E. Environmental Chemistry. CRC., 2000.

Monroe, Andrews, Biedenweg, 2008, p. 205)

ПРИЛОЖЕНИЯ

ПРИЛОЖЕНИЕ 1 – Програма за екологично образование
на ДГ“Пчелица“ град Шумен

ПРИЛОЖЕНИЕ 2 – Допълнителен образователен модул
„Приятелите-пчелици“

ПРИЛОЖЕНИЕ 3 – План – конспекти

ПРИЛОЖЕНИЕ 4 – Лапбук

ПРИЛОЖЕНИЕ 5 – Диагностични карти деца

ПРИЛОЖЕНИЕ 6 – Проектна дейност на ДГ“Пчелица“

6.1. Проект „Учебен пчелен кошер“

6.2. Проект „Приказки от кошера“

6.3. Проект „Меден петък“

6.4. Проект „Еко Модел Пчелица“

6.5.Проект „Музей Пчелица“

6.6.Проект „Приятелѝ на пчелите“

ПРИЛОЖЕНИЕ 7 – Анкети с родители

ПРИЛОЖЕНИЕ 8 – Анкети с учители

ПРИЛОЖЕНИЕ 9 – Образователни карти за игра